T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN DİLCİLİĞİ
VE
NEV USÛL SARF-I TÜRKÎ ADLI GRAMERİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

HAZIRLAYAN
Furqan HAMEED

Ankara-1993

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
Bkz.	: Bakınız
Far.	: Farsça
L.	: Lisan
Muh.	: Muhatab
Muz.	: Muzaf
Müc.	: Mücerred
Müt.	: Mütekellim
N.U.S.T.	: Nev Usûl Sarf-ı Türkî
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
U.T.T.	: Usûl-i Tenkît ve Tertîb

ÖN SÖZ

Bir dilin varlığını ortaya koyan çalışmalardan biri sözlük diğeri de gramerdir. Dilin temel kurallarını ortaya koyan gramer kitapları o dilin sözlükleri kadar önem arz eder.

Türkçenin söz varlığını tespit etme çalışmalarının tarihi 1070 yılında Kaşgarlı Mahmud'un ortaya koyduğu *Divanü Lügati't-Türk* ile başlar.

Aynı tarihlere rastlayan ve Türkçenin kurallarını tespit eden Kaşgarlı Mahmud'un *Cevahirü'n-Nahv*'i ne yazık ki elimize ulaşmamıştır.

Türkçenin yapısını ortaya koyan kitaplar tarih boyunca yazılagelmiştir. Bunların arasında Batılıların ticari maksatlarla yazmış oldukları gramer kitapları da az değildir. Örneğin: H. Megiser, *Instutionum Linguae Turcicae Libri Quatvor,* Leipzig, 1612; A. Du Ryer, *Rudimenta Grammatices Linguae Turcicae,* 1630. Her biri tarihî Türk gramerciliği için birer değer olan bu kitaplar arasında Tanzimat'ın getirdiği yenilikler çerçevesinde ortaya konanlar, daha farklı bir önem taşır. Bu kitaplar, tarih sırasına sokulup ayrı ayrı incelendiğinde tarihî Türk gramerciliğinde millî dile dönüşün giderek kuvvetlendiği Arapça ve Farsça kuralların işlenmesinin gereksizliğinden söz edildiği, Türkçenin yapısının ön safhaya çıktığı görülür. Bu gelişme içinde Şemseddin Sami'nin ayrı bir yeri ve önemi vardır. O, tıpkı Kaşgarlı Mahmud gibi sözlük ile grameri birlikte görmüş, meseleye filolojik açıdan bakarak bu her iki alanda eser vermiştir. Özellikle onun *Kâmûs-ı Türkî* diye adlandırdığı sözlüğünde *Osmanlı* sözünden vaz geçerek *Türk* kelimesine yer vermiş olması, kendisinin bu alandaki yeri ve sahip olduğu düşüncesi hakkında açık bir fikir verir.

Avrupalıların 1600'lü yıllardan beri ortaya koydukları veya Tanzimat döneminin ilk 30-40 yılı içinde yazılmış gramer kitapları genellikle Osmanlı Türkçesini öğretmek amacıyla hazırlanmıştır. 1900'lü yıllara doğru bu düşünce, yerini bu dili öğretmekten çok dilin gerçek kurallarını tesbite bırakmıştır. Böyle bir düşünceyi uygulamaya koyan Şemseddin Sami'nin gerek Türk Dili hakkında yazdığı makalelerinde gerek *Nev Usûl Sarf-ı Türkî* adlı eserinde bu özelliğinin yanı sıra başlangıçtan beri filolojik eğilimi olduğu açıkça görülür. Bu bakımdan onun bu alandaki yeri ve önemi büyüktür.

Altı ciltlik ansiklopedik *Kamusu'l-A'lâm* sahibi filolog Şemseddin Sami üzerinde gerçekten az durulmuştur. Onun Köktürk anıtlarındaki metinleri hazırladığı ve eski harfler halinde raflarda kalan bu çalışmasını çok kimse bilmez. *Kamusu'l-A'lâm* ile ünlü sözlüğü *Kâmus-ı Türkî* birçok ansiklopediye ve sözlüğe kaynaklık etmiştir. Türkçe sözlüğün kaynağı olmakla birlikte bugün bile onun sözlüğünden Türkçe sözlüğü aktaracağımız pek çok kelime bulunmaktadır.

Şemseddin Sami, ortaya koyduğu makaleler, yazdığı kitaplar ve sözlüklerle Türk dilciliğine büyük bir katkı sağlamıştır. Bu katkısının yanı sıra Türk diline verdiği önem, zamanın aydınlarını ana dile karşı duyarlı olmaya ve sorumlu davranmaya yöneltmiştir.

Biz, burada Türk dili hakkındaki görüşlerinin değerlendirmesini yaparken onun *Lisân* ve *Usûl Tenkîd ve Tertîb* adlı kitaplarını esas aldık ve yoğun olarak onun ortaya koyduğu "yeni yöntemle Türk dilinin yapı bilgisi" anlamına gelen *Nev Usûl Sarf-ı Türkî* adlı çalışmasını inceledik. Böylece dönem için oldukça ileri bir seviyeye gelen Türk dilciliğinin ve gramerciliğinin durumunu anlatmaya, gün ışığına çıkarmaya çalıştık.

Tezde elden geldiğince onun düşüncelerini kendi üslûbundan olduğu gibi aktardık. Bu parçalarda geçen ve bugün eskimiş olan kelime ve terimler çalışmamızın son bölümünde bulunabilir.

Bir Pakistan'lı Türk dostu olarak bu tezimle Türk filolojisine bir katkı sağladıysam kendimi mutlu sayarım.

Tezimin hazırlanmasında bana yardımcı olan ve tatil günlerinde de kıymetli zamanını ayıran hocam Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR'a teşekkür ederim.

Ankara 1993 Furqan HAMEED

GİRİŞ

Asya'dan Avrupa'ya uzanmış ve kuzey güney yönlerinde geniş alanlara yayılmış olan Türk dili, ilgili bulunduğu çeşitli doğu ve batı dillerinden etkilenmiştir. İslâm dininin ifade edildiği Arapça, bir edebiyat ve sanat dili olan Farsçayla yüzlerce yıl iç içe yaşamış olan Türk dili, bütün olumsuz şartlara rağmen kendi varlığını korumuş ve bir yazı dili olarak sürüp gelmiştir. Şimdi daha yakından tanıdığımız Özbek Türkçesi ile Azeri Türkçesinin söz varlığındaki yoğun Farsça ve Arapça kelimeler böyle bir gelişmenin sonucudur. Türkçe,bu diller karşısında özünü yitirmeden varlığını sürdürebilmiştir. Bu durum, Türkçenin bu halk dili olma özelliğinden kaynaklandığı gibi, güçlü ve kurallı bir dil olmasıyla da ilgilidir.

Türkler, yazı dili düzeyinde tarih boyunca kendi dillerinden çok Arap ve Fars dillerinin kurallarını tespit etmekle meşgul olmuş ve esas ağırlığı bu alana vermişlerdir. Türkçenin kuralları onları pek ilgilendirmemiştir. Zaman zaman Türkçenin kurallarını tespit eden bilginlerin ortaya koydukları eserler bu bakımdan çok önemlidir.

Cumhuriyet döneminde olduğu gibi Türk dilinin kurallarını tesbit etmek, söz varlığını ortaya koymak için tarihin çeşitli dönemlerinde hep halk diline baş vurulmuş, ünlü Kaşgarlı Mahmud da halkın arasında dolaşarak *Divânı Lûgâti't-Türk* ile günümüze ulaşmayan *Cevâhirü'n-Nahiv* adlı grameri yazmıştır.

Birtakım olumsuz şartlar içinde varlığını sürdürüp yüzyıllar boyunca devam edip gelen Türk dilinin güçlü bir halk dili olduğunu göstermek ve onu korumak için yapılan filolojik çalışmalardan biri de Ali Şir Nevai'nin *Muhakemetü'l-Lugateyn*'idir. Buna bir de Anadolu'da yaşamış şahsiyetlerden örnek vermek gerekirse Bergamalı Kadri'nin *Müessiretü'l-Ulûm*'u eklenebilir.

Ana çizgileriyle belirtmeye çalıştığımız bu hususun başka örneklerini Tanzimat döneminde görmekteyiz. Türk toplumunun Rönesans'tan sonra Batı'da gördüğü gelişmeleri takip etmesi ve her alanda bu gelişmelerden yararlanması, dil şuurunu güçlendirmiş, onları zamanla ana dilinin meselelerine eğilmeye zorlamıştır.

Batı ölçüleri içinde Tanzimat'tan sonra Türk dilinin kurallarını tespit etmeye çalışan Mehmed Fuad ve Ahmed Cevdet Paşaların birlikte yayımladıkları *Medhal-i Kavâ'id* adlı gramer kitabı bu alanda atılmış ilk adımdır. 1851 tarihini taşıyan bu kitabı gene aynı yazarların *Kavâ'id-i Osmâniyye* (1865), *Kavâ'id-i Türkiyye* (1875) adlı kitapları izlemiştir. Bundan sonra Ali Nazîma'nın *Muhtasar Lisân-ı Osmânî*'si (1884) yayımlanmıştır. Bu alanda daha önceki yıllar birkaç kitap yayınlayan Ahmed Cevdet Paşa'nın tek başına yazdığı *Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye* (1895) adlı eseri bu konuda yazılmış gramer kitaplarının bir başka örneğidir.

Tanzimat'ın 1850'li yıllarından sonra 1900'a kadar benzeri gramer kitapları içinde Abdullah Ramiz Paşa *Emsile-i Türkiyye* (1866) adlı eseri en dikkate değer olanlarındandır.

Yukarıda verdiğimiz bu gramerlerin bir kaçı Emir İçhem tarafından master ve doktora tezi olarak Bölümümüzde hazırlanmış, ancak henüz basılmamıştır.*

Konuyu aydınlatmaya yönelik bu açıklamaların yanısıra Şemseddin Sami (1850-1904), tarihî Türk gramerciliği alanında dönemindeki gelişmelerin önemli bir halkasını oluşturur. *Kamusu'l-âlâm* ve *Kamus-ı Türkî* adlı eserleriyle bütün Türk dünyasının tanıdığı Şemseddin Sami, 1892 yılında *Nev Usul Sarf-ı Türkî* adlı kitabını ortaya koymuştur. Geçmişin eksiklerini gösteren geleceğe yön veren filolojik anlamda, dilin gerçek özelliklerine eğilen çalışmalarıyla tarihî Türk dilciliğinde ve gramerciliğinde bir yapı taşı olmuştur.

Şemseddin Sami, meseleye daha objektif bakarak Osmanlı toplumunu kendi dilinin kurallarını tespit etmeyi bir tarafa bırakıp Arap ve Fars dillerinin kurallarını araştırmasından şikâyet etmesi ve araştırmaları bu yöne çevirmesi onun en önemli özelliğidir.

"Bir vakitler olmuştur ki, akvâm u ümem kendi lisanlarının kavâ'idini tahsîl etmeği tahsîl-i hâsıl kabîlinden 'addederek, bundan sarf-ı nazarla yalnız ecnebî lisânların

*Emir İÇHEM, *Tanzimat döneminde Türkçe Gramerlerinin Muhtevası ve Arapça Kurallarla Karşılaştırılması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988.
Emir İÇHEM, *Doğu-Batı Tartışmaları İçinde Türk Gramerciliği ve Abdullah Ramiz Paşa'nın Emsile-i Türkiyyesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Ankara 1992.

kava'idiyle uğraşmışlardır. Bu kabîlden olarak, eslâfımız dahi lisân-ı 'Arabînin kavâ'idine hasr-ı himmet edip, kendi lisânlarının zabt-ı kavâ'idine rağbet etmemişlerdir." (Nev Usûl Sarf-ı Türkî, İfâde-i Merâm, s. 3.)

Şemseddin Sami, yıllardır pratikle teorik arasındaki bir anlaşmazlığa dayanan yöntem hatası içinde bulunulduğunu, ayrıca dilin kurallarını bilmeden onu gereği gibi kavranmadan başka yabancı dillerin öğrenilmesinin güç olduğunu şöyle dile getirir:

'Vâkı'â, herkes kendi lisânını tâ çocukluğunda öğrendiğinden, onun tahsîliyçin kavâ'ide muhtâc değilse de, her şeyin cihet-i 'ilmiyyesiyle cihet-i 'ameliyyesi beyninde fark olup, nazariyyâtı bilinmeyen bir hakikat-i ma'lûme pek de ma'lûm 'addolunmayacağından, zâten her lisân 'avâmın ve 'ale'l-husûs ecnebîlerin ağızlarında ba'zı tahrifât ve galatâta uğradığından, bir lisânın fesâtatını muhâfaza için, kavâ'idinin zabtı, ve herkesin, elsine-i sa'ire tahsîline girişmezden evvel, kendi lisân-ı maderzâdının kavâ'idini tahsîl etmesi vâcibdir." (Nev Usûl Sarf-ı Türkî, İfâde-i Merâm, s. 3.)

Şemseddin Sami, Türkçenin kurallarını tespit etmeyi kendine iş edinirken genel anlamda dilin ne olduğunu da ele almış ve çağın dil bilimi çalışmalarını da Türkiye'ye getirmiştir. Noktalama işaretleri üzerinde geniş bir biçimde duran Şemseddin Sami ilk defa bu meseleyi ayrıntılı bir biçimde ele almış ve Türk diline bu yönüyle de hizmet etmiştir. Bu çalışmalardan ileride bahsedeceğiz. Onun, kitap ve makale türünde ele aldığı meseleler, Türk dilini ön plana çıkarması ve aydınlarda Türk diline karşı bir ilginin doğuşunda önemli rol oynamıştır.

Şemseddin Sami, kendisinden önce bu alanda yapılmış olanları; "... lisanımızın birkaç kavâ'id kitâbı cem' ve tahrîr edilmiş ise de, hiç birinin mükemmeliyeti iddi'â olunamaz", diyerek (Nev Usûl Sarf-ı Türkî, İfâde-i Merâm, s. 3.) yeterli bulmaz. *Kamusu'l-âlam* ve *Kamus-ı Türkî* gibi büyük eserlere imzasını koymuş olan Şemseddin Sami'nin bu tesbitleri gerçekten yerindedir.

Şemseddin Sami, kendisinin ortaya koyduğu *Nev Usûl Sarf-ı Türkî*'yi de iddialı bulmaz ama bunun benzerlerinden daha iyi bir çalışma olduğunun amaçlandığını belirtir.

Şemseddin Sami, ileride bir de cümle bilgisi yazacağını ifade etmekte, ancak çok ge-

rekli olan böyle bir çalışmanın kolay olmadığını şöyle ifade etmektedir:

"Lisânımızın kavâ'id-i nahviyyeye 'adem-i ihtiyâcı fikrinde bulunmak şöyle dursun, en ziyâde nahve muhtâc ve kavâ'id-i nahviyyesi en müşkil bir lisân var ise, o da lisân-ı Türkî olduğunda itmi'nânnım ber-kemâl olduğundan bunu müte'âkıb ve yine bu tarz üzere bir 'Nahv-i Türkî' neşri dahi musammemdir." demektedir. (Nev Usûl Sarf-ı Türkî, İfâde-i Merâm, s. 3.)

Ana çizgileriyle girişte söz ettiğimiz bu konular ilgili bölümlerde daha ayrıntılı ele alınacak ve onun gramerciliği üzerinde durulacaktır.

ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Şemseddin Sami Osmanlı toprakları içinde bulunan Yanya ilinin Premedi kazasının Dağlı nahiyesinin merkezi Fraşer'de 1 Haziran 1850 (22 Recep 1266)'de doğmuştur. Timar beyi olan bir aileye mensuptur. İlk okulu Fraşer'de tamamlayan Şemseddin Sami, ailesiyle birlikte Yanya'ya yerleşmiş ve burada Zosimaia Skoli adlı Rum lisesine girmiştir. Sekiz yıllık eğitimi yedi yılda bitirerek 1868'de buradan mezun olmuştur. Burada Rumca, Yunanca, Fransızca, İtalyanca öğrenmiş, bununla kalmayarak özel hocalardan Arapça ve Farsça dersleri almıştır. 1871'de İstanbul'a gelen Şemseddin Sami, kardeşi Naim Bey ile birlikte matbuat kalemine girmiştir.

Kısa bir süre sonra yayım hayatına başlayan Şemseddin Sami, ancak birinci cüzü basılan *Tarih-i Mücmel-i Fransa* adlı tercümesini ilk kitabı olarak yayımlar. Bunu takiben *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat* adlı romanını formalar halinde yayımlamaya başlar.

Şemseddin Sami'nin hayatı hakkında en geniş ve ayrıntılı bilgileri Prof. Dr. Ö. Faruk Akün, *İslâm Ansiklopedisi*'nin 11. cildinde (s. 411-422) yayımlamış ve bu makale ayrıca *Temel Türkçe Sözlük Kâmûs-ı Türkî* adlı sözlüğün başında aynen yer almıştır. Bu bakımdan biz tezimizde onun hayatı hakkında verilmiş olan bu bilgileri olduğu gibi tekrar etmek istemiyoruz. Bizim buraya katacağımız hususlar hayatı hakkındaki bilgileri anahatlarıyla vermek yanında onun eserlerini incelerken gördüğümüz bazı noktaları belirtmek ve çalışmalarının maksat ve gayelerini değerlendirmek olacaktır.

Şemseddin Sami'nin Türk dili ile ilgili çalışmalarının tarihi 1880'de Sultan Abdülhamid'in onu sarayda bulunan Teftîş-i Askerî Komisyonu kitaplığına almasıyla başlar. Dil yazılarının yoğun olarak bulunduğu *Hafta*'yı 1882'de çıkarır. Bunun Fransızcadan Türkçeye *Kamus-ı Fransevî*'si takip eder. Bir süre sonra Şemseddin Sami bu sözlüğün Türkçeden Fransızcaya olan kısmını yayınlar ve Sultan Abdülhamid'den takdir görür. Kendisine Ûlâ sınıf-ı sânî rütbesi ve iftihar madalyası verilir.

Şemseddin Sami, ömrünün büyük bir kısmını *Kâmûsu'l-a'lâm* adlı eserine verir ve bunu 1899'da yayımlar.

Onun önemli bir eseri de *Kamus-ı Arabî*'dir. *Kâmûsu'l-a'lâm*'dan sonra başladığı Kamus-ı Türkî ile birlikte bu iki çalışmayı büyük bir başarıyla tamamlamıştır.

1901 yılında tamamladığı ve yayınladığı *Kamus-ı Türkî* onu Türklük bilgisine eğilmeye yöneltmiş, ardından 1902'de *Kutadgu Bilig* 1903'te *Orhun Abideleri* açıklamalı tercümelerini kaleme almış sonra *Tuhfat al-zakiya fi Lugat al-Turkıya*'nın metni ve tercümesiyle uğraşmıştır. Buradaki malzemeyi 1904'te *Lehçe-i Türkiye-i Memâlik-i Mısır* adı altında Kıpçak Türkçesinin sözlüğü olarak bir araya getirmiştir. Türklük bilgisiyle ilgili bu eserleri basılmamıştır. Şemseddin Sami'nin Ali Şir Nevai'nin şiirlerinin okullarda okutulmasını savunması onun Türklük bilimine verdiği önemin bir başka yönüdür.

Şemseddin Sami ne yazık ki genç yaşta (54) 18 Haziran 1904'te vefat etmiştir. Onun ölüm günü hakkında çeşitli görüşler vardır. A. Sırrı Levend[1] bu konuda şöyle bir açıklama yapmaktadır:

"Sami 1904 (4 Haziran 1320) Cuma günü ölmüş[2], cenazesi 6 Haziran Pazar günü kaldırılarak Erenköyü'ndeki mezarlığa gömülmüştür. 1968'de Sami'nin kemikleri Feriköy'de hazırlanmış olan yeni aile kabristanına taşınmıştır."

Şemseddin Sami, İstanbul Türkçesinin veya sadeleştirilmiş Türkçenin taraftar bulduğu ve bu ölçüler içinde başta Ahmed Midhat olarak olmak üzere bazı yazarlarca Türkçenin ağırlık kazandığı bir dönemde meselenin dilcilik açısından yapılması gereken hususların üzerinde durmuş ve ömrünün son çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmıştır. *Lisân* (1303=1866) ile *Usûl-i Tenkît ve Tertîb* dilcilik alanının iki önemli çalışmasını oluşturur. İlki dilciliğin esasları, ikincisi ise noktalama işaretleri ve yazı yazma kurallarıyla ilgilidir. Bu iki çalışması tezimizde ağırlıklı olarak ele alınmıştır.

Şemseddin Sami'nin öğretici ve bilgilendirici olma özelliği diğer çalışmalarının da temel gayesi olmuştur. *Cep Kütüphanesi* serisinde basılmış makale türündeki eserleri hep orta seviyedeki okuyucu zümresine çeşitli bilim dallarında ve fen kollarında temel bilgiler vermeye yöneliktir.

1. A. Sırrı Levend, *Şemseddin Sami*, TDK Yayınları, Ankara 1969.
2. Sami'nin ölüm tarihi 5 Haziran olarak gösterilir. Rahmetli, 4 Haziran Cuma akşamı ölmüş, 5 Haziran Cumartesi gazetelere gelen haber, 6 Haziran Pazar günü çıkmıştır. Kızı Samiye Hanım, Hikmet Feridun Es'e, babasının 4 Haziran'da öldüğünü söylemektedir. (Bkz. *Akşam* gazetesi, 3 Ocak 1945.)

Şemseddin Sami'nin görebildiğimiz bir başka özelliği, o zamanın aydınlarınca pek benimsemeyen Türkçe kelimelere sözlüğünde ve yazdığı eserlerde yer vermesidir. Onun bu tutumuyla yeni bir zihniyet hakim olmaya başlamış, Ahmet Vefik Paşa'nın bile cesaret edip sözlüğüne veremediği *Türk* ismi *Osmanlı* sözünün yerine kullanılmıştır.

ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN ESERLERİ

A. Gazete ve Dergilerdeki Yazıları:

"İhtâr", *Hadîka* 22 Rebiu'l-evvel 1290 (1873).

"İfâde-i Merâm", *Trablusgarp,* 27 Cümâde'l-ulâ 1291 (1874).

"Trablusgarp Tarihi", *Trablusgarp,* 6/18 Haziran=Cümâde'l-ulâ 1291 (1874).

"Şundan Bundan", *Sabâh,* 1290.

"Sosyalizm", *Tercemân-ı Şark,* 7 Rebiü'l âhır 1295 (1878).

"İştikâk-ı Emvâl", *Tercemân-ı Şark,*

"Mes'ele-i Şarkıyye-Kongre", *Tercemân-ı Şark,*

"Cümle-i Siyâsiyye", *Tercemân-ı Şark,*

"Rumelide İslâvlarla Rumların Entrikaları", *Tercemân-ı Şark,*

"Âile", *Âile,* (17 Cümade'l-âhıre 1297) 1879.

"Ev İdâresi", *Âile,*

"İğne", *Âile,*

"Makas", *Âile,*

"Çocuklara Hikâye", *Âile,*

"Oyun", *Âile,*

"Mesâil", *Âile,*

"Lugâz", *Âile,*

"Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı", *Hafta,*

"Kitabet İnşa", *Hafta,*

"Şiirin Mahiyyet ve Hakîkatı", *Hafta,*

"Şiir ve Şuarâ", *Hafta,*

"Şarkta Şiir ve Şuarâ", *Hafta,*

"Hoca Tahsîn", *Hafta,*

"Lisân-ı Türkî (Osmanî), *Hafta,*

"Yazıların Tarihi", *Hafta,*

"Elsine-i İslâmiyye", *Hafta,*

B. Kitap Halindeki Eserleri:

a. Roman:

Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat, Elcevaib Matbaası 1289 (1872), İstanbul (yayımlayan Sedit Yüksel (Doç. Dr) *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat.* Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayını, Ankara 1964.)

b. Oyunları:

Besâ yahut Ahde Vefa "Altı Fasıldan İbâret Fâcia, Matbuat-ı Ceyyide, İstanbul 1292.

İskât-ı Cemin

İkisi de Ölmüş, İkisi de Çıldırmış

Rekâbet

Seydî Yahya, Beş Fasıldan İbaret Fâcia, Matbuât-ı Ceyyide, İstanbul 1292.

Gâve, Beş Fasıldan İbâret Fâcia, Matbuât-ı Ceyyide, İstanbul, 1293.

c. Çevirileri:

Tarih-i Mücmel-i Fransa, cüz-i evvel, İstanbul 1289.

İhtiyar Onbaşı, Beş Fasıldan İbaret Fâcia, Matbuât-ı Osmâniyye marifetiyle tab olunmuştur. İstanbul 1290.

Galatée, İstanbul 1290.

Şeytan Yadigarları, Mihran Matbaası, İstanbul 1295.

Sefiller, Mihran Matbaası 1297.

Robinson, Mihran Matbaası, 1302.

d. Cep kitapları:

Medeniyyet-i İslâmiyye. Mihran Matbaası, 1296.

Esatir. Mihran Matbaası, 1296.

Kadınlar. Mihran Matbaası, 1296.

Gök. Mihran Matbaası, 1296.

Yer. Mihran Matbaası, 1296.

İnsân. Mihran Matbaası, 1296.

Emsâl. Mihran Matbaası, 1296.

Letâif. Mihran Matbaası, 1296.

Yine İnsân. Mihran Matbaası, 1296.

Usûl-i Tenkît ve Tertîb. Mihran Matbaası, 1303.

Lisân. Mihran Matbaası, 1303.

e. Sözlükleri:

Kâmûs-ı Fransevî (Fransızca-Türkçe) Mihran Matbaası, 1299.

Düzeltilmiş ikinci baskı, Mihran Matbaası 1315,

Üçüncü baskısı Mihran Matbaası 1901.

Kâmûs-ı Fransevî (Türkçe-Fransızca). Mihran Matbaası, 1302.

Küçük Kâmûs-ı Fransevî (Arapça-Türkçe), Mihran Matbaası, 1304.

Kâmûs-ı Arabî (Arapça-Türkçe) 1313.

Kâmûs-ı Türkî İkdam 1317-1318.

f. Ansiklopedik Sözlük:

KKâmûsu'l-A'lâm. Mihran Matbaası, 1306-1316, 6 cilt.

g. Öğretici Eserleri:

Tasrîfât-ı Arabiyye. İstanbul 1304.

Yeni Usûl Elifbâ-yı Türkî. İstanbul 1308.

Nev Usûl Sarf-ı Türkî. İstanbul 1308.

Tatbîkât-ı Arabiyye. İstanbul 1308.

Küçük Elifba.

Kavâid-i Nahviyye-i Arabiyye.

Arnavutça Alfabe. İstanbul 1879 ve Bükreş 1900.

Arnavutça Gramer.

h. Şiir ve Metin yayınları (Arapça ve Farsça'dan Türkçe):

Hurde-çin. Mihran Matbaası 1302.

Ali bin Ebî Tâlib. İstanbul 1319.

ı. Diğer Kitapları:

Himmetü'l-himâm. Mihran Matbaası 1302.

Bâkî'nin Eş'âr-ı Müntehabesi. Mahmut Bey Matbaası 1317.

j. Basılmamış Türk Dili Anıtlarıyla İlgili Eserleri:

Orhon Abideleri.

Kutadgu Bilig.

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye

Lehçe-i Türkiyye-i Memâlik-i Mısır

k. Basılmamış diğer kitapları:

Kur'ân (çeviri)

Küçük Kâmûs-ı Türkî

Zübde-i Şâhnâme

Kavâid-i Nahviyye ve Sarfiyye

El-Muallekati's-Seb'

Müntehabât-ı Arabiyye

Vicdân (piyes)

ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN DİLCİLİĞİ VE SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ

Şemseddin Sami'nin eserlerine topluca göz atacak olursak onun çalışmalarından genel olarak Türk dilinin ağırlıklı olarak ele alındığı görülür. Onun bu özelliğini Fransızca-Türkçe[1], Türkçe-Fransızca[2], Arapça-Türkçe[3] biçiminde yazdığı sözlüklerle, *Kamûs-ı Türkî*'si[4] göstermeye yeter. Bunun yanı sıra basılmamış vaziyette olan *Orhun Metinleri, Kutadgu Bilig, Et-tuhfetü'z-zekiyye* gibi hazırlıklarıyla çalışmalarının esas ağırlığını Türk filolojisinin teşkil ettiği görülür. Şemseddin Sami dilin, edebiyatın ayrılmaz bir parçası olduğunu çok iyi bilmektedir. Türk edebiyatında ilk roman sayılan Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat[5] kendisine asıl şöhreti kazandırmıştır.

Şemseddin Sami'nin genel anlamda dilcilik üzerinde bilgi ve tecrübesini yazdığı *Lisân* adlı makalesinde bulmaktayız. Şemseddin Sami, daha önce *Hafta* dergisinde yazdığı makalelerle bu alandaki bilgilerini ortaya koymuştur. Bu makalelerde işlediği konuları daha geniş bir biçimde *Lisân* adlı kitabında toplamıştır. Küçük boy 128 sayfadan oluşan bu kitapta verilen bilgiler, onun dilciliği hakkında birtakım net bilgiler kazandırmakta ve o dönemde genel anlamda dilciliğin ve Türk dilciliğinin hangi seviyede olduğu göstermeye kâfi gelmektedir. Şemseddin Sami, Avrupa'da özellikle Fransa'da gelişmekte olan dil teorilerini hazmederek açık ve net bir biçimde onları Türkçe olarak ifade edebilmiş ve Türk aydınını bu gelişmelerden haberdar etmiştir.

Hemen belirtmek gerekir ki Şemseddin Sami, *Lisân* adlı kitapçığı ile Türkiye'de genel anlamda dil bilimi (linguistique) konularını ilk defa ele almış ve bu alana bir başlangıç yapmıştır. Bu bakımdan Batılı anlamda dil biliminin konularını Türk ülkesinde

---

1. Kamus-ı Fransevî. Fransızcadan Türkçeye Lûgat, 1299-1882, Mihran Matbaası, (4)+1630 s.
2. Kamus-ı Fransevî. Türkçeden Fransızcaya Lûgat Kitabı, 1302-1885. Mihran Matbaası. XI+(5)+1208 s.
3. Kamus-ı Arabî. 1311-1314, Mahmut Bey Matbaası, 504 s.
4. Kamus-ı Türkî. 2 cilt. 1317-1318. İkdam Matbaası, 1574 s.
5. Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat. 1289 Elcevaip Matbaası 180 s. (Yeni basım: Hazırlayan: Doç. Dr. Sedit Yüksel. Ankara 1964 Ankara Üniversitesi Basımevi. V+106 s. "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları: 159. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Enstitüsü: 3").

gündeme getirmiştir.

Onun çalışmalarını değerlendirirken *Lisân* adlı kitapçığını ele alarak söze başlıyoruz. Daha önce çeşitli makalelerde ele aldığı ve sonra bu kitabında topladığı düşünceleri onu dil meselesine yönlendirmiş; çalışma alanlarını, konularını seçmesinde etkili olmuştur.

Şemseddin Sami burada önce genel anlamda dilin ne olduğunu, "hayvân-ı nâtık" olarak insanın diğer yaratıklardan nasıl ayrıldığını ele almış, sonuç olarak "lisânın nev-i beşere mahsûs olduğu"nu belirtmiştir. Şemseddin Sami'nin canlılar arasında dilin ne olduğu hakkındaki değerlendirmesi şöyledir:

"Lisân hakîkaten insânın en başlıca hâssalarındandır. Binlerce hayvânât envâı' içinde lisâna mâlik yalnız insândır. Vâkıâ', lisândan murâd ifhâm-ı merâm ise, hayvânât-ı mütenevvia dahi ihtiyaçları ve kâbiliyet ve istidâdları nisbetinde ve cism ü a'zâlarının derece-i müsâ'adesi dâhilinde efhâm-ı merâma muktedir oldukları ve lisândan murad nutuk, yani' muhtelif sadâlardan mürekkeb söz söylemek ise, bunu papağan gibi kuşlar dahi becerebildikleri görülüyor. Bu mülâhazaya ya'ni, mantıkıyyûnun insânı "hayvân-ı nâtık" diye ta'rîf etmeleri tabi'iyyûnun ta'rizâtına uğramıştır. Bununla berâber, beyân olunan şıkların ikisi murâd olunup da, lisân—ifhâm-ı merâm için muhtelif sadâlardan mürekkeb ve icâbına göre mütehavvil söz söylemek—ta'bîriyle tercüme olunursa, mantıkıyyûnun ta'rîfinde pek de hatâ olmadığı ve bihakkın nâtık yalnız insân olup lisânın mücerred nev'–i beşere mahsûs bulunduğu tebeyyün eder. (s. 4)

Târih-i tabî'î insânı birçok hayvânların sırasına koyup, teşrîh-i kıyâsî dahi bunu bazı hayvânlara veyâhut o hayvânları insâna tekarrub ettirdikçe ettirmekte olduğu halde, lisân bu mukâyeselerin hepsini tahtie edip, insân ile sâ'ir hayvânlar arasında bir set çekmektedir. Bir taraftan Nasnaslar istedikleri kadar iki ayak üzere yürüsünler, istedikleri kadar âsâr-ı zekâvet göstersinler, istediği kadar bize benzesinler; bir taraftan dahi Afrikanın Boysmanları, Flemenk-i cedîdin Nagrito ve Papuaları, Amerika-yı cenûbînin Focyalıları ko çıplak gezsinler, ko kurtlar, böceklerle otlar, laşelerle beslensinler, istedikleri kadar hayvân hâlinde yaşasınlar; teşrîh-i kıyâsî bunlarla bizim aramızda istediği kadar fark, Nasnaslarla bunlar arasında istediği kadar müşâbehet göstersin; lisân bahsine gelince bu vahşîlerin,

vahşîlikleriyle berâber, insân, ve Nasnasların zekâvetleriyle berâber hayvân oldukları tebeyyün eder. Hakîkaten, ne nev'-i beşerin tekellüme gayr-i muktedir bir cins ve kavmi, ve ne de sâ'ir hayvânların bihakkın lisân denilecek bir lisânla mütekellim bir nevi bulunabiliyor." (s. 5.)

Şemseddin Sami, bu arada *dil, lisân* ve *zebân* kelimelerini ele alır ve bunların bir yandan organ, diğer yandan konuşmaya yarayan bir vasıta olarak birbirleriyle olan ilgisi üzerinde durur:

"İfhâm-ı merâm için müsta'mel olup, elsine-i muhtelîfeyi terkîb eden sadâlar yalnız dil ile söylenmeyip, boğaz, geniz, diş, dukak ve burunun dahi tekellüme âlet oldukları ve meselâ "o" ve "bu" ve "şu" ve "kim" gibi kelimelerin telaffuzunda dilin aslâ medhali olmadığı görülüyorsa da, her hâlde dilin bu husûsta hizmeti ziyâde olduğundan hemen her kavim ve ümmet indinde bu 'uzva mahsûs olan kelime söyleyişe dahi ıtlâk olunup, "dil" ve "lisân" ve "zebân" gibi kelimeler bu ma'nâyı dahi ifâde etmektedir." (s. 6.)

Şemseddin Sami'nin burada dikkati çektiği bir başka husus yazı ve dil bağlantısı üzerinde durması, resim yazısı ile harflere dayanan hece yazısını birbirinden öncelikle ayırmasıdır. Döneminde ilgi topladığını tahmin ettiğim bu konuyla ilgili verdiği bilgiler şunlardır:

"Ancak lisân ta'bîri yalnız ağız ve dil ile telaffuz olunan sadâlardan mürekkeb sözlere münhasır olmayıp, tabî'iyyûn işâret-i muhtelîfe ile icrâ olunan ifhâm-ı merâmla dahi lisân ve "lisân-ı taklîdî" nâmını verdikleri gibi, yazıyla olunana da lisân demekteyiz. Vâkı'â, bizde müsta'mel olan yazılar tekellüm için kullandığımız sadâları musavver bulunduklarından, bu yazıya göre, tahrirî ifâde-i merâma lisân deyişimiz te'vîl olunabilirse de Mısrîler gibi ümem-i kadîmenin kullanmış oldukları ve Çinlilerin elân kullandıkları yazılara tatbîk olununca bu te'vîlin imkânı olmadığı anlaşılır; çünkü bu yazılar sadâları tasvîr etmeyip, murâd olunan mevâdı tasvîr ederler. Vâkı'â, meselâ Çin hattında "güneş" kelimesini tasvîr eden şeklin güneşe benzediği görülmüyorsa da o şekil sür'atle yazıla yazıla tağyîr olunmuş, hattâtların hüsn-i hat kâ'idelerine tâbi' olarak, o hâle gelmiştir; yoksa en eski zamânlarda kullanılmış olan aslı kabaca bir güneş resminden başka birşey değildir. Sâir

eşkâlin cümlesi de böyledir." (s. 7).

Şemseddin Sami'nin "Lisân Hakkında Efkâr-ı Mütekaddimîn ve Müte'ahhirîn" başlığı altında bu eserinde yaptığı tespitlerden biri dilin bütün olumsuz şartlara rağmen kendini korumasıyla ilgilidir. Burada aynı dili konuşan milletlerin diğer millet ve toplulukları nasıl hor gördükleri ve bu eğilimin dile de yansıdığı, dolayısıyla eskilerin dillerini büyük bir titizlikle korudukları örneklerle şöyle anlatılıyor:

"Bugün ancak akvâm-ı vahşiyye arasında gördüğümüz infirâd ve 'adem-i ihtilât, ezmine-i kadîmede en mütemeddin ümmetler beyninde bile mevcûd bulunmuştur. Eski zamânlarda akvâm u ümem beyninde belki şimdiki zamândan ziyâde muhârebeler münâza'alar vukû' bulurdu. Gâlib gelenler, mağlûbları hükm ve esâretleri altında tutar, yâhut kendilerini tard veyâ katledip, yerlerini zabt eder veyâ mağlûblarla bi'l-imtizâc bir kavm-i vâhid hâline girerlerdi. Bu haller her gün vukû' bulurdu da yine akvâm u ümem beyninde ihtilât ve münâsebet yoğıdı. Bu iki iddi'âmız beyninde tebâyün görüleceğini anlıyorum, lâkin ikisinin de sahîh olduğunu iltizâmda ısrarla bu tebâyünün sûverî olup hakîkî olmadığını beyânda sebât edeceğim.

Evet muhâsama ve münâferetten 'ibâret olarak zikrettiğimiz münâsebetten başka, akvâm ü ümem beyninde münâsebât-ı ticâriyye dahi büsbütün mefkûd değildi; bununla berâber, hiç bir kavm komşusu bulunan diğer bir kavmin lisânını öğrenmeye tenezzül etmezdi. Her bir kavm ve ümmet kendine bir kudsiyyet verdiği halde komşularına pek menfûr ve mekrûh bir nazarla bakmaya alışmıştı. Benî İsrâil kendilerine Allah'ın müntehib ve mahbûbı bir kavm nazarıyla baktıkları hâlde sâ'ir bütün 'âleme kâfir ve mel'ûn nazarıyla baktıkları gibi ümem-i kadîmenin en mütemeddinleri olan Yunânîler dahi Yunânî olmayan insânların kâffesini "barbar" ya'ni vahşî nâmıyla yâd u tahkîr ederlerdi. Bugüne kadar hâl-i kadîmlerinde kalmış olan Çinlilerle hâlet-i vahşiyette bulunan Afrika ve Amerika akvâmının ekserîsi insân nâmını ancak kendilerine hasr u tahsîs edip komşuları olan akvâm-ı sâ'ireye dev, köpek, domuz, kurt gibi nâmlar vermekte ve onlara böyle bir nazar ile bakıp, kendilerinden iyi olmaları da muhtemel olan benî nevlerinden nefret ü istikrâh etmektedirler.

Komşuları hakkında böyle bir fikir ve mu'âmelede bulunan bir kavm ve ümmetin

onların lisânını tahsîle tenezzül etmesi ve hele onları da kendisiyle bir asl-ı vâhidden münşa'ib farz edip de lisânları arasındaki münâsebet ve müşâbehetleri aramaya uzanması me'mul edilebilirmi?

Hakîkaten mütekaddimîn, ecnebî lisân öğrenmek ve elsine-i ecnebiyye hakkında ma'lûmât istihsâl veya mütâla'ât beyân etmek ne olduğunu bilmezlerdi. Yunân-ı kadîm müverrihleri vakitlerinin en meşhur akvâm u ümeminden bahsediyorlarsa da bunların lisânlarına dair bir gûne ma'lûmât vermedikleri gibi Heredot ve Eflâtûn gibi Asyâ ve Mısır'a seyâhât etmiş olanları dahi gezdikleri yerlerin lisânlarından bahsetmiyorlar ve anlaşıldığına göre o memâliki, lisânlarını anlamaksızın dolaşmışlar." (s. 10)

Durumu bu şekilde tespit eden Şemseddin Sami, bugün bile Türkiye'de pek fark edilmeyen ana dili ve yabancı dil ilişkisiyle ilgili bir gerçeğe şöyle parmak basıyor:

"Halbuki insân, bir ecnebî lisân öğrenmedikçe kendi lisânının kavâ'id ve dakayıkına kolay fark edemiyeceğinden ümem-i kadîme kendi lisânlarının da kavâ'idini zabt etmemiş ve'l-hâsıl lisân 'ilmiyle uğraşmak ne olduğunu bilememişlerdir." (s. 10)

Şemseddin Sami'nin bu bölümde yaptığı tespitlerden biri Türkçe'nin eskiliği ve yaygınlığı ile ilgilidir:

"Romalılar zamânından tâ kurûn-ı müte'ahhireye kadar garbda Yunânî ile Lâtin ve şarkta dahi 'Arabî ve Fârisî ve Türkçe lisânları tahsîl olunmakta ve bu lisânların kavâ'idiyle uğraşılmakta idi." (s. 11)

Dili bir bilim dalı olarak değerlendiren Şemseddin Sami batılıların ortaya koyduğu linguistique terimini *ilmü'l-lisân* diye karşılıyor ve bu konuda şunları söylüyor:

"Avrupa lisânlarında 'linguistique' tesmiye olunup diğer bir eserimde dahi bi'l-münâsebe beyân etmiş olduğum gibi, bizce "'ilmü'l-lisan" ta'bîriyle tercümesini münâsib gördüm." (s. 13)

Anlaşılan bu bilim dalına bugün *dil bilimi* denmesi Şemseddin Sami'nin adlandırmasından kaynaklanmaktadır.

Şemseddin Sami, bir bilim dalında terimlerin öncelikle ele alınması ve onların açıklığa kavuşturulması düşüncesini taşımaktadır. Bu düşünceyle terim tartışmalarını da

dile getiren Şemseddin Sami, "linguistique" terimine Avrupalıların verdiği diğer adlar üzerinde durur ve sonuçta terimin sade, basit ve kavrama uygun olma özelliği taşımasını belirtir:

"Avrupa 'ulemâsı beyninde bir Lâtin kelimesinin Yunân lisânı kâ'idesine tevfîkinden hâsıl olan ta'bîr-i mezkûrı fesâhata münâfî bulup onun yerine "la science du langage" veyâhut "La philalogie comparée" gibi ta'bîrler kabûlünü tavsiye edenler pek çok bulunmuş ve 'ale'l-husûs Alman ve İngiliz 'ulemâsı Fransızların bu tâ'bîr-i "sakîmini" kabûlden istinkâf etmişlerse de bu tabîrin basît, sade uygun olması sakâmetine galebe çalıp ta'ammümüne sebep olmuştur." (s. 13)

Şemseddin Sami, bir bölümde dilin diğer bilim dalları içindeki yerinin önemine ve onunla olan ilgisine dikkat çekerken dil bilimi ile uğraşan bilginlerin son yıllardaki başarıları üzerinde durur, bu alanda alınan mesafeyi belirtir:

«'İlmü'l-lisân, 'ulûm-ı riyâziye ve hikmet ve kimyâ gibi, her 'asırda birer hatve atarak ilerleyen fünûndan olmayıp, dev hatvesiyle ilerlemekte ve zuhûrundan beri yarım 'asır zarfında pek çok terakkî etmiş ve günden güne de etmektedir. 'İlmü'l-arz kâ'idesi üzerine mü'essis olan 'ilmü'l-beşer ile 'ilmü'l-lisân târih-i beşere bir devr-i cedîd açmışlardır. Bu fünûn-ı cedîde târihin binâ-yı kadîmini hidm ile fen ve burhana müstenid bir esas-ı cedîd vaz' etmişlerdir. Artık bugün târih-i beşer ne kavl-i mücerredden 'ibâret hâriku't-tabi'a birtakım masallara müstenid ve ne de, birtakım cihângirlerin ve vücûdları bile meşkûk birtakım mevhûm kahramanların yalan yanlış vukû'atından ibârettir... Târih-i beşer 'umûmiyet üzere nev'-i beşeri ve tahsîs-i ecnâs ve akvâmın ahvâl-i tabî'iyye vuku'ât-ı 'umûmiyesinden bahs olmak iktizâ eder ki bu da ancak 'ilmu'l-arz ka'idesi üzerine müe'ssis olan 'ilmü'l-beşer ve 'ilmü'l-lisân rüknleri üzerine istinâdıyla mümkün olabiliyor. Bu fenler az zamân zarfında pek çok terakkî etmişlerdir. Bu terakkîleri mikyâs ittihâz olunursa, birkaç 'asır zarfında ne derecelere kadar varabilecekleri anlaşıldığından şimdiki hâllerine hâl-i tıfliyetleri nazarıyla bakılabilir. Bunların kemâle ermeleri nice hakîkatler meydana çıkaracak esrâr-ı tabiat-ı hilkatı keşfe sebep olacaktır. Bunlar şimdiki hallerinde her şeyi isbât edemeyip ba'zı def'a faraziyyâta sapmaya mecbûr oluyorlarsa da faraziyyâtları dahi

sırf mevhûmâttan 'ibâret olmayıp fenne muvâfık ve kıyâsa müstenid bulunduğundan ekseriyâ keşfiyât-ı müte'ahhire farziyyât-ı mütekaddîmeyi te'kîd ve isbât etmekte ve bu farziyyâtta da fen kuvvetini vermektedir.

Hasılı, 'ilmü'l-lisânın dahi 'ilmü'l-beşer kadar ehemmiyeti olduğundan bu fen fünûn-ı tabîiyyenin en mühimleri sırasına geçip Avrupa'nın her tarafında ve 'ale'l-husûs Almanya ve İngiltere ve Fransa'da tabî'iyyûnu ziyâde işgâl etmekte ve sırf bununla tevaggul eder ulemâ yetişmektedir. Bu fennin terakkisine en ziyâde hizmet eden şey kürre-i 'arzın her tarafında söylenen lisânları Avrupa memâlikinin elsine-i cedîdesi dahi ma'lûm olup, elsine-i şarkiyye nâmıyla yâd olunan 'İbrânî, Süryânî , 'Arabî, Fârisî, Türkî ve Hind ve Çin lisânlarına ise bir iki 'asırdan beri Avrupa'da ziyâdesiyle ehemmiyet verilip paytahtlardan (Lid) ve (Leipzig) gibi büyücek kasabalarda dahi bu lisânlara mahsûs müte'addid ve cesîm mektebleri kütüphaneler matba'alar bulunmaktadır. Bu vasâ'it ve teshîlât sayesinde elsine-i müte'addiye vâkıf âlimler yetişip, bunlar bildikleri lisânları mukâyese beyinlerindeki münâsebâtı zabt ile 'ilmü'l-lisâni meydâna getirmişlerdir." (s. 16)

Şemseddin Sami *Sanskrit* ve *Zend* dillerinin ne olduğunun açıklığa kavuşmasını dil biliminde bir keşif olarak görmüş ve bu keşfin diğer dillerin de ele alınmasına kapı açtığını şöyle dile getirmektedir.

"'Ale'l-husûs 'Sânskri' tâ'bîr olunan eski Hint lisânıyla 'Zend' denilen İrân-ı kadîm lisânının keşfi 'ilmü'l-lisân için 'âdetâ nûrdan bir kapı açmıştır. Bu lisânların bugün Avrupa'nın her tarafında söylenilen lisânlarda görülen âsârı târîh-i beşerin kayd-ı sahâif olmamış pek mühim bir kısmını meydâna koymuş ve lisân-ı 'İbrânî'nin ümmü'l-elsine olması fikr-i bâtılı üzerine müe'ssis olan binâ-yı evhamı hıdm edip 'ilmü'l-lisânın temel taşı yerini tutmuştur. Ba'dehu bir taraftan 'İbrânî ve Süryânî ve 'Arabî lisânlarıyla Finikeliler Mısrîler Asûrîler gibi ba'zı eski akvâmın âsâr-ı bâkiyesi ve bir taraftan dahi Türk, Moğol, Uygur, Yakut, Lapon, Macar lisânları tedkîk ve mu'âyene ve mukâyese edilerek, 'ilmü'l-lisânın tevsiine hizmet etmişlerdir." (s. 17)

Şemseddin Sami dil bilimi çalışmalarında büyük bir gayret olmakla birlikte daha yapılacak çok şey olduğunu belirtiyor. Bu alandaki kurumlaşma ve araştırmaların yerine

gidip tespit ettikleri dil malzemesinin önemi üzerinde duruyor:

"Bununla berâber, şimdiye kadar istihsâl olunan ma'lûmât henüz mechûl bulunan hakâyıka nisbeten pek cüz'îdir. Şu kadar var ki; meselâ Afrika ve Amerika'nın en uzak bir köşesinde bulunan bir kavmin lisânını öğrenmek için bir 'âlim-i müdekkik 'ömr-i girânmâyesini sarf ediyor ve o uğurda fedâ olup gidiyorsa da benî nev'ine, o lisânın anahtarı makâmında olarak, bir sarf bir lügât, bir durûb-ı emsâl veya şarkılar ve masallar mecmû'ası gibi bir eseri yadigâr bırakıyor. Artık ondan sonra, o lisânı öğrenmek için, o kadar uzağa gitmeye o kadar külfet ve tehlikeye girmeyi göze almağa hâcet yok, herkes kendi yazıhanesi başında o kitâplara bakarak dünyânın öbür köşesinde bulunan akvâmın lisânlarını kemâl suhûletile tahsîl ve mukâyese edebilir.

İşte böyle himmetler sâyesinde ümem-i mütemeddine de 'ilmü'l-lisân günden güne terakkî ve tevassu' etmekte ve buna mahsûs mütebahhirîn-i 'ulemâdan mürekkeb büyük cemi'yetler bulunmakta ve müte'addid mevkût risaleler neşr olunmaktadır." (s. 17-18.)

Bu açıklamalardan sonra Şemseddin Sami, sözü Osmanlıcaya getiriyor ve bu düşüncelerini *Bizce İlmü'l-lisan* başlığı altında veriyor. Önce kendisinin yazdığı birkaç makaleden başka dil bilimi üzerinde ülkede herhangi bir çalışma olmadığını belirtiyor.

"Bizce bu 'ilmin henüz meçhûl olup, lisânımızda buna müte'allik, bir kaç sene evvel 'âcizâne yazmış olduğum birkaç bendden başka[1], bir şey yazılmamış olduğu elân ismi bile bulunmasından da anlaşılır. Halbuki biz bu fenni her kavm u ümmetten ziyâde ta'mîk edebilecek bir hâl ve mevki'deyiz." (s. 19)

Şemseddin Sami, burada Türkçenin özel durumu üzerinde durmakta, farklı kaynaklara dayanan dillerden oluştuğuna dikkat çekmektedir. Gelecekte özleşip kendi benliğine kavuşmazsa bu üç dilin kurallarını bilmenin ve bu kurallardan hareket ederek dil bilimi çalışmalarının yapılmasının zorlaşacağı üzerinde duruyor ve şu düşüncelerini ileri sürüyor.

"Bir gün kesb-i terakkî ile istihsâl istiklâl ederse bilmem, lâkin şimdiki halde lisânımızın dürüst okunup yazılması üç lisân tahsîline mütevakkıf bulunmakla, Türkçeden

1. "Hafta" ünvanlı risâle-i mevkûte, aded: 1 ile 8.

başka 'Arabî ve Fârisînin tahsîli dahi zarûrî ve mer'îdir. Bu üç lisânın ise her biri diğer bir elsine zümresine mensûbtur. Yeryüzünde söylenen lisânlar birçok zümreye münkasım ise de, en meşhûrları ve 'âlem-i medeniyyete en yakınları üçtür: elsine-i Aryâniyye, elsine-i Sâmiye ve Hâmiye, elsine-i Tûrâniye; imdi 'Arabî elsine-i Sâmiyenin, Fârisî elsine-i Aryâniyyenin ve asıl lisânımız olan Türkçe dahi elsine-i Turaniyenin en mühim erkânındandır.

Demek oluyor ki söylediğimiz ve 'ale'l-husûs okuyup yazdığımız, lisânın bir taraftan tâ Çin'in aksâ-yı şarkıyla Avrupa ve Sibiryâ'nın müntehâ-yı şimâlinde söylenilen Mânçu, Moğol, Uygur, Yakut, Lapon, Macar lisânlarıyla, bir taraftan 'İbrânî, Süryânî, Keldânî gibi elsine-i kadîme ve Afrikâ-yı şimâlîde söylenilen birçok lisânlarla ve bir taraftan dahi Hint ve İrân ile 'umûm Avrupa elsinesiyle münâsebet-i tâmmesi vardır." (s. 19-20.)

Şemseddin Sami Türkçenin yapısıyla ilgili olarak içinde bulunduğu durumunu gözler önüne sererken dünyada hızla gelişip yaygınlaşan dil bilimi alanından uzak kalışı bir ölçüde okulsuzluğa da bağlar:

"Lisân-ı edebîmizin erkânından ma'dûd olan elsine-i sülüse-i mezkûre bize zikr olunan üç lisân zümresinin sâ'ir şu'belerini dahi tahsîl ile beynlerindeki münâsebâtı araştırmak fikrini vermeğe ve bu üç lisânın bilinmesi bu maksadı tahsîl etmeye kâfî idi. Bulunduğumuz mahallin bu üç zümrenin mecmu'ı ve mahall-i iltisâkı makâmında bulunması bu bâbda pekçok teshîlât irâe edebilirdi. Hâl böyleyken, bir takımımız, 'Arabî kıskanacakmış gibi lisânımızın bir şu'besi olan Çağataycanın değil söylediğimiz Osmanlı Türkçesinin bile tahsîl-i kavâidini çekemiyoruz; bir takımımız, sânskri ve zend lisânları şöyle dursun, elsine-i İslâmiyeden olan Fârisinin bile tahsîlini câlib-i fısk addediyoruz. Bir takımımız dahi tahsîl-i elsine için istifâde-i maddiyeyi şart ittihâz edip, bir miktâr ma'âş kazandırmak için lâzım olan dereceden ziyâde tahsîli 'abes sayıyoruz.

İşte, efkâr-ı umûmiyyemizin böyle garip aksâma taşa'ubundandır ki Avrupa'da elsine-i edebiyye-i 'umûmiyye hükmüne geçip, her yerde ta'lîm ve taallüm edilmekte olan Sânskri, Süryâni, 'İbrâni gibi lisânların değil en ziyâde iltizâm ettiğimiz lisân-ı Arabî'nin bile tahsîline mahsûs mükemmel bir mektebimiz yoktur; ve 'ilmü'l-lisân' nâmıyla bir fen

bulunduğu mechûlümüz kalmıştır." (s. 21.)

Şemseddin Sami "Savtça İnsanla Sair Hayvanât Beynindeki Fark" başlığı altında konu ile ilgili gerekli açıklamaları yaptıktan sonra insanların çıkardığı sesler üzerinde duruyor. "Akvâm ü ümem bazısı otuz ve kırka kadar savtlar telaffuzuna muktedir oldukları halde bazıları on beşten ziyâde savt ihrâcına muktedir olamıyorlar" (25 s.) diyerek çeşitli milletlerin dillerinden ses örnekleri vererek karşılaştırmalar yapıyor. Sonuçta insanın sınırsız "gayr-ı mahdud" sesler çıkarabileceğini vurguluyor.

"Satv Tabiî midir, Tahsilî midir?" başlığı altında *sada* ile *savt* terimlerinin farkı üzerinde duruyor ve "sadâ tabiîdir, savt sun'î binâenaleyh tahsilîdir" diyor ve şu açıklamayı yapıyor:

"Çünkü sadâ mücerred ağızı açıp nefesi az çok hızla itivermekten 'ibâret olarak, hayvânın boğaz ve ağız ve burnunun sûret-i teşekkülüne göre muhtelif sûrette çıkarsa da, bu hayvânatın sadâları beynindeki fark ecsâm-ı muhtelifenin tesâdümünden çıkan sadâlar beynindeki fark kabîlinden olup, sarf-ı tabî'îdir. Savta gelince, savt sadânın kasden ve bi'l-iltizâm mahrecini değiştirmekle aldığı bir sûret-i mahsûsadan 'ibârettir. Bu halde savt sun'îdir, fakat o da bi'l-fiil tahsîlî olup, bil'l-kuvve tabî'îdir. Çünkü tabî'at esbâb-ı teşrîhiyye ve fiisyolociye o savtı çıkarabilecek sûretde istihzâr ve istikmâl etmiştir. Bi'l-kuvve tabî'atta mevcût olup da tahsîl ve ta'lîm olunmadıkça bi'l-fiil vücûda gelmeyen şeyler o kadar çoktur ki bu iddiâmıza delil taharrîsine ihtiyâç kalmaz, zannederim.

Sağır doğan veya pek küçük iken sem' hâssasını gâ'ib eden adamların hâli sadânın tabî'î ve savtın tahsîlî olduğunu isbâta kâfîdir. Dilsiz tesmiye etmeye alışmış olduğumuz bu zavallılar dilsiz değildirler, ancak sağır oldukları için dil öğrenemezler. Eğer savt tabî'î olaydı, lugat bilmemeleri her mahrecden sadâ çıkararak hurûfun kâffesini telaffuz etmelerine mâni' olamazdı; halbuki bunların hiçbir harfle tasvîr olunamayacak çirkin bir sadâdan başka, hiçbir harf telaffuzuna yani bir savt çıkarmağa muktedir olmadıkları her gün gördüğümüz hakîkatlerdendir. Çocuk dahi dokuz on aylık olmadıkça ve ba'zı defa bir ve bir buçuk yaşına gelmedikçe savt telaffuzuna muktedir olamaz ve ilk söylemeye başladığı vakit çıkardığı savtlar dahi pek mahdûd ve pek noksân olup, ancak birkaç senede bi–

hakkın savt telaffuzuna alışabilir. Halbuki sadâ ihrâcına dünyâya gelir gelmez muktedir olur ve belki ilk nefesini almasıyla berâber küçücük sadasını işittirir. 'Arabistân'da büyüyen çocuğun boğazdan söylemesi İstanbul'da büyüyenin gibi harfleri telaffuz edememesi gibi hâller dahi savtın tahsîlî olduğunu isbât edecek dellîllerindendir." (s. 32-33)

Şemseddin Sami savt'ın tahsîlî olup olmadığını bir hayvânları ele alarak inceliyor.

"Savt yalnız insânda değil hayvânâtta dahi tahsîlîdir: köpek yavrusu doğar doğmaz, ağız ve boğaz ve burnunun sûret-i teşekkülüyle bir sadâ çıkarabilir, fakat havlamayı ve ulumayı hayli vakit sonra öğrenir. Bülbül yavrularının ilk bahârda, ötmeye alışıncaya kadar 'âdetâ bir ilm-i mûsikî şâgirdi gibi ne kadar zahmet çektiklerini ve hatta ilk senede ta'lîmlerini ikmâl edemeyip pek 'acemice öttükleri ve ancak ikinci sene ettikleri cehd u gayretle kesb-i mahâret ettikleri ma'lûmdur. 'Ömründe kedi sesi işitmemiş bir papağanın bu sesi çıkarmaya muktedir olması hiçbir vechile tasavvur olunamaz ve aslâ vukû' bulmamış bir şeydir. Her sadâyı telaffuza muktedir olan bu kuş, her hayvanın sesini işitip, bir çok vakit ta'lîm ettikten sonra taklîde muktedir olabiliyor. Kanarya ve sâ'ir kafes kuşlarının bir küçük armonikin sesisini işide işide, onun çaldığı makâmı söylemeye alıştıklarını herkes görmüştür."(s. 34-35.)

Sonuçta papağanın kanaryanın birtakım sesleri çıkarmaya ve her makamda ötmeye muktedir oluşunu ağızlarının, dillerinin ve boğazlarının uygun olduğuna bağlıyor:

"Savt bu sûretle tahsîlî olduğu halde, niçin yalnız papağan ve kanârya gibi ba'zı kuşlar böyle cinslerine mahsûs olmayan savtları ta'lîme muktedir olabiliyorlar da sâ'ir hayvânlar ancak analarından ve hem-cinslerinden işittikleri sâde bir savtı öğrenebiliyorlar?—Bu suâle cevâben yukarıda beyân ettiğimiz fikre rücû'la savtın bil-kuvve tabî'î olduğunu beyân ederiz. Papağan bi'l-kuvve her savtı telaffuza ve kanârya her makâmı ötmeye muktedir ve ağızı, boğazı, dili buna müsâ'it olduğundan işitip tâ'lim ettikten sonra bi'l-fiil icrâya dahi muktedir olur; halbuki meselâ dana bil-kuvve ancak sığırın böğürmesine muktedir olup ağızı, boğazı, dili bundan ziyâdesine müsâ'it olmadığından ancak bunu ta'lîm edebiliyor." (s. 36.)

Şemseddin Sami, "Fehm ve Tefhîmce İnsânla Sâ'ir Hayvânâtın Farkı" başlığı altında

hayvânların da birtakım duygu ve düşünceleri seslenmeleri, hareketleri ,tavırları ile bildire-bildikleri üzerinde duruyor ve sonunu şöyle bağlıyor:

"El-hâsıl hayvânlar dahi gerek sesle ve gerek işâretle veya tavr u hâl ile merâm anlarlar ve anlatırlar. Şu kadar ki hayvânâtta az çok nâkıs olan bu hâssa insânda derece derece kemâl bulmuştur. Evet insânda dahi derecât-ı muhtelifede bulunuyor, her cins ve kâvm kendi ihtiyâcâtına ve derece-i zekâvet ve medeniyyetine göre lisâna mâlik olup, meselâ Felemenk-i cedîd ahâlisi ancak bir iki yüz kelime ile ifâde-i merâm ederler ve beşten ziyâde tadâd etmeyi bilmezler. Bununla berâber, insânın en medenîsiyle en vahşîsi arasındaki farka nisbeten, lâ'şî hükmünde olduğundan lisân denmeye şâyân bir lisânla mütekellim mücerred insândır ve insânların cümlesi lisâna mâliktir diyebiliriz." (s. 42.)

Şemseddin Sami bundan sonraki bölümünde dilin doğuşu üzerinde duruyor. "Lisânın Mebde-i Zuhûru" başlığında ele aldığı bu konuda önce medenîlik ve vahşîlik üzerinde duruyor. Dilin medenî ortamda geliştiğine dikkat çekiyor ve sesin giderek söze dönüşüyle ilgili sürükleyici bir üslûpla akla dayanan açıklamalar yapıyor. Şemseddin Sami bu bölümü şöyle bitiriyor.

"El-hasıl lisân nev'-i beşerin zuhûrundan evvel mevcûd bulunmuş olmak fikr-i garîbi şöyle dursun, insanın zuhûrundan da pek sonra zuhûr etmiş ve daha doğrusu tedrîci hâsıl olmuş bir şeydir." (s. 47)

Bir önceki bölümde dilin, insanın zuhûrundan sonra ortaya çımış olduğunu savunan Şemseddin Sami, "Mâdem ki insân lisânsız yaratılmıştır, her şeye bir isim takmayı nasıl düşünebilmiş ve taktığı isimlerle müsemmâları beyninde ne münâsebet olup meselâ niçin *at*'a, "at", yer'e "yer", gök'e "gök" denilmiştir? Bu isimleri kim düşünmüş kim koymuş?" (s. 48) diye ortaya koyduğu soruları "Lisân'ın Sûret-i Zuhûru" başlığı altında işlemiştir. Lisân öğrenmenin başlangıcını taklîde bağlayan Şemseddin Sami, ilk insânların bu konudaki hocalarının canlı ve cansız varlıkları tabî'at olduğu özellikle hayvânların etkili oldukları üzerinde durmaktadır. "Dilsiz hayvânların insâna dil ve idrâksiz behâyimin irsanlara akıl öğretmek üzere hocalık etmiş olmaları garîp görünüyor. Lâkin muhâl değil pek tabîîdir. (s. 51)

Şemseddin Sami bu bahsi şu açıklamalarla bitirmektedir:

"İnsân her gördüğü hayvânın savt-ı mahsûsunu taklîde çalışa çalışa muhtelif savtları telaffuza kesb-i iktidâr etmiştir. Ancak her ferdin 'ömr-i tabî'iyyesinin mikdârına göre çocukluğu iki üç sene sürdüğü hâlde, nev'-i beşerin tufûliyyeti de beşeriyyetin 'ömr-i tabî'iyyesine göre hayli vakitler sürmüş; ve ilk zuhûr eden insânlar hayvânların savtlarını taklîde alışıncaya kadar hayli vakit geçip, hayli zahmet çekmişlerdir. İnsânların hayvânları neden taklîde mecbûr oldukları bahsine gelince, bu mecbûriyet hayvânları seslerinin taklîdiyle anlatmaya çalışmaktan başka bir yol bilmemelerinden ileri gelmiştir. O lisânsız adamların biri meselâ bir yabanî öküz görüp de onu avlamak üzere arkadaşlarına haber vermek istediği vakit parmakla öküzün yerini göstererek "mu" diye bağırmaktan ve bir kuğu kuşunun ötüşünü işitip de haber vermek istediği vakit de "ku ku" diyerek bu kuşun taklîdini yapmaktan başka çâresi yoktu. İşte lisânın mebde'i bu taklîttir." (s. 52)

Şemseddin Sami'nin kitabında çeşitli dillerden karşılaştırmalı örnekler vererek ele aldığı ilgi çekici bölümlerden biri de "İsimlerin Ta'yîniyle Kelimâtın Tahassülü" bahsidir. Söze "İnsân bir kere hayvânâtın taklîdinden esvât-ı muhtelife telaffuzuna alıştıkdan sonra, taklîdi yalnız hayvânâtın sesine hasr etmeyip, her hali ve her vak'a ve hareketi dahi sesiyle, eliyle, ayağıyla, başıyla ve bütün bedeniyle taklît ederek, anlatmağa başlamış. Gerek hayvânâtın ve gerek sâ'ir mevâd ve ahvâlin dâimâ sesini taklît etmeyip çok def'a hareketlerini veya sûretlerini velhâsıl kendilerine en ziyâde te'sîr eden ve en evvel gözlerine çarpan hâllerini taklît etmişlerdir" (s. 53) cümleler bu bölüme başlayan Şemseddin Sami, "Ancak gerek hayvânâtın seslerini ve gerek sâ'ir mevâd ve ahvâlin hareketini tamâmiyle taklît etmek dahi kolay olmayıp, insân ekser hayvânâtın hareketini tamâmiyle taklît etmek dahi kolay olmayıp insân ekser hayvânâtın seslerini ve 'ale'l-husûs hayvânâtın yürürken veya atlarken ve gayr-i zî-rûh şeylerin düşerken ettikleri gürültüyü ağızlarıyla tamâmı tamâmına tasvîr edemediğinden ona takarrübe çalışırken birbirinden büsbütün muhalif sesler çıkarabilir. Meselâ bugünkü günde bile köpek havlamasını taklît ve tasvîr etmek isteyen adamların kimi "hav" kimi "av" kimi "ham" kimi "va" ve kimi "bo'v" der; halbuki köpek bunların hepsinden farklı ve hepsine karîb başka bir ses çıkarıyor ki onu insânın tamâmiyle taklît etmesi ve hele mevcût harflerle yazması mümkün değildir. Kezâlik boşanan bir tabanca gibi bir şeyin ettiği gürültüyü ümem-i muhtelifenin her biri bir sûret-i mahsûsada tasvîr

edip kimi "bam" kimi "bum" kimi "dank" kimi "bu", kimi "güm" der.

İşte bu vechile taklîtle hâsıl olan isimlerde iki cihetçe tahallüf görülebilir: Bu cihetlerin biri her şeyin en evvel göze veya kulağa çarpan hâl ve sûret veya ses ve gürültüsüne göre, muhtelif sûretlerle tesmiye olunması ve diğeri 'aynı ses veya gürültünün tamâmiyle taklît olunamamasıyla muhtelif sûretlerle tasvîrine çalışılmıştır. Tâbî'î olan bu ihtilâftan başka, bazı şeylerin isimleri de doğrudan doğruya ses veya hâllerin taklîdinden hâsıl olmayıp ba'zılarının vech-i tesmiyesi o kadar ba'îddir veyâ öyle bir vak'aya mebnîdir ki o ismin, hâlâ bugün ilk vaz' olunduğu hâl ve sûrette bulunduğu farz olunsa bile, yine vech-i tesmiyenin bulunması muhâl olur." (s. 55.)

Şemseddin Sami, bu konudaki iki değerlendirmeyi eleştirerek şöyle diyor:

"Zannederim ki bu iki tarîkin biri ifrâtı ve diğeri de tefrîti iltizâm etmiş olduğundan hakîkat ikisinin ortasında aranmak iktizâ eder. Taklîdi büsbütün inkâr veyahût yalnız "kuku" ve "kukumav" gibi el-ân hâl–i aslîlerinde bulunan ba'zı kelimelere hasr etmek ne kadar hatâ ise her ismin mücerret müsemmâsı sesinin taklîdinden tevellüt etmiş olduğunu kabûl etmek dahi o kadar 'abesdir. İbtidâ taklît muhazzâsının taklîdinden 'ibâret olmayıp, yukarıda dediğimiz gibi, ekseriyâ sûret veya hâl hareketin veyahût bir vak'anın taklîdi vuku' bulmuş olduğu unutulmamalıdır. Bununla berâber bütün kelimelerin mücerret taklîdinden tevellüt etmiş olması da sahîh değildir." (s. 58)

Şemseddin Sami el kol gibi uzuvların yardımıyla düşüncelerin ifâdesi hususunda şu açıklamalardabulunuyor:

"Şurası da bilinmek iktizâ eder ki insânlar ibtidâ-yı hâllerinde her anlatmak istedikleri şeyi başlıca parmaklarıyla göstererek ve el ile çehre ile ve bütün bedenleriyle taklîdini yaparak ifhâma çalışmış ve ancak bu tasvîri daha ziyâde îzâh için savt ve sadâlarını dahi tefrîk etmişlerdir. Halbuki savtla taklît olunamayacak bir şey anlattıkları vakit yalnız işâretle anlatmağla kanâat etmeyerek, o işâretlerle berâber 'ale't-tesâdüf bir savt ve sadâ dahi çıkarmağa kendilerini tabî'ât sevk etmiştir. Dilsizlerin savtlarıyla bir şey anlatamayacaklarını bildikleri halde bir şey anlatırken, işâretleriyle kanâ'at etmeyerek, bir sadâ dahi çıkardıklarını herkes işitmiştir. Demek oluyor ki tabî'at insânı işâretle berâber bir sadâ çıkarmağa sevk ediyor." (s. 59)

Şemseddin Sami bu bölümde "kelimât-ı taklîdiyye" adını verdiği ses taklidi kelimeleri öteki kelimelerden ayırmak gerektiği üzerinde duruyor. Taklîdî olmayan kelimeler için de *Kelimât-ı tesadüfiyye* terimini kullanıyor. (s. 62)

El-hâsıl sırf taklîtten mütevellid kelimelere "kelimât-ı taklîdiyye" diyebileceğimiz gibi şu tarîf olunan ikinci nev'ine dahi lisâniyyûnun ba'zısı kelimât-ı 'ahdiyye demişler ise de "'ahd" kelimesine insânlar beyninde vukû' bulmuş bir mukâvele ve ittifak manası verilmek ihtimâli olduğundan, "kelimât-ı tesâdüfiyye" denilse daha becâdır, zannederim." (s. 62)

Şemseddin Sami'nin kitabında sırasıyla ele aldığı konulardan biri de dillerin yapı bakımından sınıflandırılmasıyla ilgilidir.

"Tabî'iyyûn kürre-i arzın üzerinde söylenilen ve söylenmiş olan kâffe lisânların ahvâllerini tahkîk ederken, bunlarda üç sûret bulunduğunu keşf ederek, elsinenin kâffesini 'umûmiyet üzere üç sınıfa taksîm etmişlerdir.

Bu üç sınıfın birincisi "elsine-i basîte" langues monosyllabiques yâhut langues isolantes ikincisi "elsine-i iltisâkiyye" langues agglutinantes üçüncüsü de "elsine-i imtizâciyye" langues flexibles yâhut langues flexion denilen sınıftır. Elsine-i basîte de tarîf ve iştikâk dedikleri şey mechûl olup, bu lisânların kelimeleri en evvel zuhûr eden lisânda oldukları gibi ancak bir hades bir şey veya bir hâl beyân eder bir heceli savtlardan 'ibârettir. Bu kelimelerin iki üç veya ziyâdesi yan yana gelmekle bir kelime teşkîl ederler. Beynlerinde hiçbir terkîb ve iltisâk vukû' bulmayıp her biri kendi ma'nâ-yı mahsûsunu hıfz eder. İkinci sınıfı teşkîl eden elsine-i iltisâkiyyede ise yine böyle bir heceli bir kaç kelime yan yana gelip bir ma'nâlı bir kelime ederlerse de bu kelimelerin yalnız biri ma'nâ-yı aslîsini muhâfaza edip, diğerleri kendi ma'nâ-yı aslîlerini gâip ederek onların ba'zı ahvâl u husûsâtını beyân eder ve onun edevât-ı tasrîfesi hükmüne geçerler. Bu sûretle ictimâ' eden hecelerin her biri kendi başına bir kelime 'addolunabilecek halden çıkıp beynlerinde iltisâk hâsıl oluyorsa da herhâlde iltisâk vukû' bulup, imtizâc vukû' bulmadığından, mahall u sûret-i iltisâkları zâhir kalır. Elsine-i iltisâkiyyenin 'alâmât-ı mahsûsâtından biri de bir kelime hükmüne geçen bir terkîbin elsine-i imtizâciyyenin birinde ancak bir kaç kelime ifâde olunabilecek bir ma'nâ beyân edebilmesidir. Meselâ: Elsine-i iltisâkiyyeden olan Türkçe "yazdıramadım" kelimesinin meâli elsine'-i imtizâciyyeden olan Fransızcada "Jen'ai pas pu le lui faire ecrire" gibi

dokuz kelimeden mürekkeb uzun bir cümle ile ifâde olunabilir. Üçüncü sınıfı teşkîl eden elsine-i imtizâciyyeye gelince bunlarda bir hades veya şey beyân eden her bir kelime, murâd olunan ma'nâya ve mahall-i istimâline göre, tahvîl edip, bir çok sûretlere girer ve bir çok kelimât-ı müştekkate tevellüd eder. Bu kelimat-ı müştaka da bir gûne terkîb ve iltisâk fark etmek mümkün olmayıb edevat-ı iştikâkiyye ile öyle ihtilâl ve imtizâc etmişler. (s. 69-71)

Üç sınıfta topladığı dillerin yapıldığı alanları ve çağları şöyle belirtir:

"Lisânın bu üç hâl ve sûreti yalnız mekân i'tibârıyla vâki' olmayıp zaman i'tibârıyla dahi zuhûr olur. Mekân i'tibârıyla elsine-i basîte Asya'nın şimâliyle Afrikâ ve Amerikâ ve Avusturalya'nın ekser taraflarında ve elsine-i imtizâciyye dahi Asyâ'nın garbıyla Afrikâ'nın şimâlinde ve Avrupa'da tekellüm olunur. Zamân i'tibârıyla ise, elsine-i basîte lisânın zuhûrunu ta'kîb eden devir de, elsine-i iltisâkiyye efkâr-ı beşeriyye hayli terakkî ettikten sonra zuhûr eden bir ikinci devirde ve elsine-i imtizâciyye ilâ-yevminâ hâzâ devâm etmekte olan üçüncü devirde zuhûr etmiştir. Bu üç devrin birincisinde yer yüzünde elsine-i basîteden başka lisân bulunmadığı halde, ikinci devirde elsine-i iltisâkiyye ve üçüncüsünde elsine-i imtizâciyye dahi zuhûr etmiştir. (s. 73)

Şemseddin Sami aynı bölüm içinde diller arasında bir akrabalık üzerinde de durur:

"Elsine-i Aryâniyye ile elsine-i Sâmiyye bir sınıfa mensûb bulunduklarından bu iki zümre beyninde münâsebet vücûdu kabûl ettirebilse bile bu iki zümre ile elsine-i Tûrâniyye beyninde münâsebet bulunmasının zikri sebkat eden tâ'ife-i tabîiyyûna kabûl ettirilmesi daha zordur. Halbûki biz bunda dahi bir mâ'ni görmüyoruz. Madem ki elsine-i imtizâciyye elsine-i iltisâkiyyeden mütevellittir, elsine-i Aryâniyye ile elsine-i Sâmiyyenin, elsine-i iltisâkiyye sınıfa dâhil iken, elsine-i Turâniyye ile bir asıldan münşâ'ib furûh bulunmuş olmaları ve bu vechiyle beyinlerinde münâsebet bulunması neden muhâl olsun?

Elsine-i iltisâkiye-i Tûrâniyyeden olan Türkçenin yukarıda zikr olunan "gel, git, geç, gir, var" gibi kelimeleri sûret-i teşekkülde elsine-i Aryâniyye ile pek büyük bir müşâbehet gösterdikleri gibi, "iyi" kelimesinin dahi Yunanî-yi kadîmde (iyi) telaffuz olunan ( ) 'ev' kelime-i Yunanîsiyle; "ata" kelimesinin Arnavutçada "ate" ve Latince "atavus" ( ) yani "ced" kelimesiyle müttehid olduğu görülüyor.

Bu münâsebet ve müşâbeheti biz bu derecede dahi bırakmayıp biraz daha ileriye

götürerek, elsine-i basîteden olan Çincenin dahi zikr olunan zümrelerle ve 'ale'l-husûs elsine-i Aryâniyye ile münâsebeti olmak ihtimâlini iddiâ' edebiliriz. Bu bâbda tafsîlâta girişmeksizin sâde iki kelime göstermekle iktifâ edeceğiz. Ma'lûmdur ki "peder" ve "mâder" kelimeleri hemen kâffe-i elsine-i Aryâniyyede pek müşâbih olup Yunânîde "pater" yâhut "miter" veya "mater" Lâtincede "pater ve mater" Almancada "fater ve muter" İngilizcede "father ve mother" denilir. Litvan lisânında "mader" kelimesinin müteradifi "moter" olduğu gibi, Arnavutçada dahi bu 'aynı kelime "moter" tebdîl-i ma'nâ ile hemşîre makâmında müsta'meldir. Bunda asıl dikkat edeceğimiz iki şey, vardır; biri birinci hecenin harekesi veya harf-ı savtı makâmında olan "elifin" vava ve "peder" kelimesinde "p"nin "f"ye kalbi ve diğeri de bu lisânların hepsinde gerek bu iki kelimenin ve gerek bunlarla münasebeti olan "birader" "dader" fratel, bruder kelimesinin kısm-ı ahîri "der" yâhut "ter" hecesinden 'ibâret olmasıdır. Bu hecenin bu üç kelimede dahi bulunması bunların "ya" "ma" ve "bra" yâhut "fa" ve "ma" ve "bro" ile "dir" yâhut kelimelerinden mürekkeb olduklarını gösterir. Terkîbin ikinci kısmını teşkîl eden kelimenin ma'nâsını bilmiyorsak da mâdemki üçünde de müşterektir, 'asıl baba, ana, kardeş ma'nâlarını beyân eden terkîbin birinci kısmını teşkîl eden kelimelerdir. Bu kelimelerin ise ikisini elsine-i basîteden olan Çincede buluyoruz. Çinliler pedere "fo" ve valideye "mo" derler. Üçüncüsünü de biraz tahrîf olunmuş, yanî, kurb-ı mahrec münâsebetiyle; "b"nin "vav"a ve "r"nin "lam"a kalbiyle (vela) sûretinde Arnavutçada buluyoruz ki, birader demektir." (s. 84)

Dillerin insân gibi doğma, yaşama ve ölme özelliği üzerinde duran Şemseddin Sâmi, *Ömr-i Lisân* başlığı altında dillerin zaman içinde farklılaşmasına, değişmesine dikkat çeker ve şu örneği verir:

"Meselâ, bugün birisi bin sene evvelki Fransızca, İngilizce veya Almanca lisânında iki söz söyleyecek olsa, onu işitecek bir Fransız, bir İngiliz veya bir Alman Çince zannedecektir. Sasanîlere göre Zend-Avestâ lisânı ve şimdiki İranîlere göre Sasanîlerin Pehlevîsi de bu kabîldendir. Hele bir Yunanlıya yirmi beş 'asır evvel yazılmış olan Omirosun (Homeros) bir mısra'ı okunsa ya Omirosun Yunanîliğini inkâr, veyâhut kendisi Yunanîlikten isti'fâ edeceği geleceğinde şüphe yoktur." (s. 87)

Şemseddin Sami, bu kitapçığının son bölümünü *elsine-i basîte* (yalın diller), *elsine-i iltisâkiyye* (eklemeli diller) üzerinde örnekler vererek bu dallara giren dillerin yakınlığını işler.

Şemseddin Sami'nin açıklamalarında dikkati çeken en önemli husûs, konuları basit bir üslûpla ve örneklerle yazmasıdır. Bu özellik, onun bu tür yazılarda öğretici, bilgilendirici olmasından kaynaklanmaktadır.

Şemseddin Sami'nin *Usûl-i Tenkît ve Tertîb* adlı kitapçığında dönemin ihtiyacını karşılayan yazma sanatı ve noktalama işaretleriyle ilgili faydalı bilgiler vermiştir. Hemen eklemek gerekir ki özellikle noktalama işaretlerinde olduğu gibi Fransızcanın yazma usûlleri ve noktalama esasları temel alınmıştır. Takdir edilecek husus ise, bu işaretlerin Fransızcaları alınmamış, bunlara Osmanlı Türkçesinden karşılık verilmiştir. Bu arada Fransızca şekiller de zikredilerek verilen karşılıkların hangi söze tekabül ettiği gösterilmiştir. Bu konu tenkît (=noktalama) altında şöylece sınıflandırılmıştır:

"Her kitâbta ve âdi ibârelerde kullanılan alâmetler on dörttür:

fâsıla	virgule	,
müfreze	point et virgule	;
kâtıa	point	.
şâriha	deux points	:
râbıta	trait d'union	-
fârika	trait horizontal	—
mu'terize	pranthese	( )
tefrîkiyye	crochets	[ ]
mümeyyize	guillemets	« »
istifhâmiyye	point d'interrogation	?
taaccübiyye	ponit d'exclamation	!
nıkât-ı takdîriyye	points de suspension	...
bend	paragraphe	§
yıldız	asterisque	*

FÂSILA ,

Okuyan, bu 'alâmete râst gelince, sesini azıcık kesip, bir nefes almalı, ve 'ibârenin o mahalde cüz'î bir sûretle fasl olunduğunu belli etmelidir.

Fâsıla mahâll-i âtiyede kullanılır:

1. Bir kelâmı terkîb eden küçük cümlelerin arasına vaz' olunup, onları birbirinden ayırır; meselâ:

"Kâbil olsa da, ecrâm-ı 'ulviyyeden bir mahlûk-ı müdrik kürre-i zemîn üzerine inerek, insânın hâlini teftîşe kıyâm eylese, Çin'de hükemâ görür, ki bir sâni'-i hakîmin vâcibü'l-vücûd olduğuna inanırlar."

(Kemâl-İbret)

İşte,bu kelâm altı cümleden 'ibâret olup, cümlelerin hepsi, "küçük cümleler"den ya'ni "cümel-i basîte"den bulunduğundan, araları birer fâsıla ile ayrılmak iktizâ eder.

"Aç kalanları, müdâhinler gibi, tabasbus ile bir şey koparamayınca, 'âsîler gibi, bayağı insânın elinden yiyecek kaptıkları vâkidir, ki bekçilikten ziyâde, hırsızlıkta mahâretlerine delâlet eder."

(Şinâsî, Tasvîr-i Efkâr)

2. Bir cümlenin eczâsı, ya'ni bir cümleyi terkîb eden kelimeler, arasına giren diğer bir ibârenin iki tarafına konularak, o 'ibârenin cümlenin eczâsıyla karışmasına ve bu vechile meâlin bozulmasına mâni' olur; meselâ:

"Devletler dahi, bu maksad-ı esâsîyi bildiklerinden, muhâfaza-i hukûk-ı re'âyâya kâfil olacak kavânîn ve nizâmât tanzîm.... etmişlerdir."

(Ziyâ-Hâtıra)

"Her milletin şâ'irleri, ve hatta bizim çöğür şâ'irlerimiz, bedâheten birçok şiir söylerler."

(Kezâ)

"Ve bu vukû'ât içinde herkesin bilemeyeceği ledünniyyât ve hatâyâ-yı ahvâli dahi, soruldukça, tahkiye ve ityân eylerdi."

(Ekrem-Mes Prisons)

Bu üç misâlden birincisinde "devletler dahi muhâfaza-i hukûk-ı re'âyâyâ kâfil olacak kavânîn ve nizâmât tanzîm etmişlerdir" cümlesinin eczâsı arasına giren "bu maksad-ı esâsîyi bildiklerinden" 'ibâresi dahi kendi başına bir cümledir. Üçüncü misâldeki "sorul-dukça" 'ibâresi dahi kezâ. İkinci misâlde "her milletin şâ'irleri bedâheten birçok şi'ir söylerler" cümlesinin eczâsı arasına giren "ve hattâ bizim çöğür şâ'irlerimiz" 'ibâresi ise bir cümle olmayıp, cümlenin mesned-i ileyhini teşrîh ve tafsîl eder bir 'ibâredir.

Cümle olmayan bu gibi 'ibâreler, ancak böyle birkaç kelimeden 'ibâret oldukları, ve başlarında "hattâ", "husûsiyle", "meselâ" gibi bir kelime bulunduğu vakit, bulundukları cümleden fâsılalarla ayrılırlar; yoksa bir iki kelimeden 'ibâret olup "ve", "yâhut", "gerek" gibi bir edât-ı rabtla cümlenin eczâsından biriyle merbût bulundukları vakit, ayrılmaları câ'iz değildir; meselâ:

"Bizim millette tabî'î hâl üzere ne şi'ir ve ne de inşâ var demek olur."

(Ziyâ-Hâtıra)

"Sâ'ir milletlerde küberâ ve hattâ musannifler bizzât eline kalem alıp..."

(Kezâ)

Bu ikinci misâlde "ve hattâ musannifler" ta'biri, edât-ı rabt olan "ve" ve "hattâ"dan başka, bir kelimeden 'ibâret ise de, "hattâ" kelimesi ma'tûfu ma'tûfun 'aleyhten biraz teb'îd ettiği için, bu gibi ibârelerin fâsıla ile ayrılması da câizdir.

Makûl-i kavlin ortasına veyâhut sonuna giren "dedi", "dedim" gibi fi'illerin dahi fâsıla ile ayrılması vâcibdir; meselâ:

"Nûr-ı dîdem; beni ağlatma, dedim; güldü, dedi."

(Nâcî)

"Yak, derdim, ola idi hânümânım."

(Kezâ)

3. Bir cümlenin, harf-i 'atıfsız olarak, tekerrür eden bir cüz'ünün emsâli arasına konulur, meselâ:

".... oklar, kılıçlar, hırbalar, kargılar arasında dolaşarak..."

(Kemâl-Cezmi)

"Gerek Cengiz ve gerek evlâdının vüzerâsı, ümerâsı, müsteşarları, ... ekseriyyet üzere, ehl-i İslâm idi."

(Kemâl-Nevruz Bey)

4. Cümle yerini tutan ba'zı ta'bîrler ve kelimeler, 'ibârenin başında bulundukları vakit, altlarındaki 'ibâreden fâsıla ile ayrılmak iktizâ ettiği gibi, 'ibârenin ortasında tesâdüf ettikleri vakit dahi, iki taraftan fasl olunmaları lâzım gelir. Ta'bîrât ve kelimât-ı mezkûrenin başlıcaları şunlardır:

Evvelâ, kısm-ı ta'bîrâtı; meselâ:

"Bîçâre Civelek, vallahi, sevilmeyecek çocuk değildir"

(Mithat-Hüseyin Fellâh)

Sâniyen, münâdî olan isimler; meselâ:

"Şehzâdem, niçin burada ârâm buyuruyorsunuz?"

(Kemâl-Cezmi)

Düşündükçe seni, zevk-i hayâta doyamam, zâlim!"

(Ekrem)

"Demek oluyor ki, şehlevendciğim, sen beni ölümden kurtardığın gece pek büyük bir felâket içinde idin, ha?"

(Mithat-Hüseyin Fellâh)

Sâlisen, îcâb ve nefy edâtlarıyla sâ'ir hurûf-ı ma'ânî, evet, hayır, yok, ey, ha, ya gibi:

"— Hayır, sen ağzını açmayacaksın...

— Ey, siz ne dersiniz?...

— Ha, demek oluyor ki çiftliği satın almakta re'yiniz vardır...

— Evet, liman bizim oldu mu?..."

(Mithat-Hüseyin Fellâh)

Râb'ian, "Vâkı'a, hakîkaten, elhâsıl, fi'l-vâki, fi'l-hakîka, hâsılı, nihâyet, 'âkıbet, nihâyetü'l-emr, 'âkıbetü'l-emr, meselâ, farazâ, bunun için, bununla beraber, doğrusu" gibi bir cümle hükmünde bulunan ta'bîrler. "Göre" ve "Nazaran" kelimeleri dahi, mâkablleriyle beraber, bunlardan ma'dûddur.

Hâmisen, esmâ-i a'dâd-ı rütbiyyenin tenvînlileri, evvelâ, sâniyen, sâlisen ilh gibi.

5. Birer cümleden 'ibâret olan kelâmlar pek kısa ve muhtasar olup, birbirlerini ta'kîp ettikleri vakit 'alâmet-i kâtı'a ile ayrılacak yerde, fâsıla ile ayrılmak dahi câ'izdir; meselâ:

"Cümle zevi'l-ervâh burada kisve-pezîr-i yakîn olur, mukadder olan müddet-i 'ömrünü burada terk-i hayât eder."

(Ziyâ-Hâtıra)

6. Sîga-i 'Atfiyye. Ayrıca bir cümle teşkîl ettiğinden mâba'dinden fâsıla ile ayrılmak iktizâ ederse de, "olup olmayacağı " ve "gidip gelmek" gibi ta'bîrler de mâba'dindeki fi'il ile beraber hemen bir kelime ma'nâsını ifâde ettiğinden, faslı câ'iz değildir; meselâ:

"İşte, o pazarda her metâ'ın nakşı üzerinde, ve alınıp verilişi 'adl ve hakkâniyet mahzarında idi... Ancak irâde ve ihtiyâr denilen iki yüzlü bir kılıç insânın yed-i tasarrufuna düştüğünde, kesip biçeceği takarrur eylemiş...

Gel, seni kendi hâneme götürüp, hem yarana merhem, ve hem de açlığına 'ilâç edeyim..."

(Pertev Paşa-Mecmû'a-i Fünûn)

"Evvelâ, efkârında sebâtı olamayıp, su gibi her tarafa akar."

(Cevdet-Tarih)

7. Sîga-i istimrâriyye, sîga-i 'atfiyye makâmında kullanıldığı vakit, mâba'dinden fâsıla ile ayrılması iktizâ ederse de, mensûp bulunduğu cümle "hâl" yerini tuttuğu vakit, faslı câ'iz değildir; meselâ:

"Pâdişâhın manzûr-ı iltifâtı olan Pîr Mehmet Paşa ile Hocası Hilmi Çelebi'nin

hânelerini ğâret ederek, orduyu tefrîk ile, pâyitahta gitmek için emir aldılar."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

"Osman Paşa o sûretle Şimâhî'ye yerleşerek, oraları saltanat-ı seniyyenin kat'iyyen râyet-i istîlâsı altında tutmağa 'azm etmiş..."

(Kemâl-Cezmi)

"...Hele karının bir a'lâ vedâ' şi'iri okuyarak derhâl gerisine geri 'avdet eylediğini görünce..."

(Mithat-Hüseyin Fellâh)

"Serâpâ Timurlara müstağrak olarak üzerine yığılıp.."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

8. Zamân, mekân veyâhût hâl ifâde eden ve ayrıca bir cümle olmayan ta'bîrlerin faslı ve 'adem-i faslı câ'iz olup, bulunacakları 'ibârenin müşevveş veyâ sâfî olduğuna göre hareket olunabilir; meselâ:

"Teşkîl ettiği ufacık bir devlet, üç beş ay içinde,... Asya hükûmetlerinin kâffesine hem bir nümûne-i ma'mûriyyet hem de bir cihet-i ihtirâz ve dehşet olmuştu."

(Kemâl-Cezmi)

"Bu geşt ü güzâr-ı levendâne sırasında, bir gece, yine evlâd-ı Cengiz'den hedef-i hareketini ta'yîn etmeksizin, yüz kırk yüz elli bin kişilik bir ordu ile..."

(Kezâ)

"Bundan sonra bir iki ay kadar kal'enin fethine çalıştığı hâlde, mevki'in metâneti..."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

9. "ki" kelimesi ism-i mevsûl olduğu vakit, dâ'imâ üstündeki 'ibâreden fâsıla ile ayrılmak iktizâ ederse de harf-i masdariyyet ma'nâsını ifâde ettiği vakit, fasl ve 'adem-i faslı câ'izdir; meselâ:

"İşte böyle bir zamânda, ki hicretin karn-ı sâbi'i hengâmına müsâdiftir, Sultan Osman Gazi.. Burc-ı istiklâle nasb-ı livâ-yı saltanat eyledi."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

"Şu kadar var ki bu muhârebede Osmanlıların muhâcemâtı..."

(Kemâl-Cezmi)

"Bundan anlaşılıyor ki almanaklar ibtidâ, şuhûr ve eyyâma ve hâdisât-ı eflâke müte'allik mevâddı mübeyyin olmak üzere, vücûda gelmiş iken, bilâhere bunların..."

(Ebuzziyâ-Rebî-i Marifet)

Bu üç misâlden birincisindeki "ki" lafzının üstündeki 'ibâreden faslı vâcib, ve ikincisiyle üçüncüsünde câ'izdir.

10. ""Ki", "ve", "eğer" gibi edavâtın 'akîblerinde bulunan cümleye mi, yoksa, onun bir cümle-i mu'tarıza hükmünde olmasıyla, daha aşağıda bulunan bir cümle-i asliyyeye mi 'âit olduklarına dikkat olunarak, bu ikinci takdîrde bu edevâtın üstlerinde fâsıla bulunduğundan, tekessüründen ihtirâz olunmayıp, alttan dahi fâsıla ile ayrılmaları iktizâ eder. Ki 'âit bulundukları cümleye râci' olabilsinler; meselâ:

"Şu gördüğümüz mebnâ-yı 'azîm-i saltanat, ki, altı yüz seneden beri inkılâbât-ı 'âlemin en şedîd sadmelerine uğramışiken, hâlâ makâmında kâ'imdir, böyle bir kuvve-i cüz'iyyenin."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

Bu misâlde "ki" altındaki cümleye 'âit olmayıp, onun 'akibindeki "hâlâ makâmında kâ'imdir" cümlesine 'âittir.

"Saltanat ise, bu belânın indifâ'ından sonra, bir sene kadar bütün bütün 'adl ve âsâyiş levâzımının ikmâli ve bir taraftan dahi memâlik-i İslâmiyyeyi Garbın hücûmuna sed olabilecek bir hâle getirmek için, ba'zı tedbîrler tasavvuru ile vakit geçirdikten sonra..."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

Lâkin, pederi topçu kabadayıları elinde paralandığı zamân, kâffe-i emvâl ve emlâki de yağma edilmiş olduğundan, Ahmet Bey avuç içi gibi çıplak kalmıştır."

(Mithat-Hüseyin Fellah)

11. "İşte" kelimesi müşârün ileyhi olan bir isimden evvel bulunursa, o isimden ayrılması câ'iz değilse de, altında müşârün ileyhi bulunmayıp, bir cümle bulunduğu vakit, fâsıla ile ayrılması iktizâ eder; meselâ:

"İşte bu zamâna kadar mülûk-ı Osmâniyyeden hiç biri yoktur, ki râhat döşeğinde teslîm-i rûh etmiş olsun."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

"İşte, Selâhaddîn Avrupa'nın—böyle serâpâ timurlara müstağrak olarak üzerine yığılıp gelen—kuvâ-yı ğâlibesini çırıl çıplak bir alay 'aceze ile yere geçirdi."

(Keza)

"İşte bu vukû'âtı bir vaz'-ı râstgûyâne ile nakl ve hikâye eylerdi."

(Ekrem-Mes Prisons)

12. "İse" kelimesi fi'iliyetten çıkıp, harf makâmında kullanıldığı vakit, kâ'ideten mâba'dından ayrılması lâzım gelmezse de, o kelimede biraz tevakkuf olunmak şîve-i lisân muktezâsından bulunduğundan, faslı da câ'izdir; meselâ: "Zikr olunan takvîm-i dâ'imîler ise devlet-i Osmâniyyenin bidâyet-i zuhûrundan beri Osmanlılar 'indinde "Rûznâme" nâmıyla müte'âreftir."

(Ebuzziyâ-Rebî-'i Marifet)

"Sultân ise, bayağı maraz-ı mevt hâlinde iken, yine fevkal'âde bir ikdâm göstererek..."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

13. Kelâmda birbirini müte'âkib iki 'Arabî masdar geldiği vakit, ikisinin de mef'ûlü ve müte'allikât-ı sâ'iresi bir olursa, fasl olunmazsa da, ikincisinin müte'allikâtı ayrı olduğu

vakit, faslı vâcibdir; meselâ:

"İngiltere kralının veche-i 'azmini keşf ile Yafe'yi tahliye, ve civârında bulunan birtakım kılâ'ı tahrip ettirdiğinden...."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

"Karamanî bir müddet örf-i 'askeri tutmak, ve 'aşâyirinin pek serkeşlerini tefrîk ve iskân etmek niyetiyle..."

(Kezâ)

14. Bir fi'ilin müte'allikâtından olup harf-i 'atıfla rabt olunan isimlerin arası fasl olunamazsa da, bu isimlerden herbirinin bir kayd-ı mahsûsu olduğu vakit, faslları vâcibdir; meselâ:

"İbtidâ Rûm Mehmet Paşa'yı, ve ba'dehu... İshak Paşa'yı, ve mu'ahharan Gödek Ahmet Paşa'yı ta'yîn ile..."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

Bu misâlde ta'yîn fi'ilinin mef'ûlleri olan üç paşaların isimlerinin birbirinden faslını îcâb eden "ibtidâ", "ba'dehu" ve "mu'ahharan" kaydlarıdır.

15. İki ism-i fâ'il veya ism-i mef'ûl, bir isme sıfat olarak birbirini te'âkub ettikleri vakit, beynlerini fasl etmek lâzım gelmezse de, eğer o sıfatların fâ'il ve mef'ûl ve müte'allikat-ı sâ'iresi olup, her biri kendi başına bir cümle teşkîl ederse, faslları câ'izdir; meselâ:

"Biraderi 'Alâ'eddin Paşa... zâten Hânedân-ı saltanatta erşed ve ekber ve... istihkâken mutâ-'ı cihân olmağa lâyık bir server idi."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

Bu kâ'ide isim makâmında kullanılan iki masdar hakkında dahi câ'izdir; meselâ:

"Fâtih gördüğü ders-i tecrübenin te'sîrinden, ve hele Zağanos Paşa'nın def' ve tahkîrinden dâğdâr olduğu hâlde..."

(Kemâl Evrâk-ı Perîşân)

16. "Sizi görmeğe geliyorum", mektûp yazmağa gidiyorum" gibi ta'bîrler, ikişer fi'ili câmi' bulunmağla, iki cümleden mürekkeb 'addolunabilirse de, bu iki cümle mümtezic olduklarından, fasılları câ'iz değildir. Yalnız cümlenin değişip, meselâ "mektûp yazmağa gideyim" yerine "gideyim, mektûp yazayım" denilirse, o vakit fasl vâcibdir.

MÜFREZE ;

Okuyan, bu işârete râst geldiğinde, fâsıla mahallinden ziyâdece durup, sonra alt tarafını okumağa başlaması iktizâ eder. Bu da âtîdeki mahâllere vaz' olunur:

1. Bir kelâmın eczâsından olan, lâkin beynlerinde pek o kadar sıkı bir münâsebet bulunmayan iki cümle arasına girer; meselâ:

"Bu sâhib-i zuhûr, Fâtih'le musâlahasından sonra.. tûlen ve 'arzen memâlik-i Osmâniyye hudûdundan Ceyhun'a ve Bahr-i Hazer'den Sind'e kadar mümtedd olan memâlike istîlâ etmekle, Timurlenk taslağı bir şey kesilmişti; ve, merâsimini ihyâya çalıştığı cihângîrlik emrince. Fâtih'in tenzîl-i kadrini vezâ'ifinin en büyüklerinden bilirdi."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

Cümel-i sebebiyye ve istisnâ'iyye, ya'nî başlarında "çünkü", "zira", "lâkin", "fakat", "ancak", "amma" edâtlarından biri bulunan cümleler ekseriyâ mâkabllerinden müfreze ile ayrılırlar; meselâ:

"Nevbet-i saltanat-ı Çingiziyye Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın nâmına olup, zîr-i hükûmetinde bulunan eyâlât ve ekâlîmin idâresini Emîr Çoban Sildürek zâtına ve evlâdına sipariş eylemişti; zîrâ Emîr Çoban'ın dokuz oğlu ve dört damadı ile hafîd ve hafîdesi olarak..."

(Hayrullah-Târîh-i Osmânî)

2. Fâsıla ile ayrılmaları lâzım gelen iki veya ziyâde cümlenin herbiri birkaç küçük cümleden mürekkeb bulunduğu vakit, bunların mecmû'u müfrezelerle takımlara taksîm olunur; meselâ:

"Hareketinin neticesinde korkacak birşey olmadığını 'ilâve, ve teşebbüs eylediğimiz mâdde üzerine kendisi de sûret-i ciddiyyede düşünerek, hâsıl edeceği hissiyyet ve emniyyetin derece-i hakîkiyyesini rastgûyâne beyân eylemesini ricâ; ve bu mülâhazât-ı cedîdenin netîcesinde, teşebbüs-i vâkî'i bir hareket-i cesûrâne gördüğü hâlde, böyle bir muhâberenin bize bahşedeceği neş'e ve telezzüzden dâmen keşîde olarak, bir muhabbet-i samîmiyyenin nişâne-i bî-bahânesi olmağa lâyık olan şu birkaç kelimenin te'âtisiyle birbirimizi tanımağa muvaffakiyyetimizi kâfî 'addetmek îcâb edeceğini işrâb ve îmâ eyledim".

(Ekrem-Mes Prisons)

3. Îcâb ve nefy edâtlarının mâba'dinde tasdîk veyâ reddolunan husûsu mübeyyin bir cümle bulunursa, edevât-ı mezkûre fâsıla ile ayrılırsa da, o husûs meskûtün anh kalıp da, altındaki cümle başka bir meâl ifâde ederse, edâtla cümlenin arası müfreze ile ayrılır; meselâ:

"— Evet; sana, kararı duymadın mı? diye soruyorum.

....

— Hayır; öyle demeyeceksin."

(Mithat-Hüseyin Fellâh)

KÂTIA

Okuyan , bu işârete vâsıl oldukta, müfrezede durduğundan ziyâde, durup, oraya kadarki kelâmın mefhûmunu zihnine iyice cem' etmeli, sonra altındaki kelâmın kırâ'etine başlamalıdır.

Bu işâret, kelâmın sonuna vaz' olunub, ancak bahsin hitâmına da, delâlet etmediğinden, altındaki kelâm dahi yine o bahisten bulunursa da, ikisi arasında hîç bir irtibât ve ta'alluk bulunmak iktizâ eder; 'aksi takdîrinde fâsıla yâhut müfreze isti'mâl olunarak, kâtı'a isti'mâli câ'iz olmaz; meselâ:

"Turhan Bey, bir kuvve-i kâfiye ile Mora'ya sevkolundu. Fâtih bizzât İstanbul üzerine hareket etti."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

"Selâm verdim, rüşvet değildir diye almadılar. Hükm gösterdim, fâ'idesizdir diye mültefit olmadılar. Eğerçi zâhirde sûret-i itâ'at gösterdiler, ammâ zebân-ı hâl ile cemî' su'âlime cevâb verdiler."

(Fuzûlî)

ŞÂRİHA :

Bu işârete tesâdüf olundukta, fâsılada olunduğu kadar, tevakkuf olunmak ve altındaki söze daha açık ve daha kuvvetli bir sûret-i telaffuz vermek iktizâ eder. Bu da âtîdeki mahâllere vaz' olunur:

1. Bir şey mücmelen beyân veyâ îmâ olunduktan sonra, tafsîlâtına girişilmek lâzım geldiği vakit, onu mücmelen ifâde eden cümle veyâ kelime ile tafsîlâtını beyân eden 'ibâre arasına bir şâriha vaz' olunur; meselâ:

"Kaldı ki, 'ibâdet ve tâ'atı dahi ihtimâlât-ı seleseden hâlî değildir: Ya muhlis, ya mürâ'î veyâhût müstedric olup..."

(Âkif Paşa)

2. Makûl-i kavlin üst tarafına ve, daha doğrusu, makûl-i kavlden evvelki cümlenin âhirine vaz' olunur. "Demek" masdarından müştak olan fi'il makûl-i kavlden evvel olsun, sonra olsun, ve makûl-i kavl 'ibâre sırasında yazılsın, ayrı satırla başlansın, ondan evvelki 'ibârede onu îmâ edecek bir söz bulunursa, şârihanın vaz'ı elzemdir. Makûl-i kavl ile üstündeki 'ibâre arasında hîç bir münâsebet olmadığı vakit, bu işârete ihtiyaç yoktur; meselâ:

"Halîl Paşa'ya kendini bir kere daha taht-ı saltanattan mahrûm edebilmeye zamân bırakmamak için: Beni kim severse, arkamdan gelsin, diyerek..."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

"Dedim: Yâ eyyühelashâb! Bu ne fi'il-i hatâ ve ne çîn-i ebrûdur?—dediler: Bizim âdetimiz muttasıl budur.

Dedim: Benim ri'âyetimi vâcib görmüşler....."

(Fuzûlî)

3. Zîrde gösterileceği işâret veyâ îmâ olunan bir tafsîlâta girişileceği, veyâhut üstündeki kelâma müte'allik bir kelâm îrâd olunacağı vakit, evvelki kelâmın altında şâriha vaz' olunur; meselâ:

"Arnavutluk tarafına gelince: Oraya sevkolunan 'askerden Sermet ve Ya'kup Beylerin fırkaları İskender'in bir hücûmuyla perîşân olarak..."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

"Bu tafsîlâttan anlaşılıyor ki: Fatih hikmet-i hükûmet ve tervîc-i medeniyyette dahi mensûb olduğu milleti âsârıyla minnettâr.... eden e'âzım sırasında tutulur."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

"Pâdişâhın ahlâkını temyîz ile, hakkında hüsn ve kubha dâ'ir doğruca bir hüküm verebilmek için, her şeyden evvel bir meseleye dikkat lâzım gelir; o da şudur: Fatih harekâtında ta'assub veya meyelân-ı tabî'îsini mi rehber ederdi yoksa..."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

4. 'Alâmet-i şâriha takaddüm eden tafsîlli bir kelâmla te'ahhur eden icmâlli bir kelâm arasına dahi vaz' olunur; meselâ:

"Hareket, sa'y, perhiz: İşte ebedî yanılmaz bir tabîb."

RÂBITA

Bu işâretde okuyanın tavrını veya sesini değiştirtecek hîç bir te'sîr olmayıp, âtîdeki mahâllere vaz' olunur:

1. Satıra sığmayıp, nıfsı altındaki satıra geçmek iktizâ eden kelimelerin, bitmeyip, mâba'dleri olduğunu îmâ etmek için, üstteki satıra giren cüz'ünün altına 'alâmet-i râbıta konması iktizâ eder.

Bunun asıl kâ'idesi kelimelerin hecelerini ayırıp, hecelerin harflerini ayırmamaktır; meselâ, "dur-dur-mak" kelimesini üç hecesi arasındaki iki yerden ayırmak câ'iz olup, "dur" hecesinin "r" cüz'ünü, veya "dur" hecesinin "ur" cüz'nü öbür satıra geçirmek câ'iz olmamak iktizâ ederse de bizde hurûf-ı ittisâliyye kelimenin istenilen yerde ayrılmasına müsâ'ade etmediğinden, nâçâr bu kâ'ideye tamâmiyle ri'âyet olunamıyor; meselâ, "ıslatmışlar" kelimesi bir satıra sığmadığı hâlde, zorla sığdırılması dahi kelimeler arasında bulunması vâcib olan mesâfeleri mahv, ve bütün sahîfenin hüsnünü izâle edeceğinden, kelime-i mezkûrenin, kâ'idenin hilâfına olarak, "ısla-tmışlar" gibi iki parçaya ayrılması zarûrîdir.

Bununla beraber mümkün mertebede kâ'ideye ri'âyet olunmasını mürettib ve musahhihlere tavsiye ederiz.

2. 'Alâmet-i râbıta esmâ-i mürekkebe arasına vaz' olunur; ve her ne kadar ki, bizde henüz 'âdet olmadığından, Türkçe, 'Arabî ve Farisî isimlerde 'adem-i isti'mâli câ'iz ise de, esmâ-i hâssa-i ecnebiyyede isti'mâli elzemdir; çünkü 'aksi takdirinde bir şahsın üç isimden mürekkeb olan ismi zikrolunduğu vakit, üç şahıs zikredildiği zannolunabilir; meselâ: (Jean-Jack-Rousseau), (Victor-Hugo).

Lisânımızda dahi meselâ:

"Bal-Mumu", "İç-yağı", "göz-yaşı", "Osman-Nuri-Efendi", "Musa-Kazım-Beğ" gibi isimlerde 'alâmet-i râbıtanın isti'mali 'abes görünmese, kırâ'etçe pek çok teshîli mûcib olabilir.

FÂRİKA —

'Alâmet-i fârika mahâll-i âtiyede isti'mâl olunur:

1. Fâsıla ile ayrılması iktizâ eden, ve ancak hayli uzun ve birkaç küçük cümleden mürekkeb bulunmağla, kendi cümlelerinin dâhil bulunduğu kelâmın cümel-i asliyyesiyle karışmasından, 'ibâreyi teşvîş edip, okuyanın zihnini karıştıracağı, ve ortadan kaldırılmasıyla kelâmın rabtına halel gelmeyeceği anlaşılan bir cümle-i mürekkebenin iki tarafına vaz' olunur, ki bu da ekseriyâ bir ismi vasf eden cümlelerde vâki' olur; meselâ:

"Bu geşt ü güzâr-ı levendâne sırasında, bir gece yine evlâd-ı Çingizden-hedef-i hareketini ta'yîn etmeksizin yüz kırk, yüz elli bin kişilik bir ordu ile Çin ve Afgan hudûdları üzerlerinde dolaşmakta olan-şehzâde Misor'un galebeliğine tesâdüf ettiler."

(Kemâl-Nevrûz Bey)

2. Mükâlemelerde mütekellim değiştikçe, kelâmının ibtidâsına vaz' olunur. Bu takdirde, mütekellim değiştikçe, yeniden satır başlanmak, ve 'alâmet-i fârika satırın başına konmak evlâdır. Tâ ki bunun birinci mahâll-i isti'mâliyle mülâbeset vâki' olmasın; meselâ:

"Başkasının mağlûb-ı aşkı olduğum hâlde yine de sizinle burada bulunmaktan memnûn kalıyorum. Sevdiğimi görmediğim vakit, hiç bir yerde eğlenemezsem de, burası müstesnâ.

— Bilir misin, niçündür?

— Hayır sebebini bilemem.

— Öyle ise ben söyleyeyim..."

(Ekrem-Tercüme-i Mes Prisons)

Bizde, ilk def'a olarak, hikâye kitâpları tercüme edenlerin, dikkatsizlikten veyâhut kendi kolaylıkları için, ettikleri bir hatâ hâlk 'indinde kânûn yerine geçtiğinden, kâ'ideye mutâbık mükâlemelere i'tirâz olunduğu ma'a'l-istiğrâb işitilmektedir.

Mükâlemede her bir kelâmın başında mütekellimin ismini zikretmek tiyatro kitap-

larına mahsûs bin usûldür; çünkü tiyatro kitapları mütâla'aya mahsûs olmayıp, sahnelerde icrâ olunmak üzere tertîb olunduklarından, her bir oyuncu, söyleyeceğini bilmek için, her sözün başında taklît olunan eşhâs-ı mefrûza veyâ târîhiyyeden birinin ismi zikrolunmak iktizâ eder.

Mütâla'aya mahsûs olan hikâye vesâ'ir kitâpların maksûdu ise nakl ve rivâyetten 'ibâret olduğundan, ve, defe'âtle söylediğimiz gibi, yazı sözün tasvîrinden başka bir şey olmadığından, esnâ-yı sohbette, veya bir masal nakl ettiğimizde, lisânen ne usûl kullanıyorsak, böyle kitâplarda dahi o usûlü kullanmalıyız, ki nakl ve rivâyet tabî' olsun.

Meselâ bir adam bir şey nakl ettiği sırada:

"Dün Ahmet Efendinin evine gittim.

Ben–Selâmün 'aleyküm.

Ahmet Efendi–'Aleykümselâm.

Ahmet Efendi–Nereden geliyorsunuz?

Ben–Evimden geliyorum..."

gibi bir ifâdede bulunsa, kendisini dârüşşifâya müstehak görmez miyiz? Ya, lisânla söylenmesi câ'iz olmayan bir şeyin kalemle yazılması nasıl câ'iz olabilir?

Kalemimizi lisânımızı taklît etmeye alıştırdığımız hâlde, bu mükâlemeyi şu vecihle yazmak mecbûriyetinde bulunacağız:

"Dün Ahmet Efendiye giderken:

— Selâmün'aleyküm dediğimde,

— ve 'aleykümselâm, buyurun, dedi; nereden geliyorsunuz.

— Evimden geliyorum, dedim..."

Bu "dedi" ve "dedim" kelimelerini yazılı görmeye alışılmamış olduğundan, belki 'acîb görünür; lâkin bir vak'a nakl edenlerin bu kelimeleri her bir cümlenin 'akîbinde tekrâr ettiklerini, dikkat etsek, işitebiliriz.

Nakli birkaç dakîka süren, ve tahrîri bir iki sahîfe zabt eden bir makûl-i kavlde mütekellim her bir cümlenin 'akîbinde "dedi" veya "dedim" kelimesini tekrâr ederse de, kalem, fesâhat kâ'idesine dahi ri'âyet etmek mecbûriyetinde bulunduğundan, bu tekrârdan sarf-ı nazar ederek, onu bir def'a yazmağla iktifâ ederse de, onu sözün tâ sonunda yazıp da, okuyanları sabr-ı Eyyüb'e mecbûr etmekten ise, ibtidâlarında, mütekellimin ilk def'a olarak, kullanabileceği bir yerde, zikretmek elbette daha tabî'î ve daha ziyâde sühûleti mûcib olur(*). "Dedi" ve "dedim" kelimeleri çok def'a makûl-i kavlin ilk kelimesinden sonra gelip, bir cümleyi dahi tefrîk ederler; meselâ:

— Evet, dedim, buyurduğunuz gibidir, lâkin..

— Ben, dedi, öyle şeylere kulak asmam...."

3. Bir bendin ilk satırı başında yazılan bir 'ünvân veyâ bir ta'dâd kelimesini veyâhut bir rakamı ayırmak için, onun 'akîbine vaz' olunur; meselâ:

"İfrât-ı ziyâ.–Bir adam sayfın harâretli eyyâmında kendisini devâm üzere güneşe 'arz eyleyecek olsa, bu hâl...

Kavâ'id-i sıhhiyye.–Bulunduğumuz iklîmde ziyânın eyyâm-ı fikdânı mevsim-i şitâdır..."

(Ebuzziyâ-Rebî-'i Ma'rifet)

"Madde 14-Mevrid-i nassta retihâda mesâğ yoktur."

(Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)

Bu işâret iki satır arasına vaz' olunarak, iki fıkrayı birbirinden ayırmak hizmetini dahi îfâ ederse de, o takdîrde îcâbına göre, kısalıp uzadığından, 'alâmet-i fârika 'addolunmayıp, 'âdetâ çizgi denilir, ki onun da bahsi gelecektir.

(*). Bu mülâhazâta mebn'i, ve her bir lisânda usûl ve kâ'ide bu yolda olduğundan, vâki' olan i'tirâzâta ihâle-i sem' i'tibâr etmeyerek, tercüme ettiğim "Şeytanın Yâdigârları" ve etmekte olduğum "Sefiller" kitâplarında ittihâz ettiğim bu kâ'ide ve usûlden vazgeçmedim; ve her ne kadar ki bu usûller okuyanlardan ekserîsinin keyfine mutâbık gelmediğini bilirsem de usûl ve kâ'ide kânûn demek olduğundan kânûn keyfe tâbi' olmayıp, keyf kânûna tâbi' olmak iktizâ eder i'tikâdiyle, okuyanların 'afvına istinâden, fikrimde ısrâr ettim.

Bu çizgi ba'zı def'a ayırdığı kıt'anın ilk satırı başına dahi vaz' olunur. Bu takdîrde mükâleme fârikasından karîne ile fark olunur.

MU'TERİZE ( )

Bu işâretin asıl vazîfesi—îzâh veyâ tefsîr için îrâd olunup, asıl 'ibâreden mâ'dûd olmayan, ve ortadan kalkmasıyla, rabt-ı kelâma hâlel getirmeyen—bir kelâm veyâ kelimeyi iki kavsi arasına alıp, ayırmaktan 'ibârettir; meselâ:

"Gölbaşı ise (isminden dahi anlaşıldığı üzere) gölün ağzında idi."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

"Hele teşekkür ederim ki bu hâl (ta'bîre gücenmeyiniz) sizin erâzilden olmadığınıza delâlet eder."

(Ekrem-Mes Prisons Tercümesi)

Bu sûretle mu'teriza içinde bulunan 'ibârenin ya, hîç okunmayıp, geçilmesi, veyâhut, kendi kendine söylenir gibi za'yıf, gevşek ve müsta'cil bir sesle okunması iktizâ eder.

Hattımızda esmâ-i hâssanın tefrîki başka sûretle mümkün olamayacağından onların dahi elfâz-ı ecnebiyyeden bulunanları nâçâr mu'teriza içine alınmağla kelimât-ı sâ'ireden tefrîk olunur. Ancak meşhûr ve ma'rûflarında bu külfete ihtiyâç yoktur. Bu sûretle mu'teriza içine alınacak esmâ-i hâssa edâtları olduğu vakit, edâtlarının mu'terizanın hâricine bırakılmasına ziyâdesiyle dikkat olunmak iktizâ eder; meselâ: (Liverpulde) ve (Bonapartın) yazılmayıp (Liverpul) da ve (Bonapart) ın yazılmak iktizâ eder. Tâ ki edât dahi ism-i hâssın bir cüz-i ğayr-i münfekki zannolunmasın.

Hâşiyeye işâret olmak üzere, 'ibâre arasına giren rakamlarla yıldızların mu'teriza arasına alınması câ'iz olduğu gibi, açık olarak vaz'ları dahi câ'izdir.

Bizde envâ'-i hutûtun hurûfât-ı tab'iyyesi bulunmadığından, bu noksânın ikmâli için mu'terizanın nâ-be mahâll birçok yerlere dahi vaz'ı görülüyorsa da buna su-i isti'mâl diye-

biliriz ve ileride envâ'-ı hutûtun hurûfâtı dökülmekle, bu su-i isti'mâle hâcet kalmayacağını me'mûl ederiz.

TEFRÎKİYYE [ ]

Bu işâretin vazîfeten mu'terizadan farklı olmayıp, ancak bir mu'terizanın içinde bulunan bir uzun kelâmın bir fıkrası tekrâr mu'terizaya alınmak, ve bu vecihle mu'teriza içinde mu'teriza bulunmak iktizâ ettiği vakit, birinci mu'teriza yerine işbu tefrîkiyye işâreti kullanılır, ki bu da nâdirü'l-isti'mâldir. Ba'zı def'a dahi mahzan hüsn için, veyâhut sâ'ir mu'terizalardan farkolunmak için, kullanılır; misâllerimizin altında görüldüğü gibi.

Binâ'en'aleyh ismine tefrîkiyye dediğimiz gibi, "köşeli mu'teriza" dahi diyebiliriz.

MÜMEYYİZE " "

Bu işâret mu'terizanın büsbütün 'aksidir; bunun içindeki 'ibârenin daha yüksek bir sesle, daha ziyâde bir ehemmiyetle ve, 'icâbına göre, bir tavr-ı mahsûsla okunması lâzım gelir; binâen'aleyh, mu'terizanın yerine bunun, ve bunun yerine mu'terizanın isti'mâli—ki bizim yeni muharrirlerimizin âsârında çok tesâdüf olunur—pek büyük bir hatâdır.

'Alâmet-i mezkûre mahâll-i âtiyede isti'mâl olunur:

1. Mükâleme sûretinde olmayan, veyâhut çok sürmez bir mükâlemeden 'ibâret olan makûl-i kavli ortaya alır, ki bu takdîrde ilk kısmı ekseriyâ 'alâmet-i şârihanın arkasında tesâdüf eder; meselâ:

"Ve husûsan padişâhın:" Benim murâdım bu bedbahtı hizmetimde kullanmak idi. Ne garîb tünd mizâc imiş!" demesi üzerine:"Allâh göstermesin; ki, cânımda bir ramak kaldıkça sana hizmet edeyim!" Yanında hayra bay gibi Yezid gerektir, ki seni cehenneme kâ'id olsun" yollu bir takım bî-edebâne sözlere cesâretle..."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

2. Dîğer bir eserden 'aynen nakl olunan, veyâhut birisi tarafından îrâd edilmiş bir

nutuk sûretinde olan bir 'ibâreyi ortaya alır. Bu 'ibâre uzun olup da, arada "satır başı" vukû' bulursa, her bir fıkranın başında 'alâmet-i mümeyyizenin birinci kısmının tecdîdi lâzım gelirse de, ikinci kısmı yalnız 'ibâre-i menkûlenin hitâmında konulur. Nakl olunan 'ibâreye ziyâde ehemmiyet verilmek istenildiği vakit, her satırın başına mümeyyizenin kısm-ı evveli tekrâr olunabilir, lâkin satırın sonuna dahi vaz'ı câ'iz değildir. Mümeyyizenin kısm-ı evveli, gerek her satırda ve gerek yalnız "satır başı" vukû'unda, ya'nî her fıkrada, tekrâr olunduğu vakit, 'alâmet-i mezkûrenin ikinci kısmı sûretinde, ya'nî tersine isti'mâli de câ'izdir(*); meselâ:

"Kemâl Bey Evrâk-ı Perîşânının Mukaddemesinde... Gönlünde hâsıl olan hüzün sürûrundan mürekkeb hissiyyâtı şu nâzik tezâd ile ne rengîn tasvîr eylemiş: "Şark ve garbın hayret-res-i efkâr olan bunca "bedâyi'-i edebini tasavvur ettikçe, âsâr-ı kem-terânemin halk arasında okunmaya değil, kendimce tekrâr ihâle-i nazar olunmaya bile değer olmadığını idrâk ile beraber, yine mahv-abâd-ı nisyânda kalmalarına gönlüm bir türlü kâ'il olamıyor...."

(Ekrem-Ta'lîm-i Edebiyyât)

"Nâbî'nin.... diyecek yerde "Ârâmgâh-ı vatandan âsitâne-i devlet cânibine kemer bend-i 'azîmet-i evvelîden beri nüsha-i devrin kıstâs-ı sinîninden on üç varak kerdân olup" demesi bu kabîldendir."

(Ekrem-Ta'lîm-i Edebiyyât)

3. Lâfzı murâd olan bir kelimenin, bir kâ'ilin ağzından çıktığı gibi îrâd olunan bir ta'bîrin, yâhut okuyanın dikkatini celb etmesi murâd olunan bir kelime veyâ cümlenin, yâhut bir darb-ı meselin ve'l-hâsıl tekellümde başka bir sesle veyâhut yandan bir göz kırpmağla söylenebilecek bir sözün iki tarafına vaz' olunur; meselâ:

"....Azm-i sefer-i zafer rehber ederek, "uğur-ı hümâyûn"-ı pâdişâhîde nice erlikler ve merdânelikler ibrâz eylerlerdi."

(*) Avrupa lisânlarında bundan evvel bu ikinci sûret mer'î bulunmuş ise de, bu son zamânlarda tekerrüründe dahi ilk kısmı isti'mâl olunmak 'âdet hükmüne geçmiştir.

(Ebuzziyâ-Nümûne-i Edebiyyât "Koçi Bey")

"...İstanbul'da mevcûd 'asker olsa bile, Venedik'ten tiryâk gelinceye kadar, Mısır'da adamı yılan helâk eder "fehvâsınca, haber gelip, gidinceye kadar."

(Kezâ-Koca Sekban Başı)

Latin hattında "italik" denilen eğri harflerle, ve Yunan ile Cermen hatlarında harflerin seyrek seyrek vaz'ıyla yazılan kelime ve 'ibâreler hattımızda, yine hurûf-ı tab'iyyenin envâ'ı bulunmamaktan dolayı mümeyyize arasında yazılmak zarûrîdir.(*)

Esmâ-i hâssayı tefrîk için mümeyyizenin isti'mâli câ'iz olmayacağı gibi, mümeyyize vaz'ı lazım gelen ânifü'z -zikr mahâllerde mu'teriza isti'mâli dahi aslâ tecvîz olunamaz. Binâen'aleyh, mümeyyize ile mu'terizanın mahâlleri fark olunarak, birinin yerine diğerini vaz' etmekten, ve bu sûretle okuyanların zihini karıştırıp, bu işârâtın 'adem-i lüzûmu fikrinde bulunmalarına sebebiyet vermekten ictinâb olunmalıdır.

4. Cedvellerle ve cedvel sûretinde olan 'ibârelerde üstteki satırda muharrer bulunan bir isim veyâ 'ibârenin onun altındaki satırda tekerrürü 'icâb ettiği vakit, bu külfetten kurtulmak için, o hizâda 'alâmet-i mümeyyizenin yalnız ikinci kısmı vaz' olunarak, o kelime veyâ 'ibârenin tekerrür ettiğine delâlet eder; meselâ:

imtidâd-ı fusûl-i erba'a:

Bahar 92 gün, 20 sa'at, 58 dakîka.

Yaz 93 gün, 14 sa'at, 13 dakîka.

Güz 89 gün, 18 sa'at, 35 dakika.

Kış 89 gün, 13 sa'at, 22 dakika.

(Ebuzziya-Rebî-i Ma'rifet)

(*) Avrupalılar evrâk-ı matbû'ada "italik" harflerle yazılacak kelime ve 'ibâreleri el yazısında satırın altından bir çizgi çekmekle taayyün, ve nazar-ı dikkati celb etmeyi mu'tâd etmişlerdir. Bizde ise "italik" yazısının bu hizmetini görebilecek bir nev'i hurûfumuz olmadığından, onların el yazısında kullandıkları ve "souligue" tesmiye ettikleri bu usûlü biz kütüb-i matbû'ada dahi kullanabiliriz. İlk defa olmak üzere bu usûlü Ebuzziyâ Tevfik Bey Mecmû'asında isti'mâl etmiştir.

Mümeyyize içinde bulunan ʻibârenin sonuna fâsıla yâhut kâtıʻa veyâ dîğer bir işâret vazʻı lâzım geldiği vakit, bu işâretler mümeyyizenin son kısmından evvel vazʻ olunmak lâzım gelir; meselâ:

"....Mustafa Paşa niʻmet-i nâ-şinâsâne sadr-ı aʻzamın ʻaleyhine kıyâm edince "Sultân Selîm çocuk mudur, ki senin gibi ahmağın sözüyle vezir-i mücerrebini mu'âhezeye kalkışsın?" cevâbıyla kadrdânlığını iʻlân..."

(Kemâl-Evrâk-ı Perîşân)

İSTİFHÂMİYYE ?

Bu işâretin ilhâk olunduğu cümle yâhut kelâm veyâ kelimeden bir su'âl maʻnâsı çıktığını beyân etmeye mahsûs olduğu isminden dahi anlaşılır; binâ'enʻaleyh, bu işâret göründüğü gibi, üstündeki söze bir su'âl-i şîve ve telaffuzu verilmek iktizâ eder, ki onun da sesin bir tarz-ı mahsûsla uzatılmasından ʻibâret olduğu maʻlûmdur.

Lisân-ı Türkî'de "mi" edât-ı istifhâmı bulunduğundan, bu işârete lüzûm ve ihtiyâç olmadığı zehâbında bulunanlar var ise de, "mi" edâtı dâʻimâ edât-ı su'âl olmayıp, meselâ: "Geldi mi, gelmedi mi bilmiyorum" taʻbîri "gelip gelmediğini bilmiyorum" maʻnâsını ifâde edip, su'âle delâlet etmediği gibi, meselâ: "Ben geldim mi, siz saklanıyorsunuz" taʻbîri dahi "ben geldiğim anda siz saklanıyorsunuz" me'âlinde olup, zamân ifâde eder, ve meselâ: "Sen mi bana ʻakıl öğreteceksin!" gibi taʻbîrlerde "mi" edâtı taʻaccüb ifâde eder. Bir taraftan dahi bu edât olmaksızın su'âl vâkiʻ olabilir; meselâ: ""Ha" kelimesi ihtâr ve taʻaccüb ifâde ettiği gibi, su'âl dahi ifâde edebilir. Binâ'enʻaleyh ʻalâmet-i istifhâmiyye, sair lisânlarda olduğu gibi, lisânımızda dahi vâcibü'l -istiʻmâldir; meselâ:

"Hangi ser ü bâlâ-yı ikbâldir, ki kuvvet-i bâd-ı ecel anı bî-mecâl, anı dütâ etmemiştir? Ve hangi şükûfe-i bâğ-ı cemâldir, ki satevât-ı hazân merg ü bâl onu yere düşürmemiştir?"

(Sinân Paşa-Hikemmiyyât)

Birbirine merbût birkaç cümleden mürekkeb bir kelâmda asıl istifhâm mefhûmunu

mutazammın olan cümle kelâmın ibtidâsında olsa dahi, 'alâmet-i istifhâmiyye kelâmın sonuna vaz' ya'nî aslâ istifhâm eseri göstermeyen son cümleye ilhâk olunur; ve o kelâmın, 'alâmet-i istifhâmiyyeye kadar, büyük bir sür'atle ve su'âle mahsûs bir sadâ ile kırâ'et olunması iktizâ eder; meselâ:

"Mülâhaza etmez mi ki bilâd-ı mütemeddineden 'addeyledikleri yerlerde bizim efrâdımızdan câbecâ istimâ' olunan sözleri makâmına tâ be-sabâh gürültü kesilmez?"

(Pertev Paşa-Itlâku'l-Efkâr)

"Kimdir, ki rüzgârın revâcını bî-kesâd, salâhını bî-fesâd, su'ûdunu bî-hübût, vusûlünü bî-kunût, evcini bî-hazîz-i nâzil, şehdini bî-semm-i kâtil, sulhünü bî-ceng ü cidâl, devletini bî-tağayyür-i zevâl, tulû'unu bî-ufûl, nüzûlünü bî-kufûl, şerefini bî-vebâl, kudûmünü bî-irtihâl, ferahını bî-terh ü belâ, muhabbetini bî-mihnet ve ibtilâ, bekâsını bî-fenâ ğınâsını bî-'ınâ, ni'metini bî-ğam, lezzetini bî-elem, şerbetini bî-zehr, lütfunu bî-kahr, 'izzetini bî-mezellet, devletini bî-zillet telâkını bi-firâk, vifâkını (.........) görmüş ola."

(Sinan Paşa-Hikemiyyât)

Ba'zı def'a 'alâmet-i istifhâmiyye bir kelâm-ı menkûlde mu'teriza içinde olarak, bulunur; o hâlde üstündeki bir cümlenin veyâhut yalnız bir kelimenin ne demek olduğu veyâ neden ileri geldiği anlaşılmadığına veyâ tasdîk edilmek istenilmediğine delâlet eder.

Birbiri arkasında iki veyâ ziyâde 'alâmet-i istifhâmiyyenin isti'mâli câ'iz olamayacağı gibi, 'alâmet-i istifhâmiyye ile 'alâmet-i ta'accübiyyenin yan yana vaz'ı dahi aslâ câ'iz değildir. Her ne kadar ki ba'zı cümlelerin istifhâma ve ta'accübe müşâbehetleri var ise de, muharrir hangi cihete ziyâde kuvvet vermek isterse, o işâreti kullanarak, diğerinden ictinâb etmek iktizâ eder.

TA'ACCÜBİYYE !

Bu 'alâmete "ta'accübiyye" nâmı veriliyorsa da yalnız ta'accüb makâmında kullanılmayıp, âtîdeki mahâllerde isti'mâl olunur:

1. Ta'accüb, istiğrâb ve tahayyür makâmında; meselâ:

"Bir mübdi'sin, ki 'adem hızâne-i ibdâ'ındır!

Bir mûcidsin, ki yokluk vesîle-i ihtirâ'ındır!"

(Sinân Paşa-Tazarru'ât)

"Dünyâda, ve 'ukbâda ne zillet ne rezâlet!"

(Ziyâ-Terci'-i Bent)

2. Te'essüf ve hüzn ve keder makâmında; meselâ:

"Eyvâh! bu bâzîçede bizler yine yandık!

Zîrâ ki ziyân ortada, bilmem ne kazandık!

(Ziyâ-Terci'-i Bent)

3. Sevinç makâmında; meselâ:

"Ey 'aşk! ne hoş revânım oldun!"

(Ekrem-Zemzeme)

4. Şiddetli bir emir veyâ nehiy makâmında; meselâ:

"Hazer! dâ'im hazer! erbâb-ı kizbin ihtilâtından."

(Kezâ)

5. Şetm ve tekdîr makâmında; meselâ:

"Seni gidi hâlîü'l-'izâr! ihtiyâr-ı bî-âr!"

(Tercüme-i-Telemak)

6. Kasem makâmında; meselâ:

"'Aziz ile vesîle-vallahi! bize de pek muvâfık göründü"

(Mithat-Hüseyin Fellâh)

7. Gerek medh ve zemme ve gerek dîğer husûsa müte'allik olarak heyecân ve tehev-

vürle ve kuvvetli bir sesle söylenilen sözlerde; meselâ: "Yedi sekiz sene içinde milletinin isti'dâd-ı fıtrîsini izhâr ve i'lâ ettikten başka, mülkünü iki kat tevsî' ile berâber, halîfe-i İslâm ve hâdim-i harameyn 'ünvânlarını da kazandı!"

(Kemal-Evrak-ı Perişan)

"Keşke vüzerâ senin gibi olsa!"

(Kezâ)

"Burada birgün tevakkuf etmekte, içimizde olan hâ'inlerin düşmanla muhâberesine vakit vermekten başka, bir semere yoktur! Ölüme tavtîn-i nefs edecek zamânda iken, bozgunluktan korkuyorsak, hîç harp etmeyelim!"

(Kezâ)

8. Gerek birini çağırmak, gerek çağırana cevâp vermek için, ve gerek başka kabîlden olarak, bağırarak söylenilen sözlerde; mesela:

"Arkadaşlar! —vatandaşlar!, —efendiler!, —efendim!"

9. Du'â ve beddu'â makâmında; meselâ:

İnşallah! —Allah 'ömrünüze bereket versin! —Allah cânını alsın!, Allah akıllar versin!

10. Tahbîb makâmında; meselâ:

Kuzum! —Elmasım!, —evlâtcığım!

Bir kelâm-ı menkûlün bir fıkra veyâ kelimesinin anlaşılamadığını îmâ etmek için, o fıkra veyâ kelimenin yanına, mu'teriza içinde olarak, bir 'alâmet-i istifhâmiyye konulduğu gibi, öyle bir fıkra veyâ kelime ta'accüb ve istiğrâbı mûcib olduğu veyâhut tezyîf olunmak murâd olunduğu vakit dahi, yine mu'teriza içinde bir 'alâmet-i ta'accübiyye kullanılır; meselâ: Ba'zı masal kitaplarında Nil'in cennet'ten (!) nebe'ân ettiği muharrerdir. Çin'in dörtyüz milyon (!) nüfûsu vardır.

'Alâmet-i ta'accübiyyenin delâlet ettiği ma'nâya fevkal'âde kuvvet verilmek murâd

olunduğu vakit, bu 'alâmetin tekerrürü, ya'nî birbiri arkasına üç veyâ ziyâde 'alâmet-i ta'accübiyyenin vaz'ı câ'izdir.

Ancak bizim yeni muharrirlerden ba'zısı bu 'alâmeti ziyâdesiyle su-i isti'mâl edip lüzûmu olmayan mahallerde müte'addid ve ba'zı def'a 'alâmet-i istifhâmiyye ile karışık 'alâmet-i ta'accübiyye isti'mâl etmeyi i'tiyâd etmiş olduklarından biraz imsâk olunmasını tavsiye ederiz.

NİKÂT-I TAKDÎRİYYE ......

Bu noktalar bir sözün, ikmâl olunmayıp nâkıs bırakıldığına, veyâhut daha söylenecek şeyler var iken, bir sebebe mebnî söylenmeyip sözün kesildiğine delâlet eder. Binâen'aleyh okuyan dahi, bu noktalara rast gelince, sesini kesip, biraz vakit durarak, o noksân ve eksikliği anlatmak iktizâ eder.

Çok def'a 'alâmet-i ta'accübiyyenin alt tarafına üç nokta vaz' olunur; çünkü insân te'essüf yâhut ta'accüb veyâ memnûniyyet ile söylediği bir sözden sonra ekseriyâ, yâ mahzûn mahzhûn başını sallayarak, ya hayrân hayrân ağzını açıp bakarak, veyâhut sevinciden kendini toplayamayarak, velhâsıl fevkal'âde bir te'essürden dolayı, biraz vakit sözünü kesip, durur, sonra alt tarafına devâm eder. İşte bu hâl-i tabî'iyi tasvîr için, ekseriyâ, ya'nî lüzûm görüldükçe, 'alâmet-i ta'accübiyyeden sonra "nıkât-ı takdîriyye" vaz' olunur; meselâ:

"Ennecât! Ennecât!... diye feryâd etmeye başladı."

(Ebuzziyâ-Nümûne-i Edebiyyat-Nedîm)

"Siz bilmezsiniz, bu ne yılandır!.. Bundan sağ kurtulursa, bizden ve sizden kimseyi bırakmaz."

(Keza-Naîmâ)

(Tezer) Padişahım!... (Melik) Tezer!..

(Abdülhak Hamit-Tezer)

Bir ʻibâre veyâ kelâm-ı menkûlün baʻzı fıkra veyâ bahisleri bir ihtirâza mebnî, veyâhut li-ecli'l-ihtisâr, geçirilmek murâd olunduğu vakit dahi, geçirilmiş yerleri olduğunu îmâ için, noktalar vazʻ olunur. Bu takdîrde geçirilen ʻibâreye ehemmiyet verilmek murâd olunduğu vakit, geçirilen satırların ʻaded ve şekl ve hey'etine muvâfık noktalardan ʻibâret satırlardizilir; meselâ:

"... devlet ricâli ... oldukları cihetle, Moskov'dan variller ile ... aldılar, diye..."

(Ebuzziya-Nümûne-i Edebiyyât-Koca Sekban başı)

"Verdin halecân dil ü dimâğa

Sarsıldı zemînim âsümânım

....

....

(Naci)

Herkes tarafından, îcâbına göre, doldurulmak üzere açık bırakılmak lâzım gelen isim ve ʻibârelerin yerine noktalar vazʻ olunur; meselâ:

Herkes tarafından, icabına göre, doldurulmak üzere açık bırakılmak lazım gelen isim ve ibarelerin yerine noktalar vazʻ olunur; mesela:

".... mahallede ...... numaralı evde sâkin ...... efendinin iʻâne sandığına teslîm ettiği ..... kuruş .... para ahz olunmuştur.

Bir ism-i hâssın tamâmiyle zikrinden ihtirâz olunarak, yalnız ilk harfi yazılmak murâd olunduğu vakit, o harfin altına yalnız bir nokta vazʻ olunmak iktizâ edip, ziyâde vazʻı câ'iz değildir; meselâ: M. Efendi, L. Bey, N. Ağa, D. Hanım.

Bizde bu ʻalâmâtın mahall-i istiʻmâli bilinmemekten dolayı, çok defʻa bu sûretle yazılması murâd olunan isimlerin harf-i evvel ve harf-i âhirleri yazılıp araları dahi hazf olunan hurûfun ʻadedine müsâvî noktalarla doldurulmakta, ve meselâ: "İbrahim" yerine "İ.........m", "Mustafa" yerine "M.............a" yazılmakta olduğu görülüyorsa da, gerek

bu usûl ve gerek "fârika" ve "mu'teriza" 'alâmetlerinin bu mahalde isti'mâli kâ'ide-i mahsûsası hilâfında bir yanlışlıktır.

Bu kâ'ide ekseriyâ iki ismi olan zevâtın meşhûr olmayanı hakkında cârîdir; meselâ: "Ahmed Midhat" yerine "A. Midhat", "Mustafa Nuri" yerine "M. Nuri" yazılır; ve isimlerin ikisi de sarâhaten zikr olunmayıp, yalnız îmâ olunduğu vakit dahi: "A. M." ve "M.N." gibi yazılmak lâzım gelir.

Bu 'alâmetin bahsine hitâm vermezden evvel, bunun dahi bizde çok su-i isti'mâlâta uğramış olduğunu, ve lüzûmsuz yerde noktalarla sahîfeler doldurmaktan ihtirâz olunmak lâzım geldiğini zikr ve ihtâr edelim.

BEND §

Bu 'alâmet, 'ünvânından dahi anlaşıldığı üzere, bir bendin veyâ bir makâle ve bahsin değiştiğini gösterir, ve ekseriyâ altında bendin 'adedini gösteren rakam bulunur. 'Alâmet-i mezkûre kavâ'id kitâplarına mahsûs olup, kesîrü'l-isti'mâl değildir; meselâ:

"§ 1. Bundan evvelki ictimâ'dan beri okuduğunuz mü'ellefât içinde târîhe, ahlâka ... müte'allik olup, ancak 'arz olunmağa şâyân bir şeye tesâdüf ettiniz mi?

§ 2. Encümene 'arz olunmak için, hangi müfîd târîhi okudunuz?"

(Ebuzziyâ-Mecmû'a)

Ba'zan dahi iki fıkranın arasına konulur.

YILDIZ *

Bu 'alâmet eşkâl-i muhtelifede olup, kâh satırın ortasına ve kâh üstüne gelecek bir vaz'iyette bulunur. Yıldız işâreti mahâll-i âtiyede isti'mâl olunur:

1. Bir hâşiye çıkarılmak murâd olunduğu vakit, hâşiyeye muhtâc olan kelime veyâ kelâmın sonuna, ve hâşiyenin dahi başına vaz' olunur. Her sahîfenin birinci hâşiyesine bir,

ikincisine iki, üçüncüsüne üç ilh. yıldız konulur. Bu yıldızların mu'terize içinde isti'mâli câ'iz olduğu gibi, açıktan vaz'ı dahi câ'izdir; lâkin bu ikinci takdîrde satırın üstüne gelir, beş köşeli ve ufak olmaları ve altındaki kelime ile arasının ziyâdece açılması iktizâ eder. Yıldız yerine rakam isti'mâli dahi câ'izdir. Hâşiyeye muhtâc olan kelime veya kelâmın altına vaz' olunan yıldız veya rakamın haşiyenin başında dahi o şekilde vaz' olunması lâzım gelip, yalnız hâşiyenin yazısı daha küçük olursa, yıldız veya rakamı dahi daha küçük olabilir. Bunun misâlleri bu risâlede görülebileceğinden, ayrıca misâl iradına hâcet yoktur.

2. Yıldız yalnız ilk harfi zikr olunan isimlerin mezkûr harfından sonra dahi, üç 'aded olmak ve satırın üst tarafına gelmek şartıyla, vaz' olunabilir: "N*** K***", "L*** Bey", "D*** Efendi" gibi.

Üç yıldız müsellesü'l-şekl olarak, ya'ni şu şekilde: ⁂ iki fıkrayı birbirinden ayırmak için, ikisinin ortasına, ve ayrıca bir satır yerini tutmak üzere, ortalama olarak, veyâhut, ikinci fıkranın başına vaz' olunur ve bu takdîrde üçünün bir sırada, ya'ni şu şekilde: (***) vaz'ı dahi ca'iz olur ise de, bu hâlde ta'dâd etmekte olduğumuz 'alâmattan ma'dûd olmayıp, zikri gelecek diğer sınıfa dahil olur.

Yıldız 'alâmeti bir yâ iki veyâ üç (ya'ni ⁂ yâhut *** şeklinde) olarak mübhem ve mechûl kalması murâd olunan bir imza yerine dahi isti'mâl olunur.

Şemseddin Sami'nin şöhreti yazdığı sözlüklerle ilgilidir. Batının dil bilimi metotlarını gereği gibi incelemiştir. Bu alanlarda verdiği ürünler bir ömre sığmayacak kadar çoktur. O, Tanzimat sonrası fikir tartışmaları içinde Türkçenin ses ve yapı özelliklerini, tarihini ve bu dilin nasıl ele alınıp incelenmesi gerektiğini, nasıl sedeleşeceğini sağlam gerekçelerle ortaya koymuştur.

Şemseddin Sami'nin sözlükçülüğüne gelince *Kamûs-ı Türkî* onun belirgin eseridir. Kabul etmek gerekir ki döneminden bugüne kadar yazılmış Türkçe sözlüklere kaynak olmuştur. İfade-i Meram adlı ön sözü gerçekten bu alandaki birtakım yenilikleri içermektedir.

Kamus-ı Türkî adlı sözlüğüyle Tanzimat dönemi boyunca yıllarca tartışılan Arap harflerinin yetersizliği meselesine çözüm getirerek kendince bazı değişiklikler, düzenlemeler yapması onun en belirgin özelliklerinden biridir.

O okutmak için vav (') üzerine med işareti getirilmesi ; *Ü* okutmak için vavın üzerine tek nokta konması ; *Ö* okutmak için yine vavın üzerine iki nokta eklenmesi yapılan değişiklerin başında gelir. Öte yandan Şemseddin Sami, *deniz* örneğinde olduğu gibi kâf işaretinin üzerine üç nokta koyarak o işareti *n* okutmuştur. *Gül* ile *kim* kelimelerinde olduğu gibi kâf işaretini ve işaretiyle farklı yazarak yazıyı sistemleştirmeye ve daha açık okunmayı sağlamaya çalışmıştır. Onun bu tutumu Türkçeye verdiği önemi gösterir.

Bu sözlükte Şemseddin Sami'yi asıl uğraştıran Batı kökenli kelimelerdir. Bunları sözlüğüne alırken hangi dilden geldiğini belirttikten sonra Lâtin harfleriyle orijinal imlâlarını da vermiştir.

Onun Lâtin kökenli kelimeleri yazarken yaptığı uygulamaları yüksek lisans tezimde işlemiştim.[1]

Şemseddin Sami'nin bu sözlüğü aradan seksen beş yıl geçtikten sonra bazı ilâvelerle Tercüman Gazetesinin bir kültür hizmeti olarak yeniden ve yeni harflerle yayımlanmıştır.[2] Bu çalışmanın başına konan "*Temel Türkçe Sözlük*'ün Niteliği ve Hazırlanışı Üzerine" adını taşıyan bölümde Prof. Dr. Mertol Tulum, gerekli ve yararlı açıklamalar yapmıştır.

Şemseddin Sami'nin çalışmalarının ağırlık noktasını ansiklopedi ve sözlükler oluşturur. Bu çalışmalar onun ömürünün yirmi üç yılını almıştır. İlk sözlük çalışması *Kâmus-ı Fransevî*'dir ve 1883 tarihini taşır. Yıllarca yabancıların elinde olan bu alan

---

1. Furqan Hameed, *Türkçeye Geçmiş Batı Kökenli Kelimelerin İmlası Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi 1990.
2. *Temel Türkçe Sözlük* (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş) Tercüman Gazetesi'nin Kültür Hizmeti olarak hazırlanmış, İstanbul.

Kâmûs-ı Fransevî ile Türklere geçmiştir. Bu sözlük birçok Fransızca sözlüğe kaynaklık etmiştir.

1208 sayfalık *DictionnaireTurc-Français* adlı sözlüğü kaleme alan Şemseddin Sami bu eser ile şimdiye kadar dağınık ve karışık bir alana el atmış, kitap 1885'te yayımlanmıştır. Burada Osmanlıca ve Türkçe kelimelerin Fransızca karşılıklarını elden geldiğince isabetli bir biçimde tesbit etmiştir.

Şemseddin Sami, bu iki büyük lugat çalışmasından sonra pratik amaçla kullanmak üzere *Küçük Kâmûs-ı Fransevî* (1886)'yi ortaya koyar.

Kâmûsu'l-a'lâm adlı 6 ciltlik ansiklopedik çalışması onun belli başlı eserlerindendir. Bu eser bir sözlük olmadığı için üzerinde durmuyorum.

Kâmûs-ı Arabî (Arapça'dan Türkçe'ye) de yazarın büyük eserlerinden biridir. Ancak bu eser (cim) harfinin sonuna kadar gelmiştir ve beş yüz sayfadan oluşmaktadır.

Şemseddin Sami'nin *Kâmûs-ı Türkî*'si ile 2 cilt halinde ortaya koyduğu *Kâmûs-ı Fransevî* bugün bile önemini yitirmemiştir. Eski yazı bilmeyenler bunlardan yararlanamamaktadır. *Kâmûs-ı Türkî*'de yalnızca yaşayan Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, İtalyanca kelimeler değil doğu Türkçesinden (Çağatayca)dan alınmış eski sözler bulunmaktadır.

Nev Usûl Sarf-ı Türkî

Muharriri: Ş. Sami

Ma'ârif Nezâret-i Celîlesinin Ruhtasıyla Tab' olunmuştur

İstanbul

Muharririn imzâsıyla mümzî olmayan nüshalara sahte nazarıyla bakılır.

(Artin Asaduryan) Şirket-i Mürettebiye Matba'ası-Bâb-ı 'Alî Caddesinde Numara 52

1308

İfâde-i Merâm

[3]

Bir vakitler olmuşdur, ki akvâm u ümem, kendi lisânlarının kavâ'idini tahsîl etmeği tahsîl-i hâsıl kabîlinden 'addederek, bundan sarf-ı nazarla, yalnız ecnebî lisânlarının kavâ'idiyle uğraşmışlardır. Bu kabîlden olarak, eslâfımız dahi lisân-ı 'Arabînin kavâ'idine hasrı-ı himmet edip, kendi lisânlarının zabt-ı kavâ'idine rağbet etmemişlerdi.

Vâkı'â, herkes kendi lisânını ta çocukluğunda öğrendiğinden, onun tahsîliyçin kavâ'ide muhtâc değilse de, her şeyin cihet-i 'ilmiyyesiyle cihet-i 'ameliyyesi beyninde fark olup, nazariyyâtı bilinmeyen bir hakikat–i ma'lûme pek de ma'lûm 'addolunmayacağından ve zâten her lisân 'avâmın ve 'ale'l–husûs ecnebîlerin ağızlarında ba'zı tahrifât ve galatâta uğradığından, bir lisânın fesâhatını muhâfaza için, kavâ'idinin zabtı, ve herkesin, elsine-i sâ'ire tahsîline girişmezden evvel, kendi lisân-ı mâderzâdının kavâ'idini tahsîl etmesi vâcibdir. Bu hakikat bizce dahi tebeyyün edeli, lisânımızın birkaç kavâ'id kitâbı cem' ve tahrîr edilmiş ise de, hiçbirinin mükemmeliyyeti iddi'â olunamaz. Birkaç günlük tevaggulun semeresi olan bu risâlenin mükemmeliyyetini iddi'â edemem; ancak, kavâ'id kitâblarında en ziyâde dikkat olunup ehemmiyet verilecek cihetlerin biri ve belki birincisi usûl ve tertîbin sûret–i matlûbede ve teshîlâtı bâ'is olması kazıyyesi olduğundan, bu cihetce bu eser-i nâçizânemin emsâline tercîh olunabileceğini me'mûl ederim. 'Ale'l-husûs her bir kâ'ide veyâ fasl ve bâbın âhirine—tatbikâta medâr olacak, ve şâgirdânın dersi anlayup anlamadıklarını tecribe ve imtihân edecek—birer "temrîn" 'ilâvesi bu eserin neşrinden maksad-ı 'âcizânem olan istifâde-i 'umûmiyyeyi bir kat daha teshîl ediyor.

Lisânımızın kavâ'id-i nahviyyeye 'adem-i ihtiyâcı fikrinde bulunmak şöyle dursun, [4] en ziyâde nahve muhtâc ve kavâ'id-i nahviyyesi en müşkil bir lisân var ise, o da lisân-ı Türkî olduğunda itmi'nânım ber-kemâl olduğundan, bunu müte'âkıb ve yine bu tarz üzere bir "nahv-i Türkî" neşri dahi musammemdir. Vallâ'hu'l-muste'ân.

Ş. Sâmî

İstanbul 19 Rebîü'l-âhir 1302

NEV USÛL SARF-I TÜRKÎ

MUKADDİME

1. Sarf-ı Türkî, Türkçeyi doğru söyleyip yazmak için, bilinmesi iktizâ eden kavâ'idi câmi' bir kitâbdır.

2. Kelime. Söylemek için kullandığımız sözleriñ beherine kelime denir: "çocuk, kitâb, geldi, bu, dahi" sözleriniñ beheri bir kelimedir.

3. Hece. Kelimeler hecelerden mürekkebdir. Hece bir veyâ ziyâde harfle bir harekeden 'ibâret olup birden telâffuz olunan sadâya denir: "çocuk" kelimesi iki hecelidir. Biri "ço" ve diğeri "cuk". "bu" kelimesi bir heceden 'ibârettir.

4. Harf. Heceler harflerden mürekkebdir. Lisânımızıñ tahrîrinde kullanılan harfler 'Arâbîden me'hûz olup, asıl hurûf-ı 'Arabiyye yirmi sekizdir. ا ، ب ، پ ، ت ،

ث ، ج ، ح ، د ، ذ ، ر ، ز ، س ، ش ، ص ، ض ، ط ، ظ ، ع ،

غ ، ف ، ق ، ك ، ل ، م ، ن ، و ، ه ، ى .

Ancak Fârisî ve Türkçe bu harflerle yazılmadığından ibtidâ Fârisî için P , Ç , J, Ğ, harfleri zammolunmuşdur, ki hurûf-ı Fârisiyye tesmiye olunur; Türkçeye mahsûs olmak üzere dahi sağır kâf denilen (ك) ile (ى) gibi telâffuz olunan (گ) ilâve olunmuşdur. Bu vechile Türkçenin harfleri otuz dörde bâliğ olmuşdur: ا ، ب ، پ ، ت ،

ث ، ج ، چ ، ح ، خ ، د ، ذ ، ر ، ز ، ژ ، س ، ش ، ص ، ض ، ط ،

ظ ، ع ، غ ، ف ، ق ، ك ، گ ، ڭ ، ڭ ، ل ، م ، ن ، و ، ه ، ى .

Ancak kâfın dört nev'i ekser kitâblarda ve el yazılarında farksız yazılıp, karîne ile okunur.

Bu yirmi üç harften ث ، ح ، ذ ، ص ، ض ، ط ، ظ ، ع . harfleri lisân-ı 'Arabîyye

ve 'Arabîden me'hûz kelimelere mahsûs olup, asıl Türkçede bunlarla tahrîr olunacak sadâlar yoğise de, (ص) harfi ekseriyâ kalın harekeli (س) yerine kullanıldığı gibi (ط) harfi dahi gâh (ت) ve gâh (d) gibi okunarak müsta'meldir.

(ع) harfinin (آ) yerine isti'mâli ise galat-ı fâhişdir. (ژ) harfi dahi Fârisî ve ecnebî kelimelere mahsûsdur.

Bu vechile asıl Türkçenin harfleri yirmi beşdir: ا ، ب ، پ ، ت ، ج ، چ ، ح ، خ ، د ، ر ، ز ، س ، ش ، غ ، ف ، ق ، گ ، ك ، ڭ ، ل ، م ، ن ، و ، ه ، ى .

Bunlardan dahi (ق) ile (ك) ve (غ) ile (گ) birer harf olup; (ق) ve (غ) kalın harekelerle ve (ك) ve (گ) ince harekelerle kullanılır. (ڭ) ile (ى) nin de telâffuzu bir olduğundan, asıl Türkçe lisânı, yirmi iki harfe muhtâcdır. İstanbul lugatinde (خ) ve (ڭ) harflerinin sadâsı dahi mefkûd olup bunlar (ه) ve (ن) gibi okunduğundan, bu lugat yalnız yirmi harfle yazılabilir.

5. Hareke. Harfler okunabilmek için, harekelere muhtâc olup, asıl hatt-ı 'Arabîde hareke üçdür (´) üstün, (ˏ) esre, (ʼ) ötrü.

Bunları te'kîd ve temdîd için dahi (و ، ى ، ا) harfleri kullanılıp, bu takdîrde hurûf-ı med tesmiye olunurlar.

Ancak Türkçenin harekât–ı tabîiyyesi sekiz olup, bu üç işâret kifâyet etmediğinden (ا ، ى ، و ، ه) harfleri dahi 'âdî hareke yerine kullanılıp, bu takdîrde hurûf-ı imlâ ta'bîr olunurlar. Bu sekiz hareke ile sûret-i tahrîrleri vech-i âtî üzeredir.

(´) (ه) Fetha-i hafîfe (ince üstün): El, bel, nerede.

(´) (ا) Fetha-i sakîle (kalın üstün): dahi, bal, arada.

(ˏ) (ى) Kesre-i hafîfe (ince esre): siz, kim, iş.

( ) (ˏ) (ى) Kesre-i sakîle (kalın esre): kır, kıl, ılık.

( ) (ʼ) (و) Zamme-i hafîfe-i makbûza (ince kapalı ötrü): gül, gün, üç.

[8] ( ) (ʼ) (و) Zamme-i sakîle-i makbûza (kalın kapalı ötrü): kurna, bu, oluk

( ) (ʼ) (و) Zamme-i hafîfe-i mebsûta (ince açık ötrü): dört, göz, öz, söylemek.

(ˆ) (ʼ) (و) Zamme-i sakîle-i mebsûta (kalın açık ötrü): ordu, boş, çok, yol.

(و) harekesi başlıca zamme-i hafîfe-i makbûza olarak kullanılıp, yalnız 'Arabî kelimelerde (خ) ve (ق) harfleri üzerinde zamme-i sakîle-i makbûza olarak okunur; "dört, sonra, ordu" gibi ba'zı Türkçe kelimelerde dahi zamme-i hafîfe ve sakîle-i mebsûta olarak telâffuz olunur. Türkçede asıl zammelerin dördü de (و) ile yazılır.

(و) ve (ی) nin üzerinde veyâ üstündeki harfin üzerinde hareke olursa, bunlar harf-i imlâ sıfatını gâ'ib edip 'âdî harf gibi okunurlar: Heves, geveze, ev, av, ovmak, sevmek; yayan, öyle, mey, meydan. (ه) ise yalnız kelimenin âhirinde veyâ asıl kelime ile edât-ı mülhaka arasında olursa, harf-i imlâ olur: bize,nerede, gelerek.

(و ی ه) ba'zı kelimât-ı 'Arabiyye de üzerlerinde ve üstlerindeki harfin üzerinde hareke olmadığı halde, yine 'âdî harf gibi okunup, tefrîk için, üzerlerine (°) cezm işâreti konur: sehv, lağv, re'y, buğz, 'anh, ileyh.

[9] 6. Âheng-i lisân. Türkçede iki türlü ses vardır, biri kalın ve diğeri incedir. Asıl Türkçe olan kelimeler ince ve kalın seslerden mürekkeb olmayıp, kelimeyi terkîb eden heceler arasında âhenkçe muvâfakat lâzımdır. Hattâ edâtların dahi iltihâk etdikleri kelimelerin âhengine uymak için sesleri değişir. İnce ve kalın sesler vech–i âtî üzere tekâbül ederler:

İnce Ses	Kalın Ses
(´) ه-e	(') o ا-a
(,) ی-i	( ) ی ı
(') و-ü	وُ-u
وٙ-ö	وٙ-o
ك-k	ق-k
ك گ-g	غ-ğ

Meselâ

ekmek, ekmeği, ekmeğe	akmak, akmağı, akmağa
gülmek, gülmeden	kurmak, kurmadan
söylemek, öyle, söze	dolaşmak, kola, topa

Bu âhengin kâ'idesi ekseriyâ harekât ve hurûf-ı imlânın incelerini kalınlarından tefrîke medâr olduğundan bunların üzerine 'alâmât-ı fârikanın vaz'ına her vakit ihtiyâç yokdur.

[10] 'Arabî ve Fârisî ve sâ'ir lisânlardan me'hûz kelimelerde ise her ne kadar şîve-i lisân onları dahi âhenge uydurmağa mâ'il ise de yalnız bi't-ta'ammüm lisân-ı 'avâma düşenlerin ba'zısı âhenge tevâfuk edecek sûrette telâffuz olunup, ıstılâh kabîlinden olanları âhenge tevâfuk etmezler; ve bunlara iltihak eden edâtlar, son hecelerinin nev'ine göre, kalın veyâ ince sesde olur: *Fenalık, hastalık, ihtilâlar, sâdelik, ziyâdeleşmek.*

7. Kelimenin aksâmı. Kelimenin aksâmı sekizdir. İsim, sıfat, kinâye, fi'il, kayd, edât, râbıta, nidâ. Bunların beheri bir bâb-ı mahsûsda beyân olunacaktır. Bu sekiz kısmın ilk dördü kâbil-i tasrîf ve diğer dördü nâ-kâbil–i tasrîfdir.

8. **Tenkît:** 'İbârenin bir takım işâret-i mahsûsa ile tefrîk ve taksîmi usûlüne tenkît denir. Bu bâbda kullanılan işâretlerin başlıcaları ber–vech–i âtî ondur.

(,) fâsıla, (;) müfreze, (.) kâtı'a, (:) şâriha, (?) istifhâmiyye, (!) ta'accübiyye, (-) râbıta, (—) fâsıla, ( ) mu'terize, " " mümeyyize.

>>> ———————————— <<<

[11]

BİRİNCİ BÂB
İSİM
DERS: 1

9. **İsim**, görünür veyâ görünmez bir şahıs veyâ bir şey gösteren kelimeye denir: "Tanrı, Orhan, at, taş, ağaç, 'akıl" kelimeleri isimdir.

10. İsim, iki dürlüdür, **'alem** (yâhut ism-i hâs) ve **ism-i 'âmm**, 'alem yalnız bir şahıs veya şeye mahsûs olan isme derler:

Ertuğrul, İstanbul, Marmara, Tuna gibi.

İsm-i 'âmm bir cinsden olan şahıs veyâ şeylerin cümlesine ıtlâk olunabilen isimdir:

Taş, ağaç, köpek gibi.

Temrîn: 1

Tenbîh - Zîrdeki isimlerden beheri ism-i hâs mı yoksa ism-i 'âmm mıdır, ve bir şahıs mı yoksa bir şey mi gösterir, ve gösterdiği şahıs veyâ şey görünür mü görünmez mi, buraları beyân olunarak yazdırılacakdır. Meselâ ... ism-i hâsdır, görünür bir şahıs gösterir ...ism-i 'âmmdır, görünmez bir şey gösterir.

	bağçe	'ilm	Bursa	dostluk
	bağçevan	baba	değnek	'Arabistân
[12]	sâ'at	Ahmed	terbiye	cân
	kapı	peri	rahat	Eflâtûn
	kitâb	sokak	kalem	Fırat

....

DERS: 2

11. **'Aded:** Türkçede ismin iki 'adedi vardır: **Müfred** ki bir şahıs veya şey beyân eder, ve **cem'** ki birden ziyâde şahıs veyâ şey beyân eder. Cem', müfredin âhirine (-ler)

hecesinin 'ilâvesiyle hâsıl olur. Bu hece dahi ismin sesi ince ise (-ler), ve kalın ise (-lar) okunur: Ev-evler, bel-beller, av-avlar, bal-ballar.

12. 'Arabîden cem' hâlinde alınmış ba'zı isimler vardır: Ketebe, 'ulemâ, 'amele, a'zâ, ahâli gibi. Bunların âhirine (–lar, –ler) hecesinin 'ilâvesi iktizâ etmezse de içlerinden ba'zısı Türkçede müfred gibi kullanıldığından, onların âhirine (-lar, -ler) 'ilâvesi câ'iz olabilir: A'zâ-a'zâlar, evlâd-evlâdlar gibi.

Kezâlik Fârisîden me'hûz ba'zı cem'ler vardır ki âhirleri (-en/-an) olur:

zâbitân, yâverân gibi ki, zâbitler, yâverler demektir.

13. **Tesniye.** Ba'zen 'Arabîden tesniye hâlinde me'hûz isimler isti'mâl olunup, bunların âhirî (-eyn)dir: Devleteyn (iki devlet), şahseyn (iki şahıs).

Temrîn: 2

Zîrdeki isimlerden hangileri ince ve hangileri kalın seslidir, gösterilerek, ona göre cem'ler teşkîl olunacak ve 'Arabî ve Fârisî cem'ler ve tesniyeler dahi ayrılarak, Fârisîler müfrede tahvîl ile Türkçe kâ'idesince cem'lenecektir.

adam	tepe	cühelâ	kaı
hâne	dağ	şeker	yağmuı
sepet	evlâd	haydud	ε
taş	mu'teberân	meşâyih	üdebâ
memleketeyn	şeyheyn	cevâb	dostân

DERS: 3

14. **Ahvâl-i isim.** İsmin ahvâli dörtdür:**Mücerred, muzâfun ileyh, mefûlün ileyh, mefûlün bih.** İsim iki sûretle kullanılır:**Mübhem ve mu'arref.** Mübhem olarak kullandığında gayr-ı mütehavvildir:*Adam var, adam gördüm, adam evlâdı* gibi. Mu'arref olarak kullandığı takdirdeise ahvâl-i erba'aya göre vech-i âtî üzere tasrîf olunur:

[14] (Birinci tasrîf)

	İnce ses	Kalın ses
Mücerred	—	—
Muzâfunileyh	—in	—ın
Mefûlünileyh	— e	— a
Mefûlünbih	— i	— ı

14. Son harfleri harf-i imlânın gayrı olan isimler bu vechile tasrîf olunur. Meselâ:

(Müfred)

Müc.	et	ev	Ahmet	at	taş	Osman
Muz.	etin	evin	Ahmed'in	atın	taşın	Osman'ın
İleyh	ete	eve	Ahmed'e	ata	taşa	Osman'a
Bih.	eti	evi	Ahmed'i	atı	taşı	Osman'ı

(Cem')

Müc.	eller	evler	atlar	taşlar
Muz.	etlerin	evlerin	atların	taşların
İleyh.	etlere	evlere	atlara	taşlara
Bih.	etleri	evleri	atları	taşları

[15] 16. Birden ziyâde heceli olan ismin son harfi (ك) olursa, müfredde mücerredin gayrı olan ahvâl-ı selâsede (گ) e, ve (ق) olursa (غ) a tahvîl olunur. İsim bir heceli olursa, tahvîl vukû' bulmaz. Meselâ:

Müc.	köpek	kaymak	geyik	ok
Muz.	köpeğin	kaymağın	geyiğin	okun
İleyh.	köpeğe	kaymağa	geyiğe	oka
Bih.	köpeği	kaymağa	geyiği	oku

Ancak bu kâ'ide 'an-asl Türkçe olan kelimelere mahsûs olup, 'Arabî ve Fârisî isimlerde asla tahvîl vukû' bulmaz.

Temrîn: 3

Zîrdeki isimler müfred ve cem'den tasrîf olunacaktır. 'Arabî ve Fârisî cem'ler ve tesniye müfret gibi tasrîf olunur.

adam	zâbitân	kalem	bayrak
ekmek	cümel (cümleler)	kitâb	köstek
ot	mü'minîn	kâğıt	söz
tarafeyn	nefer	resim	deniz
sıcak	ağaç	ad	devleteyn

[16]

DERS: 4

(İkinci tasrîf)

	İnce ses	Kalın ses
Müc.	—	—
Muz.	—nin	—nın
İleyh	— ye	—ya
Bih	— yi	—yı

17. Âhiri harf-i imlâ olan isimler bu vechile tasrîf olunur. Meselâ:

Müc.	dere	tepsi	paşa	ordu
Muz.	derenin	tepsinin	paşanın	ordunun
İleyh.	dereye	tepsiye	paşaya	orduya
Bih.	dereyi	tepsiyi	paşayı	orduya

Temrin: 4

Zîrdeki kelimeler müfred ve cem'den tasrîf olunacaktır.

Tepe	geveze	inci	azı	ağa
paçavra	ayı	örgü	kapı	ulemâ
[17] âhû	ebe	kişi	talebe	eğe
usta	arı	ârzû	iğne	baraka

DERS: 5

18. **Muzâf, muzâfunileyh.** Muzâfunileyh ekseriyâ muzâf denilen diğer bir isimle beraber kullanılır. Muzâf, muzâfunileyhden sonra gelir; ve muzâfunileyh mübhem olsun mu'arref olsun, ya'nî sonunda (-n) (-nın) edatı bulunsun bulunmasın, muzâfın âhirine hurûf-ı âtiyenin biri ilhâk olunur:

Birinci tasrîfden olan isimlerde   İkinci tasrîften olan isimlerde:

İnce ses için	Kalın ses için	İnce ses için	Kalın ses için
–i	— ı	— si	—sı

Meselâ:

koyun eti	at başı	dağ tepesi	kapı halkası
koyunun eti	atın başı	dağın tepesi	kapının halkası

19. Birden ziyâde heceli olup da âhirleri (ق) veya (ك) olan Türkiyyü'l-asl isimler, muzâf oldukları vakit dahi, (ق)ları (غ)a ve (ك)leri (گ)e tahvîl olunur:

Köpek - av köpeği,   ocak - ma'den ocağı

[18]

TEMRÎN: 5

Zîrde nâkıs olarak yazılmış olan muzâf ve muzâfun ileyhler tam olarak okunup yazılacakdır.

mekteb...	hoca...	çocuk...	oyuncak...
çocuk...	lala...	hoca...	sarık...
Ahmed...	kitâb...	Mehmet...	peder...
tabur...	kâtip...	peder...	akraba...
mahalle...	imâm...	vâlide...	kardeş...

DERS: 6

20. **Fârisî izâfet.** Muzâf ve muzâfun ileyh olacak isimlerin ikisi de 'Arabî veya Fârisî oldukları vakit, izâfet Fârisî kâ'idesince dahi olabilir. Şöyle ki: Muzâf, muzâfunileyhden evvel gelir. Ve muzâfun ileyh kendi hâlinde kalıp, muzâf harf-i imlânın gayrı ise, âhirine bir (ِ); (ا) yâhut (و) ise bir (ی); (ی) yâhût (ه) ise bir (ٔ) alır. Meselâ: halk-ı 'âlem ('âlem halkı), rızâ-yı pâdişah (padişahın rızâsı), ârzû-yı vatan (vatanın ârzûsu), vâlî-yi vilâyet (vilâyet vâlisi), bende-i Hüdâ (Hüdanın bendesi).

Temrîn: 6

Zîrdeki Türkçe kâ'idesince teşkîl olunmuş izâfetler Fârisî kâ'idesine tahvîl olunacaktır.

hânenin sâhibi	Mekke emîri	devletin umûrı
Sîm avânisi	Ummân bahri	saltanatın vükelâsı
milletin e'âzımı	Çin deryâsı	vükelâ meclisi
hâtır safâsı	hükemânın kâffesi	müsâlaha 'akdi
Tebrîz beldesi	mu'ahedenin şerâiti	aklâm ketebesi

DERS: 7

21. **'Arabî izâfet.** Muzâf ile muzâfun ileyhin ikisi de 'Arabî isimler oldukları vakit, ba'zı defa izâfet-i 'Arabî kâ'idesine tevfîkan icrâ' olunur. Şöyle ki: Muzâf muzâfun ileyhden evvel gelip, âhirine bir (ُ) alır, ve muzâfun ileyhin evveline (ال) harf-i ta'rîfi girer. Meselâ: 'Abdu'r-Rahmân (Rahmânın 'abdı), veliyyü'l-emr (emrin velîsi). Kelimenin âhiri (ا) ise bir (ء) alır, veyâhut (ه) ise (ة) ye tahvîl olunur: A'zâ—a'zâ'u'l-beden, Rahmet-rahmetu'llâh.

[20]

Temrîn: 7

Zîrde Türkçe kâ'idesince teşkîl olunmuş izâfetler 'Arabî kâ'idesine tahvîl olunacaktır.

Cennetin bâbı	ricâlin himmeti	'ulemânın kıdvesi
mü'minînin emîri	salâtın edâsı	mülûkun fahrı
Allâhın kitâbı	'ârifînin kutbu	kulûbun şifâsı
Allâhın kelâmı	insânın selâmeti	ulemânın re'isi
mü'minin niyeti	lisânın hıfzı	İslâmın şeyhi

DERS: 8

22. **Tasgîr.** Bir şeyin küçüğü murâd olundukda, isim ince sesli ise, âhirine (-cik) yâhut (-ciğiz) ve kalın sesli ise, (-cık) yahut (-cığız) edâtı 'ilâve olunur, ki buna tasgîr nâmı verilir: Tepe-tepecik, ev-evciğiz, kapı-kapıcık, adam-adamcığız.

Temrîn: 8

Zîrdeki isimlerin, ba'de't-tasgîr, müfret ve cem'lerinin tasrîfi matlûbdur.

	bahçe	çocuk	dere	tepe
|21|	koyun	el	araba	oyun
	kitab	köy	kadın	değnek
	kalem	kasaba	tarla	sandık
	kız	dağ	top	şilte

Bâb-ı Sânî

SIFAT

DERS: 9

23. **Sıfat.** Bir ismin hâl ve keyfiyyetini gösteren kelimeye denir. "Büyük ev, siyâh at, uslu çocuk" denildikde "büyük, siyâh, uslu" kelimeleri sıfatdır. Sıfatın tavsîf ettiği isme **mevsûf** denir.

Sıfat, yalnız kullanıldığı vakit, isim i'tibâr olunup, her kâ'idede isme tâbi'dir. Mevsûfla berâber kullanıldığı vakit, Türkçede sıfat mevsûfdan evvel gelir; ve tasrîf olunmayıp, 'aded ve ahvâli mevsûfundan anlaşılır. Meselâ:

[22]

	(Müfred)	(Cem‘)
Müc.	büyük adam	büyük adamlar
Muz.	büyük adamın	büyük adamların
İleyh.	büyük adama	büyük adamlara
Bih.	büyük adamı	büyük adamları

Temrîn: 9

Zîrdeki isimlerin beheri yine zîrde mestûr sıfatların beheriyle tasrîf olunacakdır.

ev	at	güzel	beyâz
ağaç	inek	büyük	siyâh
duvar	bardak	küçük	kırmızı
toprak	tabak	yüksek	sarı
taş	fes	fenâ	yeşil

DERS: 10

24. **Derecât.** Sıfatın üç derecesi vardır: **‘âdî, mukâyese, mübâlâğa.** Mukâyese derecesi (daha) veyâ (ziyâde), ve mübâlâğa derecesi dahi (en) veya (pek) kelimesinin idhâliyle ifâde olunur: Büyük, daha [23] büyük (ziyâde büyük) pek büyük (en büyük); güzel; daha güzel (ziyâde güzel), pek güzel (en güzel).

Mukâyesede dâimâ iki isim bulunur, ki birine **mufaddal** ve diğerine **mufaddalun minh** denir; “fil atdan daha büyükdür.” denildiği vakit *fil* mufaddal ve *at* mufaddalun minhdir. Ba‘zı defa (daha) kelimesi mahzûf olup, meselâ: “fil attan büyüktür” denilir.

(en) ile teşkîl olunan mübâlâga derecesindeki sıfât ekseriyâ muzâf olarak kullanılır: “Fil hayvanların en büyüğüdür” gibi.

25. Ba‘zı sıfatların mübâlâgaları bir sûret-i mahsûsada teşkîl olunur. Şöyle ki sıfatın ilk harfi harekesiyle veya hareke yerini tutan harf-i imlâsıyla beraber alınıp, “پ, م.سرص” harflerinden biri dahi ‘ilâve olunmağla, bir heceden ‘ibâret bir kelime teşkîl olunarak sıfatın önüne vaz‘ olunur. Meselâ:

kırmızı	kıpkırmızı	sivri	sipsivri
beyaz	bembeyaz	yeşil	yemyeşil
mâ'i	masmâ'i	mor	mosmor

Temrîn: 10

Zîrde yazılan "büyük" ve "güzel" sıfatları mevkî'lerine göre noktaların yerine yazılacakdır.

[24]

Büyük	Güzel
at merkebden....	gül .... bir çiçekdir.
Delfin balıkların	gül bütün çiçeklerden ....
Delfin .... bir balıkdır	gül çiçeklerin ....
Fil .... hayvandır	gülün kokusu .... dır.

DERS: 11

26. **Tavsîf-i Fârisî.** Sıfat ile mevsûfun ikisi de 'Arabî veya Fârisî oldukları vakit, tavsîf ba'zı defa Fârisî kâ'idesine tevfîkan icrâ' olunur, ki bu kâ'ide izâfet bahsinde beyân olunan kâ'idenin aynı olup, mevsûf muzâf ve sıfat muzâfunileyhin yerini tutar: devlet-i âliyye, 'asâkir-i şâhane, câmi'–i şerîf, bende-i dîrîne gibi.

Gerek sıfat ve gerek mevsûf 'Arabî olup da bu kâ'ideye tâb'i oldukları vakit tezkîr ve te'nîsçe beynlerinde mutâbakat lâzım. Ekseriyâ âhirleri (ت) yâhût (ه) olan esmâ-i 'Arabiyye mü'ennes oldukları gibi 'Arabî sıfatların dahi âhiri ekseriyâ (ه) dir. 'Arabî cem'lerin sıfatı dahi müfred ve mü'ennes olur. Meselâ:

emr-i Sâmî	tezkere-i Sâmiyye
meclis-i 'âlî	mecâlis-i 'âliyye

[25] **Temrîn: 11**

Zîrdeki sıfatları zîrdeki isimlere tatbîkan yazmalı.

Fârisî Sıfatlar			'Arabî sıfatlar
şâhâne	'âkılâne	sefîd	(müzekker) celîl 'âlî sultânî sultânî resmî
siyâh	vâlâ	bâlâ	(mü'ennes) celîle 'aliyye sultâniyye resmiyye

'asâkir cünûd rütbe mesned memâlik cânib mecâlis makâmât nesâyih evrâk bahr mu'âmelât mu'âmele makâm.

DERS: 12

Esmâ'-i a'dâd

27. **Esmâ'-i a'dâd.** Yani sayı isimleri dahi sıfattan ma'dûd olup dört nev'dir: **a'dâd-ı asliyye, a'dâd-ı rütbiyye, a'dâd-ı tevzî'iyye, a'dâd-ı cezriyye**

A'dâd-ı asliyye

1 bir
2 iki
3 üç
4 dört
5 beş
6 altı
7 yedi
8 sekiz
9 dokuz

10 on
11 onbir
12 oniki
13 onüç
14 ondört
15 onbeş
16 onaltı
17 onyedi
18 onsekiz
19 ondokuz

20 yirmi
30 otuz
40 kırk
50 elli
60 altmış
70 yetmiş
80 seksen
90 doksan

100 yüz
200 iki yüz
300 üç yüz
400 dört yüz
500 beş yüz
600 altı yüz
700 yedi yüz

800 sekiz yüz
900 dokuz yüz
1000 bin
2000 iki bin
ilh.
1.000.000 bir milyon
1.000.000.000 bir milyar

A'dâd-ı Rütbiyye

28. A'dâd-ı rütbiyye, a'dâd-ı asliyyenin âhirine (—ncı) lafzının 'ilâvesiyle teşkîl olunur. Âhiri (   ) olan a'dâd-ı asliyyeden bu harf hazf olunur. A'dâd-ı mürekkebde (—nci) lafzı yalnız son cüz'e lâhik olur. Meselâ:

birinci	onuncu	yüzüncü
ikinci	yirminci	iki yüz on dokuzuncu
üçüncü	otuz beşinci	ilh.

[27] Bunların yerine 'Arabîleri olan evvel, sânî, sâlis, râbi', hâmis, sâdis, sâbi', sâmin, tâsi', 'âşir, hâdi 'aşer, sâni 'aşer ilh. dahi kullanılır.

A'dâd-ı Tevzî'iyye

29. Bunları a'dâd-ı asliyyenin âhiri harf-i imlânın gayrı olanlarına (—ar, —er) ve âhiri hurûf-ı imlâ olanlarına da (—şar, —şer) 'ilâvesiyle teşekkül ederler: birer, ikişer, üçer, onar, yirmişer, yüzer, bin beş yüz yetmiş altışar ilh.

A'dâd-ı Cezriyye

30. Yarım, üçde bir, dörtde bir (çâryek) beşde bir, dörtde üç, beşde iki ilh.

Bunların yerine 'Arabîleri olan nısf, sülüs, rub', hums, südüs, sub', sümün, tüş', üşr (öşr), sülüsân kelimeleri dahi müsta'meldir.

BÂB-I SÂLİS
KİNÂYÂT
DERS: 13

31. **Kinâye:** Mu'ayyen ve mahsûs bir şeyi beyân etmeyip, herşey [28] hakkında isti'mâl olunabilen kelimedir ki ekseriyâ isim ve ba'zen de sıfat yerini tutar: "Ben, o, kim, ne, kaç" kelimeleri kinâyelerdir.

Kinâyât dört kısma münkasımdır. **Zamâ'ir, esmâ'-i işâret, kinâyât-ı istifhâmiyye, mübhemât.**

ZAMÂ'İR

32. **Zamâ'irler** dâimâ isimden kinâye olup ya'ni isim yerine kullanılıp isimler gibi 'adedleri ve ahvâl-i erba'aları oldukdan başka **şahsıyyet** denilen diğer bir cihetleri vardır, ki o cihetçe **Mütekellim, Muhâtab ve Gâ'ib** için ayrı ayrı sûretleri vardır. Mütekellim söz söyleyen, muhâtab dinleyen ve gâ'ib de bu iki şahsın gayrıdır.

33. Zamîr iki dürlüdür: **Basît, mürekkeb.** Bunların herbiri de ikiye münkasımdır. **Zamîr-i şahsî, zamîr-i izâfî.**

ZAMÎR-İ ŞAHSÎ-İ BASÎT

	Mütekellim	Muhâtab	Gâ'ib
	—Müfred—		
Müc.	ben	sen	o
Muz.	benim	senin	onun (anın)
İleyh.	bana	sana	ona (ana)
Bih.	beni	seni	onu(anı)
[29]	—Cem'—		
Müc.	biz	siz	onlar(anlar)
Muz.	bizim	sizin	onların (anların)
İleyh.	bize	size	onlara(anlara)
Bih.	bizi	sizi	onları (anları)

Temrîn: 12

Zîrdeki ta'bîrâtda noktalar yerine, îcâbına göre, zamîrler tahrîr ettirilecektir.

... geldim	... açdınız	... işimi
... gördüler	... yazdı	... işi
... içtik	... öğrendim	... işiniz
... gitdi	... unutdular	... işimiz
... okuduk	... sevindiniz	... işin

DERS: 14

ZAMÎR-İ İZÂFÎ-İ BASÎT

	Mütekellim	Muhâtab	Gâ'ib
Müc.	—m	—n	—ı, —i, —sı, —si
Muz.	—mın, —min	—nın, —nin	—nın, —sının
[30]			—nin, —sinın
İleyh	—ma, —me	—na	—ne, —sına, -sine
			—na
Bih.	—mı, —mi	—nı	—nı, —sını, —sini
			—ni

(Cem')

Müc.	—mız, —miz,	—nız, —niz	—ları, leri
Muz.	—mızın, —mizin	—nızın, —nizin	—ların, lerin
İleyh.	—mıza, mize	—nıza, —nize	—larına, —lerine
Bih.	—mızı, —mizi	—nızı, —nizi	—larını, —lerini

34. Gâ'ibin müfredi, âhiri harf-i imlânın gayrı olan bir kelimeye mülhak olursa, (-ı, -i); ve âhiri harf-i imlâ olan bir kelimeye mülhak olduğu vakit dahi (—sı, —si) olur.

Gâ'ibin cem'i (—ları, —leri) ise de, üstünde cem' olduğunu gösterecek başka bir kelime bulunduğu vakit, müfred gibi (—ı, —i) yâhûd (—sı, —si) dahi olur.

(Müfred)

kardeşim	babam	kardeşin	baban	kardeşi	babası
kardeşimin	babamın	kardeşinin	babanın	kardeşinin	babasının
kardeşime	babama	kardeşine	babana	kardeşine	babasına
kardeşimi	babamı	kardeşini	babanı	kardeşini	babasını

(Cem‘)

[31]	kardeşimiz	babamız	kardeşiniz	babanız	kardeşleri	babaları
	kardeşimizin	babamızın	kardeşinizin	babanızın	kardeşlerinin	babalarının
	kardeşimize	babamıza	kardeşinize	babanıza	kardeşlerine	babalarına
	kardeşimizi	babamızı	kardeşinizi	babanızı	kardeşlerini	babalarını

35. Bu zamîrlerin harekâtı, mülhak oldukları ismin harekâtına göre hafîf veyâ sakîl olarak telâffuz olunur.

Cem‘-i gâ’ibde meselâ "kardeşleri" denildiği vakit, hem "onun kardeşleri" hem "onların kardeşi" anlaşılmak ihtimâli olup, karîne ile fark olunur.

DERS 15

ZAMÎR-İ ŞAHSÎ-İ MÜREKKEB

	Mütekellim	Muhâtab	Gâ’ib
Müfret	kendim	kendin	kendisini
Cem‘	kendimiz	kendiniz	kendileri

36. Bu zamîr "kendi" kelimesiyle zamîr-i izafî-i basitden mürekkep olup, tasrîfi dahî zamîr-i izafî-i basîtin kavâ‘idine tâbi‘dir.

Ba‘zı defa zamîr-i şahsî-i basîtle berâber kullanılır: Ben kendim, sen kendin, o kendisi, biz kendimiz, siz kendiniz, onlar kendileri.

38. Bu zamîrin mücerredden ma‘adâ ahvâllerinde ba‘zı defa (kendi) kelimesi tekrâr ederek, "kendi kendimin, kendi kendime, kendi kendimi, kendi kendinize" ilh. sûretleri hâsıl olur.

Temrîn: 14

... geldim	kendisi[nin] oğlu	kendi kendi[me] söyledim
... geldi	kendisi [ni] gördüm	kendi kend[ine] beğenmiş
... geldiniz	kendisi[ne] söyledim	kendi kend[inize] iş çıkarmayın
... geldik	kendiler[inin] işi	kendi kend[imize] idrar ettik
... geldin	kendiniz[in] kabahatiniz	kendi kend[ilerine] bakdılar

DERS: 16

ZAMÎR-İ İZÂFÎ-İ MÜREKKEB

Mütekellim

benimki	benimkiler	bizimki	bizimkiler
benimkinin	benimkilerin	bizimkinin	bizimkilerin
benimkine	benimkilere	bizimkine	bizimkilere
benimkini	benimkileri	bizimkini	bizimkileri

Muhâtâb

seninki	seninkiler	sizinki	sizinkiler
seninkinin	seninkilerin	sizinkinin	sizinkilerin
seninkine	seninkilere	sizinkine	sizinkilere
seninkini	seninkileri	sizinkini	sizinkileri

Gâ'ib

onunki	onunkiler	onlarınki	onlarınkiler
onunkinin	onunkilerin	onlarınkinin	onlarınkilerin
onunkine	onunkilere	onlarınkine	onlarınkilere
onunkini	onunkileri	onlarınkini	onlarınkileri

[34] 38. Bu zamîr, zamîr-i şahsî-i basîtin muzâfun ileyhiyle "ki" kelimesinden mürekkeb olup, 'âdî isimler gibi tasrîf olunur.

Temrîn: 15

Bu kitâb hangi mu'allimindir?	bizim ...
Hangi bahçeye girdiniz?	sizin ...
Hangi atları gördünüz?	onların ...
Hangi kitâbların sahîfeleri yırtıldı?	benim ...
Hangi kalemler iyidir?	senin ...

DERS: 17

ESMÂ-İ İŞÂRET

39. **İsm-i işâret** Bir şahıs veyâ bir şeyi göstermeğe yarayan kinâyeler olup, gösterilen şeyin karîb, mutavassıt veyâ ba'îd olduğuna göre üç türlüdür:

	Karîb	Mutavassıt	Ba'îd
		(müfred)	
Müc.	bu	şu	o
Muz.	bunun	şunun	onun (anun)
İley.	buna	şuna	ona (ana)
Bih	bunu	şunu	onu (anı)
		(cem')	
[35] Müc.	bunlar	şunlar	onlar
Muz.	bunların	şunların	onların (anların)
İleyh.	bunlara	şunlara	onlara (anlara)
Bih.	bunları	şunları	onları (anları)

40. Esmâ'-i işâret ba'zı defa yalnız olarak ve isim yerine, ve ba'zı defa dahi bir isimle beraber ve sıfat yerine kullanılır.

Gâ'ibi zamîr-i şahsî-i basîtin gâ'ibinden ancak böyle sıfat gibi kullanılmasından fark olunur. Sıfat gibi kullanıldıkları vakit, tasrîf olunmazlar: Bu adam, bu adamın, bu adama ilh.

DERS: 18

İsm-i Mevsûl

41. **İsm-i mevsûl** "ki" kelimesinden 'ibâret olup, bir cümleyi diğer bir cümlenin bir ismine rabtetmeğe yarar. Türkçede ism-i mevsûl gayr-i munsarıfdır: "Bir adam ki yalan söyler" "bir adam ki sözüne güvenilmez" gibi. Bunun yerine ekseriyâ ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûl kullanılır, ve yukarıki ta'bîrler yerine, "yalan söyleyen adam" ve "sözüne güvenilmeyen adam" denilir. Bu kinâyenin hurûf-ı rabtdan olan "ki" kelimesinden tefrîki elzemdir.

DERS: 19

KİNÂYÂT-I İSTİFHÂMİYYE

1- kim

	(Müfred)	(Cem')
Müc.	kim	kimler
Muz.	kimin	kimlerin
İleyh.	kime	kimlere
Bih.	kimi	kimleri

42. Bu kinâye dâimâ isim gibi kullanılıp, şahıs suâlinde müsta'meldir.

2- ne

	Müfred	Cem'
Müc.	ne	neler
Muz.		
nenin (neyin yerine)	nelerin	
İleyh.	neye	nelere
Bih.	neyi	neleri

43. Bu kinâye isim yerine kullanıldığı vakit, şey suâline müsta'mel ve ber-vech-i bâlâ munsarifdir. Sıfat yerine kullanıldığında [37] ise, bir şahıs veya şey suâlinde müsta'mel olup, 'ale'l-'umûm sıfatlar gibi gayr-ı munsarifdir: ne şey, ne adam, ne sular gibi.

3-Hangı (Hangi, Kangı)

44. Bu kinâye iki veya ziyâde şahıs veya şey beyninde tereddüd vâki' olduğu vakit, içlerinden birinin ta'yîni suâlinde müsta'mel olup, sıfat gibi kullanıldığı vakit, bi't-tabi' gayr-i munsarıfdır. hangi adam, hangi şeylerin ilh. İsim gibi kullanıldığı vakit ise, dâimâ bir zamîr-i izâfî-i basîte mukârin bulunur: Hangisi, hangimiz, hanginiz, hangileri gibi. Bu terkîbin suret-i tasrîfi zamîr-i izâfî-i basît kavâ'idine tâbi'dir.

4. Kaç

45. Bu kinâye eşhâs veyâ eşyâ' 'adedini suâle mahsûs olup, sıfat ve isim gibi kullanılır. İsim gibi kullanıldığında, bu da zamîr-i izâfîye mülâkî bulunur: Kaç kişi, kaç okka, kaçı, kaçının gibi.

5. ne kadar

46. Bu kinâye mikdâr suâlinde müsta'mel olup, zamîr-i izâfî ile isim gibi, veyâ yalnız olarak sıfat gibi kullanılır: ne kadar su, ne kadar suyun, ne kadarı, ne kadarının ilh.

6. nasıl

47. Bu kelime dahi ba'zı def'a sıfat gibi kullanılarak, [38] bir ismin keyfiyyetini sormağa yaradığından, bu takdîrde kinâyâtdan ma'dûddur. nasıl adam, nasıl iş gibi.

Temrîn: 16

Kim geldi?	Bu ne kitâbıdır?	Kaç ceviz?
Bu kitap kim[in]dir?	Bu hangi kitabdır?	ne kadar şeker?
Kağıdı kim[e] verdiniz?	ne[nin] fiyatı?	nasıl şeker?
Kimler[in] kitâbı?	neler[e] baktınız?	ne kadar[a] tâlibsiniz?
Kimler[i] gördünüz?	Hangimiz[i] istiyorlar?	Kaç[ının] fiyatı?

DERS: 20

MÜBHEMÂT

48. **Mübhemât,** mübhem ve gayr-i mu'ayyen bir ma'nâ ifâde eden kinâyelerdir.

1-Her

49. Her kelimesi iğrâk ya'ni 'umûmiyyet beyân eder; ve sıfat gibi kulanılıp, gayr-i munsarıf olarak, müfred isimlerle beraber isti'mâl olunur: *Her adam, her adamın.*

Kinâyât istifhâmiyye ile dahi birleşerek, bir kelime 'addolunabilir mübhemât teşkîl ederler: *Her kim, her ne, her hangi, her kaç, her ne kadar, her nasıl, her biri ve herkes* dahi bu kabîldendir.

[39] **Beher** hem sıfat gibi, hem zamâ'ir-i izâfiyye ile ma'an isim gibi kullanılır: Beher sahifede, beheri, beherine

2.Hep, Ba'zı, Bütün, Çok, Başka, Diğer

50. Bunlardan eşhâs veyâ eşyânın mecmû'ını beyân ederek, sıfat gibi, veyâhut zamâ'ir-i izâfiyye-i basîteye mülâkî olarak isim gibi kulanılır: *Hepsi, hepimiz, ba'zı adamlar, ba'zısı, ba'zımız: bütün halk, bütünü, ekser şâgirdler, ekserîsi, ekserîmiz; çok adamlar, çoğu, çoğumuz, başka yerler, başkaları, diğer işler, diğerleri.*

3. Hiç

51. Bu kelime nefy-i küllî beyân ederek, dâimâ isimlerle beraber ve sıfat gibi kullanılıp, gayr-i munsarıfdır. Ekseriyâ *bir* kelimesiyle beraber bulunur. *Hiçbir adam, hiçbir yerde.*

Kimse kinâyesiyle birlikde bir kelime gibi ve isim yerine dahi kulllanılır: Hiç kimse, hiç kimsenin ilh.

4. Kimse

52. Bu kelime müsbet cümlelerde mübhem bir şahsı ve menfî cümlelerde şahısça nefy-i küllî beyân ederek isim yerine kullanılır:

Kimse geldi mi? Kimse gelmedi, kimsenin günâhına giremem, kimseyi görmedim.

|40|

DERS: 21

53. A'dâd-ı 'âdiyyeden **bir** kelimesi dahi ba'zı mahallerde kinâye gibi kullanılır, ki bu takdîrde 'aded beyân etmeyip, ibhâm beyân eder; ve gâh sıfat gibi bir isimden evvel, gâh isim gibi diğer bir isme veyâhût zamâ'ir-i izâfiyyeye muzâf olarak isti'mâl olunur: Bir adam, bir şey, bir mahal, adamın biri, günün biri, birisi.

Mükerrer dahi kullanılıp müşâreket beyân eder: Birbirini görmek, birbirine söylemek, birbirinin işini görmek, birbirleriyle görüşmek gibi.

6. Kim, Ne, Hangi, Kaç, Ne kadar.

54. Bu kinâyât-ı istifhâmiyye dahi istifhâm ma'nâsını mutazammın olmayıp, yalnız, bir mikdâr-ı gayr-ı mu'ayyen beyân ettikleri vakit, mübhemâtdan ma'dûd olup, zamâ'ir-i izâfiye muzâf olarak isti'mâl olunurlar: Kimi şöyle kimi böyle, nesi var nesi yoksa, hangi-si iyi hangisi fenâ, kaçı yeni kaçı eski, ne kadarı gelir ne kadarı gelmez.

Kaç kelimesi bir kelimesiyle beraber bir kelime gibi ve sıfat yerine dahi kullanılır: Bir kaç adam, bir kaç defa

7. Bir takım, Bir mikdar, Birçok

55. Bunlar dahi ba'zen sıfat yerine, ve bazen zamâ'ir-i izâfiyye ile isim yerine müsta'meldir: Birtakım adamlar, bir mikdar eslihâ, birçok şeyler, birtakımı, bir mikdarı, birçoğumuz.

8. Filân

56. Bu kelime ba'zen sıfat ve ba'zen de isim gibi kullanılır mübhemâtdan bir kinâyedir: Filân adamı gördüm, filânı gördüm.

9. Cemî', Kâffe, Cümle, Ekser

57. Bunlar isimlere gâh Fârisî ve gâh Türkçe kâ'idesince muzâf olarak, veyâhut zamâ'ir-i izâfiyye ile beraber kullanılırlar: Cemî'-i 'âlem, kâffe-i 'ulemâ, cümle eşya, ekser vakit, cemî'isi, kâffeniz, cümlemiz, ekserîsi.

DÖRDÜNCÜ BÂB

FÎ'İL

DERS: 22

58. **Fi'il.** Hades ya'ni bir türlü oluş, ediş veyâ ediliş beyân eden kelimedir. "Bulunmak, gittim, kırarlar, açılacak" keimeleri fi'illerdir.

59. Fiilden müştak ba'zı sıfatlar vardır: 'Giden, kıran, [42] açılan" gibi ki bunlar dahi bu bâbda zikr olunacakdır. Bunlara fer'-i fi'il denir.

60. **Sîga.** Hadesin sûret-i ifâdesince fi'iller birçok sîgalara münkasım olup, Türkçede fi'ilin sîgaları on üçdür: **1. Sîga-i haberiyye,** ki bir işin olduğunu veya olacağını haber vermeye yarar: Geldim, göreceğim, söylüyorum gibi; **2. Sîga-i iltizâmiyye** ki bir işin olması mültezim ve maksûd olduğunu beyân eder: Seveyim, seve idim gibi; **3. Sîga-i ricâ'iyye,** ki bir işin olması ârzû olunduğunu gösterir: Sevsem, sevse idim gibi; **4. Sîga-i vücûbiyye,** ki bir işin olması lâzım geldiğini ifâde eder: Sevmeliyim, sevmeli idim gibi; **5. Sîga-i emriyye,** ki bir işin olması emrolunduğunu beyân eder: Sev, sevsin gibi; **6. Sîga-i 'atfiyye,** ki dâimâ altındaki fi'ilin sîgasına tâbi' olur: Sevip gibi; **7. Sîga–i istimrâriyye,** ki bir işin olmakta devam ettiğini gösterir: Severek gibi; **8. Sîga-i ibtidâ'iyye,** ki bir işin olmaya başladığını ifâde eder: Sevince gibi, **9. Sîga-i târihiyye,** ki bir işin vukû'undan beri ne olduğunu anlatır: Seveli gibi; **10. Sîga-i şartiyye,** ki bir işin olması diğer bir iş için şart olduğunu gösterir: Severse, sevmiş isem gibi; **11. Sîga-i terkîbiyye,** ki harf-i cerlerle birleşerek zamân beyân eder: Sevdik (sevdikde, sevdikden sonra) gibi; [43] **12. Sîga-i hâliyye,** ki hâl beyan eder: Severken gibi; **13. Masdar,** ki mücerred hades beyân eder: sevmek gibi.

61. **Fer'-i fi'il** iki türlüdür. **1. Fer'-i fi'il-i izâfî,** ki dâimâ żamâ'ir-i izâfiyye ile kullanılarak, bu zamîrler hadesin fâ'ilini beyan ederler ve kendisi mef'ûlü tavsîf eder: sevdiğim (adam), yazdığım (kâğıt) gibi, **2. Fer'-i Fi'il-i vasfî,** ki fi'ilin beyân ettiği

işi işleyeni tavsîf eder. Bu da ikiye münkasımdır, biri mutlak, ki zaman ifâde etmez: Seven, yazan gibi; diğeri zamânî ki "sever" gibi hâl, yâhut, "sevmiş" gibi mâzî, veyâhut "sevecek" gibi istikbâl beyân eder.

DERS: 23

62. **Zamân.** Yukarıda ta'dâd olunan sîgalardan ekserîsinin muhtelif zamanlar ifâde eder mütenevvi' sûretleri vardır. Asıl fi'ilin ifâde ettiği zamân üçdür: 1. **Mâzî** ya'ni geçmiş, 2. **Hâl** ya'ni şimdiki vakit; 3. **İstikbâl** ya'ni gelecek.

63. **Hâl** iki türlüdür: Biri **mu'ayyen** ki, mutlakâ hâl beyân eder: Seviyorum gibi; diğeri mübhem ki muzâri' nâmıyla yâd olunur: Severim gibi.

64. **Mâzî-i asl** iki türlüdür: Biri **Mâzî-i şuhûdî,** ki [44] gözle görülüp yakînen bilinen bir vukû'âtı beyân eder: Sevdim gibi; diğeri **Mâzî-i naklî,** ki mesmû'âta müstenid veya sonradan haber alınmış bir vukû'âtı ifâde eder: Sevmişim, sevmiş gibi.

65. Mâzîye müte'allık ve geçmiş zamân beyân eder daha iki nev' zamân vardır, ki birine **hikâye,** ve diğerine **rivâyet** denir. Bunların her biri sâ'ir zamanlara ta'allukla müte'addid sîgalara münkasımdır; Meselâ: Hikâye-i Müzâri': Severdim, hikâye-i mâzî: Sevdi idim, hikâye-i istikbâl: Sevecektim ilh. Rivâyet-i hâl: Seviyormuşum, rivâyet-i muzâri': Severmişim, rivâyet-i istikbâl: Sevecekmişim ilh.

66. İstikbâl bir türlüdür: Seveceğim gibi.

67. nakl denilen diğer bir nev' zamânlar vardır, ki meselâ "sevmiş olacağım" gibi mâzîyi istikbâle veya "sevecek oldum" gibi istikbâli mâzîye nakl eder.

DERS: 24

66. **Şahıs.** Her fi'ilin **fâ'il** denilen bir şahsı vardır. Bu şahsa i'tibâren, fi'il **mütekellim, muhâtap** veya **gâ'ib** olur, sevdim mütekellim, sevdin muhâtap, sevdi gâ'ibdir. Sevip, severek, sevince gibi ba'zı sîgaların şahsı mübhem ve gayr-ı mu'ayyendir.

69. **'Aded.** Yine fâ'iline i'tibâren, fi'il ya **müfred** olur: Severim [45] sevdi, seveceksin gibi; ya **cem'** olur: Severiz, sevdiler, seveceksiniz gibi. Yine sevip, severek ve sevince gibi ba'zı sîgaların 'adedi mübhem ve gayr-ı mu'ayyendir.

70. **Binâ.** Binâ i'tibârıyla ya'ni ma'nâca fi'il beş türlüdür:

1. **Müte'addî,** ki işlenen işin diğer bir şey veya şahsa dokunduğunu beyân eder: Gördüm, kırdım gibi, ki "seni gördüm" ve değneği kırdım" denilir.

2. **Lâzım,** ki işlenen işin veyâ vâki' olan hâlin diğerine dokunmadığını beyân eder: Kalkdım, oturdum, uyudum gibi.

3. **Mechûl,** ki başkası tarafından işlenmiş bir işin diğerine dokunduğunu gösterir: Görüldü, kırıldı gibi, mechûl dâimâ müte'addîden gelir.

4. **Mutâva'at,** ki işlenen işin yine işleyene 'â'id olduğunu gösterir: Yıkandım, toplandılar gibi.

5. **Müşâreket,** ki işlenen işin iki veya ziyâde şahıs arasında işlendiğini gösterir: Sevişmek, döğüşmek gibi.

71. Müte'adînin üç derecesi vardır:

Birinci derecesi: Yazmak, ikinci derecesi: Yazdırmak, üçüncü derecesi de : Yazdırtmak gibi.

DERS: 25

72. **Tasrîf.** Türkçede fi'iller siyag ve ezmine-i muhtelifeden tasrîf olunmak için iki bâba münkasımdırlar. Birinci bâb hafîf hecelerden mürekkeb olan fi'illeri, ve ikincisi de sakîl hecelerden mürekkeb olanlarını câmi'dir. Sevmek, gezmek gibi fi'iller birinci; ve yazmak, kurmak gibileri de ikinci bâbdandır. Bunların herbiri de ikiye munkasımdır: 1. Âhiri harf-i imlânın gayrı olanlar; 2. Âhiri harf-i imlâ olanlar.

73. **Terkîb.** Fi'ilin sîga ve zamânlarından birtakımı basît ve birtakımı mürekkebdir. Mürekkeb olanları basît sîgalarla ef'âl-i i'âneden mürekkeb olduğundan, fi'illerin tasrîfine girişmezden evvel, ef'âl-i i'âne tasrîf olunacaktır.

74. **İştikâk.** Fi'ilin basît sîgaları fi'ilin madde-i asliyyesine birtakım 'alâmât-ı

mahsûsa 'ilâve olunmakla hâsıl olurlar. Fi'ilin madde-i asliyyesini masdarın (mek) veya (mak) 'alâmetini tayyetmekle hâsıl ederiz; ve emr-i hâzırda dahi 'aynen buluruz;

Mesela: Sevmek fi'linin mâdde-i asliyyesi (sev), ve yazmak fi'linin mâdde-i asliyyesi de (yaz)dır.

[47]

DERS: 26

75. İmdi madde-i asliyyeye zîrde muharrer 'alâmetleri 'ilâve etmekle basît sîgaları istihsâl ederiz:

Sîga-i haberiyye

Muzâri'	(✓) er, ar)ır-ir/ur, ür	: sever, yazar, gelir, bulur
Hâl	yor	: seviyor, yazıyor
Mâzî-i şühûdî	di	: sevdi, yazdı
Mâzî-i naklî	mış, miş	: sevmiş, yazmış
İstikbâl	ecek, acak	: sevecek, yazacak
	yecek, yacak	: benzeyecek, arayacak

İltizâmiyye	e, a; ya, ye	: seve, yaza, benzeye, araya
Ricâ'iyye	sa, se	: sevse, yazsa
Vücûbiyye	malı, meli	: sevmeli, yazmalı
Emir	. sın, sin, sun, sün	: sev, sevsin, yaz, yazsun
İbtidâ'iyye	ince, ınca,	: sevince, yazınca
	yince, yınca	: benzeyince, arayınca
Târîhiyye	eli, alı,	: seveli, yazalı,
	yeli, yalı	: benzeyeli, arayalı
'Atfiyye	üp, up	: sevip, yazıp
	yüp, yup	: benzeyip, arayıp

[48]

İstimrâriyye	erek, arak	: severek, yazarak
	yerek, yarak	: benzeyerek, arayarak
Terkîbiyye	dik, dık	: sevdik, yazdık
Masdar	mek, mak	: sevmek, yazmak

Fer'i-i fi'il-i mutlak: en, an, yen, yan seven, yazan, benzeyen, arayan

Fer'i-i Fi'il-i izâfî: diği, dığı, sevdiği, yazdığı

76. Bu sûretle sîgaların asılları veya müfred-i gâ'ibleri teşkîl olunup, sâ'ir şahısların teşkîli için dahi âtîdeki iki türlü 'alâmetler vardır:

1

	Müfred	Cem'
Mütekellim	(ˊ) ım, im, um, üm	ız, iz, uz, üz, lım lım
Muhâtab	sın, sin, sun, sün	sınız, siniz, sunuz, sünüz
Gâ'ib	(dır, dir, dur, dür, tır, tir, tur, tür)	lar, ler (dır, dir)

2

Mütekellim	m	k, k
Muhâtab	n	nız, niz, nuz, nüz
Gâ'ib	—	lar, ler

77. Bu iki nev' 'alâmetlerden birincileri sîga-i haberiyyenin muzâri', hâl, istikbâl mâzî-i naklî zamânlarıyla, vücûbiyye ve iltizâmiyye [49] sîgalarına ilhâk olunur. Fi'ilin son harfi, harf-i imlâ olursa, mütekellim-i müfredinde (m) yerine (yım, yim) ve cem'inde (z) yerine (yız, yiz) 'alâmetini alır, ve sîga-ı iltizâmiyye mütekellimin cem'inde (lım, lim) edâtını alır. İstikbâl ile mâzî-i naklî zamanlarının ve vucûbiyye sîgasının gâ'ibinde gerek

müfred ve gerek cem'lerinde (dır) edatı muhâfaza veya hazf olunabilir.

78. İkinci nev' 'alâmetler ise sîga-i haberiyyenin mâzî-i şuhûdî zamânıyla sîga-i ricâ'iyyede bulunur. Mâzî-i şuhûdînin harf-i âhiri olan (   ) 'alâmât-ı mezkûrenin önünde hazf olunup, yalnız gâ'ibde ve cem'-i muhâtabda muhâfaza olunur.

79. **Ef'âl-i i'âne.** Sıyag-ı mürekkebenin teşkîline yarayan ef'âl-i i'âne iki kısma münkasımdır, birinci kısım 'ale'l-umûm fi'illerin mürekkeb sîga ve zamânlarını teşkîl eden, ikincisi dahi yalnız ba'zı fi'illerin teşkîlât-ı mahsûsasına yarayan fi'illerdir. Birinci kısım iki fi'ilden 'ibâretdir: Biri fi'il-i isnâdî, diğeri "olmak" fi'ili; ikinci kısım da "etmek" "olunmak" "bilmek" fi'illerinden 'ibâretdir. Şimdilik birinci kısmı tasrîf edelim:

[50]

Fi'il-i İsnâdî

Sîga-i Haberiyye

	(Muzâri')		(Mâzî-i Şuhûdû)		(Mâzî-i naklî)	
	Müfred	Cem'	Müfred	Cem'	Müfred	Cem'
Müt	(ʼ) ım, im um, üm	(ʼ) ız, iz uz, üz	idim	idik	imişim	mişiz
Muh	sın, sin sun, sün	sınız, siniz sunuz,sünüz	idin	idiniz	imişin	imişiniz
Gâ'ib	dır, dir	dırlar, dirler	idi	idiler	imiş (dır)	imişler(dir)

Sîga-i Şartiyye

	Müfred	Cem'
Mütekellim	isem	isek
Muhatab	isen	iseniz
Gâ'ib	ise	iseler

Sîga-i Haliyye

iken

(Diğer sîgaları yokdur.)

[51]

<<olmak>> Fi'ili

(Sîga-i Haberiyye)

Muzâri'

	Müfred	Cem'
Müt.	olurum	oluruz
Muh.	olursun	olursunuz
Gâ.	olur	olurlar

Hâl

Müt.	oluyorum	oluyoruz
Muh.	oluyorsun	oluyorsunuz
Gâ.	oluyor	oluyorlar

Mâzî-i Şuhûdî

Müt.	oldum	olduk
Muh.	oldun	oldunuz
Gâ.	oldu	oldular

Mâzî-i Naklî

Müt.	olmuşum	olmuşuz
Muh.	olmuşsun	olmuşsunuz
Gâ.	olmuş (dur)	olmuşlar(dır)

[52]

İstikbâl

Müt.	olacağım	olacağız
Muh.	olacaksın	olacaksınız
Gâ.	olacak (dır)	olacaklar(dır)

Sîga-i İltizâmiyye

Müt.	olayım	olalım
Muh.	olasın	olasınız
Gâ.	ola	olalar

Ricâ'iyye

Müt.	olsam	olsak
Muh.	olsan	olsanız
Gâ.	olsa	olsalar

Vücûbiyye

Müt.	olmalıyım	olmalıyız
Muh.	olmalısınız	olmalısınız
Gâ.	olmalı (dır)	olmalıdırlar

Emir

Muh.	ol	olunuz
Gâ.	olsun	olsunlar

[53]

İbtidâ'iyye	olunca
Tarihiyye	olalı
'Atfiyye	olup
İstimrariyye	olarak
Hâliyye	olurken

Fer'-i Fi'il-i Mutlak

olan olur olacak olmuş

(Fer'-i Fi'il-i İzâfî)

Müfred		Cem'	
olduğum	olduğumuz	olduklarım	olduklarımız
olduğun	olduğunuz	oldukların	olduklarınız
olduğu	oldukları	oldukları	oldukları

Birinci Tasrîf

Sîga-i Haberiyye

	(Müfred)	(Cem')	(Müfred)	(Cem')
	Muzâri'		Hâl	
Müt.	severim	severiz	seviyorum	seviyoruz
Muh.	seversin	seversiniz	seviyorsunuz	seviyorsanız
Gâ.	sever	severler	seviyor	seviyorlar

[54]

Mâzî-i Şuhûdî

	(Müfred)	(Cem')
Müt.	sevdim	sevdik
Muh.	sevdin	sevdiniz
Gâ.	sevdi	sevdiler

Hikâye-i Hâl

(Müfred)	(Cem')
seviyordum	seviyorduk
seviyordun	seviyordunuz
seviyordu	seviyorlardı
(seviyor idim	seviyor idim ilh.

dahi yazılır)

Mâzî-i naklî

	(Müfred)	(Cem')
Müt.	sevmişim	sevmişiz
Muh.	sevmişsin	sevmişsiniz
Gâ.	sevmiş (dir)	sevmişler (dir)

Hikâye-i Mâzî-i Şuhûdî

(Müfred)	(Cem')
sevdi idim	sevdi idik
sevdi idin	sevdi idiniz
sevdi idi	sevdi idiler
(sevdiydim	sevdiydin ilh.

dahi yazılır)

	İstikbâl		Yâhut	
Müt.	seveceğim	seveceğiz	sevdim idi	sevdik idi
Muh.	seveceksin	seveceksiniz	sevdin idi	sevdinizidi
Gâ.	sevecek (dir)	sevecekler (dir)	sevdi idi	sevdileridi
			(sevdimdi,	sevdikti ilh.
			dahi yazılır)	

	Hikâye-i Muzâri'		Hikâye-i Mâzî-i nakli	
Müt.	severdim	severdik	sevmiş idim	sevmiş idik
Muh.	severdin	severdiniz	sevmiş idin	sevmiş idiniz
Gâ.	severdi	severlerdi	sevmiş idi	sevmiş idiler
				sevmişler idi

(sever idim ve severidim ilh dahi yazılır)

(sevmişdim, sevmişidiniz ve sevmiştim, sevmiştin ilh. dahi yazılır.)

(severmişim, severmişsin ilh dahi yazılır.)

[55]

Hikâye-i İstikbâl

Müfred	(Cem')
sevecek idim	sevecek idin
sevecek idin	sevecek idiniz
sevecek idi	sevecek idiler
	sevecekler idi

(sevecekidim, sevecekidin ve sevecektim, sevecektin ilh dahi yazılır.)

Rivâyet-i Hâl

seviyor imişim	seviyor imişiz
seviyor imişsin	seviyor imişiz
seviyor imiş	seviyor imişler
	seviyorlar imiş

Rivâyet-i İstikbâl

sevecek imişim	sevecek imişiz
sevecek imişsin	sevecek imişsiniz
sevecek imiş	sevecek imişler
	sevecekler imiş

Rivâyet-i Mâzî-i Şuhûdî

yoktur.

Rivâyet-i Muzâri‘

sever imişim	sever imişiz
sever imişsin	sever imişsiniz
sever imiş	sever imişler
	severler imiş

(severmişim, severmişin ilh. dahi yazılır)

Rivâyet-i Mâzî naklî

sevmiş imişim	sevmiş imişiz
sevmiş imişsin	sevmiş imişsiniz
sevmiş imiş	sevmiş imişler
	sevmişler imiş

nakl-i Muzâri‘ ile'l-Mâzî

Müt.	sever oldum	sever olduk
Muh.	sever oldun	sever oldunuz
Gâ.	sever oldu	sever oldular

nakl-i Hâli ile'l-Mâzî

seviyor oldum seviyor olduk ilh.

[56]

nakl-i Mâzî ile'l-Mâzî

sevmiş oldum sevmiş olduk ilh.

nakl-i İstikbâl ile'l-Mâzî

sevecek oldum sevecek olduk ilh.

nakl-i Mâzî ile'l-Muzari‘

sevmiş olurum sevmiş oluruz ilh.

nakl-i İstikbâl ile'l-Muzari‘

sevecek olurum sevecek oluruz ilh.

nakl-i Mâzî ile'l-Hâl

sevmiş oluyorum sevmiş oluyoruz ilh.

nakl-i İstikbâl ile'l-Hâl

sevecek oluyorum sevecek oluyoruz

nakl-i Mâzî ile'l-İstikbâl

sevmiş olacağım sevmiş olacağız ilh.

Sîga-i İltizâmiyye

	Muzari‘		Hikâyye	
Müt.	seveyim	sevelim	seve idim	seveidik
Muh.	sevesin	sevesiniz	seve idin	seveidiniz
Gâ.	seve	seveler	seve idi	seveidiler

[57]

Rivâyet

	Müfred	Cem‘
Müt.	seve imişim	seve imişiz
Muh.	seve imişsin	seve imişsiniz
Gâ.	seve imiş	seve imişler

Nakl-i Mâzî

Müt.	sevmiş olayım	sevmiş olalım
Muh.	sevmiş olasın	sevmiş olasınız
Gâ.	sevmiş ola	sevmiş olalar

Nakl-i İstikbâl

sevecek olayım sevecek olalım ilh.

Sîga-i Ricâ'iyye

Muzâri‘

Müt.	sevsem	sevsek
Muh.	sevsen	sevseniz
Gâ.	sevse	sevseler

Hikâye

Müt.	sevse idim	sevse idik
Muh.	sevse idin	sevse idiniz
Gâ.	sevse idi	sevse idiler

[58]

Rivâyet

sevse imişim sevse imişiz
sevse imişsin sevse imişsiniz
sevse imiş sevse imişler

Nakli-i Mâzî

sevmiş olsam sevmiş olsak
sevmiş olsan sevmiş olsanız
sevmiş olsa sevmiş olsalar

Nakl-i İstikbâl

sevecek olsam sevecek olsak
sevecek olsan sevecek olsanız
sevecek olsa sevecek olsalar

Sîga-i Vücûbiyye

Muzâri'

sevmeliyim sevmeliyiz
sevmelisin sevmelisiniz
sevmelidir sevmelidirler

Hikâye

sevmeli idim sevmeli idik
sevmeli idin sevmeli idiniz
sevmeli idi sevmeli idiler

[59]

Rivâyet

sevmeli imişim sevmeli imişiz

sevmeli imişsin	sevmeli imişsiniz
sevmeli imiş (dir)	sevmeli imişsiniz

NAKL-İ MÂZÎ

sevmiş olmalıyım	sevmiş olmalıyız
sevmiş olmalısın	sevmiş olmalısınız
sevmiş olmalıdır	sevmiş olmalıdırlar

NAKL-İ İSTİKBÂL

sevecek olmalıyım	sevecekolmalıyız
sevecek olmalısın	sevecekolmalısınız
sevecek olmalıdır	sevecekolmalıdırlar

Sîga-i Şartiyye
Muzâri'

sever isem	sever isek
sever isen	sever iseniz
sever ise	sever iseler
	sever ise

(seversem, seversek ilh. dahi yazılır.)

HÂL

|60|

seviyor isem	seviyor isek
seviyor isen	seviyor iseniz
seviyor ise	seviyor iseler
	seviyorlar ise

MÂZÎ-İ ŞUHÛDÎ

sevdim ise	sevdik ise
sevdin ise	sevdiniz ise
sevdi ise	sevdilerise

Yâhut

sevdi isem
sevdi isen
sevdi ise

sevdi isek
sevdi iseniz
sevdi iseler

MÂZÎ-İ NAKLÎ

sevmiş isem
sevmiş isen
sevmiş ise

sevmiş isek
sevmiş iseniz
sevmiş iseler
sevmişler ise

[61]

İSTİKBÂL

sevecek isem
sevecek isen
sevecek ise

sevecek isek
sevecek iseniz
sevecek iseler
sevecekler ise

NAKL-İ MÂZÎ-İLE'L HÂL

sevmiş olursam
sevmiş olursan
sevmiş olursa

sevmiş olursak
sevmiş olursanız
sevmiş olurlarsa

NAKL-İ MÂZÎ İLE'L-İSTİKBÂL

sevmiş olacaksın
sevmiş olacaksan
sevmiş olacaksa

sevmiş olacaksak
sevmiş olacaksanız
sevmiş olacaklarsa

NAKL-İ İSTİKBÂL İLE'L-HÂL

sevecek olursam	sevecek olursak
sevecek olursan	sevecek olursanız
sevecek olursa	sevecek olurlarsa

[62]

EMÎR SÎGASI

HÂL

Muh.	sev	sevin (seviniz)
Gâ.	sevsin	sevsinler

NAKL-İ MÂZÎ

sevmiş ol	sevmiş olun (olunuz)
sevmiş olsun	sevmiş olsunlar

NAKL-İ İSTİKBÂL

sevecek ol	sevecek olun (olunuz)
sevecek olsun	sevecek olsunlar

SÎGA-İ İBTİDÂİYYE

sevince

SÎGA-İ 'ATFİYYE

sevip

SÎGA-İ TÂRÎHİYYE

seveli

SÎGA-İ İSTİMRÂRİYYE

severek

SÎGA-İ HÂLİYYE

HÂL	MÂZÎ	İSTİKBÂL
severken	sevmiş iken	sevecek iken

SÎGA-İ TERKÎBİYYE

HÂL	NAKL-İ MÂZÎ	NAKL-İ İSTİKBÂL
sevdik	sevmiş olduk	sevecek olduk

[63]

MASDAR

HÂL	NAKL-Î MÂZÎ
sevmek	sevmiş olmak

FER'-İ Fİ'İL

MUTLAK	HÂL	MÂZÎ	İSTİKBÂL
seven	sever	sevmiş	sevecek

FER'-İ Fİ'İL-İ İZÂFÎ

HÂL		İSTİKBÂL	
sevdiğim	sevdiğimiz	seveceğim	seveceğimiz
sevdiğin	sevdiğiniz	seveceğin	seveceğiniz
sevediği	sevdikleri	seveceği	sevecekleri

NAKL-İ MÂZÎ

sevmiş olduğum	sevmiş olduğumuz
sevmiş olduğun	sevmiş olduğunuz
sevmiş olduğu	sevmiş oldukları

[64]

NAKL-İ İSTİKBÂL

sevecek olduğum	sevecek olduğumuz
sevecek olduğun	sevecek olduğumuz
sevecek olduğu	sevecek oldukları

80. Bu tasrîfden anlaşıldığı üzere, mürekkeb sîga ve zamanlardan "hikâye" denilen zamanlar dâ'imâ "idim, idik ilh." fi'il-i i'ânesiyle ya'ni fi'il-i isnâdînin mâzî-i şuhûdîsiyle; "rivayet" denilenler "imişim, imişsin" fi'il-i i'ânesiyle, ya'ni fi'il-i isnadînin mâzî-i naklîsiyle; sîga-i şartiyyenin bütün zamanları fi'il-i mezkûrun sîga-i şartiyyesi olan "isem, isek ilh." fi'iliyle; sîgâi hâliyyenin üç zamanı fi'il-i isnâdînin sîga–i haliyyesi olan iken fi'iliyle

ve "nakl" nâmıyla yâd olunanlar dahi "olmak" fi'ilin ezmine ve sıyag-ı muhtelifesiyle terkîbolunurlar.

81. Hafîf hecelerden mürekkeb olup da madde-i asliyyelerinin son harfi sâkin olan fi'illerin cümlesi bu sûretle tasrîf olunur.

82. Madde-i asliyyesinin âhiri (ت) olan ba'zı fi'illerde, bu harf harekelenince, (د 'd) -e, -a tahvîl olunur: gitmek-gider, gidecek, giden; etmek-eder, edecek, eden; işitmek-işidir, işidecek, işidin gibi.
[65]

Temrîn: 16

Zîrdeki fi'illerden beherinin hangi sîganın hangi zamanı olduğu, şahsı, 'adedi, binâsı ta'yîn olunacak ve tekmîl-i tasrîf olunarak, yazılacakdır.

gezer	düşünce	giyenler
geldiler	bitmiş ola idi	görsen
geçeceğiz	gidecеklerse	işidiyorlar
gösterdiğim	biçmeli imiş	etseniz
çeken	dikerek	keseceklerdi

İKİNCİ TASRÎF
SÎGA-İ HABERİYYE

Muzari'	söylerim	söylersin	söyler ilh.
Hâl	söyliyorum	söyliyorsun	söyliyor ilh.
Mâzî-i şuhûdî	söyledim	söyledin	söyledi ilh.
Mâzî-i Naklî	söylemişim	söylemişsin	söylemiş ilh.
İstikbâl	söyleyeceğim	söyleceksin	söyleyecek
	söyleyeceğiz,	söyleyeceksiniz	söyleyecekler(dır)
İltizâmiyye	söyleyeyim	söyleyesin	söyleye
	söyleyelim	söliysiniz	söyleyeler

[66] **Ricâ'iyye**	söylesem	söylesen	söylese ilh.
Vücûbiyye	söylemeliyim	söylemelisin	söylemeli ilh.
Şartiyye	söylersem	söylersen	söylerse ilh.
Emir	söyle,	söylesin	söyleyin (söyleyiniz)
	söylesinler		
İbtidâ'iyye	söyleyince		
Târîhiyye	söyleyeyeli		
'Atfiyye	söyleyip		
İstimrâriyye	söyleyerek		
Hâliyye	söylerken		
Terkîbiyye	söyledik		
Masdar	söylemek		
Fer'-i Fi'il-i Mutlak	söyleyin		
Fer'-i Fi'il-i Zamânî	söyler	söyleyecek	söylemiş
Fer'-i Fi'il-i İzâfî	söylediğim	söylediğin ilh.	

83. Hafîf hecelerden mürekkeb olup da, madde-i asliyyesinin son harfi müteharrik veya harf-i imlâ olan fi'iller bu vech ile tasrîf olunur. Bunun ilk tasrîfden farkı ancak şundan 'ibâretdir ki: Tasrîfde madde-i asliyyenin âhirine bir hareke veyâ harf-i imlâ 'ilâve olunmak icâb ettiğinde, ondan evvel bir bir de (ى y) hâsıl olur: Söyleyeceğim, söyleyen gibi. Madde-i asliyyenin son harfi misâlda olduğu gibi (e, a) olursa, ekseriyya hazf olunursa da, (ى y) yâhûd (v و) olursa, hazf olunmaz.

[67]

Temrîn: 17

Zîrdeki fi'illerin sîga, zamân, şahıs, 'aded ve binâları ta'yînle tekmîl sîgalardan tasrîf olunacaklardır.

ekşidi	yürüyenler	benzediğim
türemişler	yürüdülerse	eskiyecekdi

ödeyecekmişsiniz	ütülesinler	tepeliyorlarmış
eleyecek olmuşlar	erimişdi	biliyorlar

ÜÇÜNCÜ TASRÎF

Sîga-i Haberiyye

Muzâri'

yazarım	yazarız
yazarsın	yazarsınız
yazar	yazarlar

Mâzî-i Şuhûdî

yazdım	yazdık
yazdın	yazdınız
yazdı	yazdılar

Hâl

yazıyorum	yazıyoruz
yazıyorsun	yazıyorsunuz
yazıyor	yazıyorlar

Mâzî-i Naklî

yazmışım	yazmışız
yazmışsın	yazmışsınız
yazmış	yazmışlar

|68| İstikbâl

yazacağım	yazacağız
yazacaksın	yazacaksınız
yazacak (dır)	yazacaklar(dır)

Hikâye-i Mâzî-i Naklî

yazmıştım	yazmıştık
yazmıştın	yazmıştınız
yazmıştı	yazmışlar idi

Hikâye-i Muzâri'

yazardım	yazardık
yazardın	yazardınız
yazardı	yazarlardı

Hikâye-i İstikbâl

yazacaktım	yazacaktık
yazacaktın	yazacaktınız
yazacaktı	yazacaklardı

Hikâye-i Hâl

yazıyordum	yazıyorduk
yazıyordun	yazıyordunuz
yazıyordu	yazıyorlardı

Rivâyet-i Muzâri'

yazarmışım	yazarmışız
yazarmışsın	yazarmışsınız
yazarmış	yazarlarmış

Hikâye-i Mâzî-i Şuhûdî

yazdı idim	yazdı idik
yazdı idin	yazdı idiniz
yazdı idi	yazdı idiler

Rivâyet-i Hâl

yazıyormuşum	yazıyormuşuz
yazıyormuşsun	yazıyormuşsunuz
yazıyormuş	yazıyorlarmış

Yâhut

yazdım idi	yazdık idi
yazdın idi	yazdınız idi
yazdı idi	yazdılar idi

Rivâyet-i Mâzî-i Naklî

yazmış imişim	yazmış imişiz
yazmış imişsiniz	yazmış imişsiniz
yazmış imiş	yazmışlarimiş

[69]

Rivâyet-i İstikbâl

yazacakmışım	yazacakmışız
yazacakmışsın	yazacakmışsınız
yazacakmış	yazacaklarmış

Nakl-i Mâzî ile'l-Muzâri'

yazmış olurum	yazmış oluruz
yazmış olursun	yazmış olursunuz
yazmış olur	yazmış olurlar

Nakl-i Muzâri' ile'l-Mâzî

yazar oldum	yazar olduk
yazar oldun	yazar oldunuz
yazar oldu	yazar oldular

Nakl-i İstikbâl ile'l-Muzâri'

yazacak olurum	yazacak oluruz
yazacak olursun	yazacak olursunuz
yazacak olur	yazacak olurlar

Nakl-i Hâl ile'l-Mâzî

yazıyor oldum	yazıyor olduk
yazıyor oldun	yazıyor oldunuz
yazıyor oldu	yazıyor oldular

Nakl-i Mâzî ile'l-Hâl

yazmış oluyorum	yazmış oluyoruz
yazmış oluyorsun	yazmış oluyorsunuz
yazmış oluyor	yazmış oluyorlar

Nakl-i Mâzî ile'l-Mâzî

yazmış oldum	yazmış olduk
yazmış oldun	yazmış oldunuz
yazmış oldu	yazmış oldular

Nakl-i İstikbâl ile'l-Hâl

yazacak oluyorum	yazacak oluyoruz
yazacak oluyorsun	yazacak oluyorsunuz
yazacak oluyor	yazacak oluyor

Nakl-i İstikbâl ile'l-Mâzî		Nakl-i Mâzî ile'l İstikbâl	
yazacak oldum	yazacak olduk	yazmış olacağım	yazmış olacağız
yazacak oldun	yazacak oldunuz	yazmış olacaksın	yazmış olacaksınız
yazacak oldu	yazacak oldular	yazmış olacak	yazmış olacaklar

[70] **SÎGA-İ İLTİZÂMİYYE**

MUZÂRİ'		RİVÂYET	
yazayım	yazalım	yaza imişim	yaza imişiz
yazasın	yazasınız	yaza imişsin	yaza imişsiniz
yaza	yazalar	yaza imiş	yaza imişler

HİKÂYE		**NAKL-İ MÂZÎ**	
yaza idim	yaza idik	yazmış olayım	yazmış olalım
yaza idin	yaza idiniz	yazmış olasın	yazmış olasınız
yaza idi	yaza idiler	yazmış ola	yazmış olalar

NAKL-İ İSTİKBÂL

yazacak olayım	yazacak olalım
yazacak olasın	yazacak olasınız
yazacak ola	yazacak olalar

(SÎGA-İ RİCÂ'İYYE)

MUZÂRİ'		HİKÂYE	
yazsam	yazsak	yazsa idim	yazsa idik
yazsan	yazsanız	yazsa idin	yazsa idiniz
yazsa	yazsalar	yazsa idi	yazsa idiler

[71]

RİVÂYET		**NAKL-İ MÂZÎ**	
yazsa imişim	yazsa imişiz	yazmış olsam	yazmış olsak
yazsa imişsin	yazsa imişisiniz	yazmış olsan	yazmış olsanız
yazsa imiş	yazsa imişler	yazmış olsa	yazmış olsalar

NAKL-İ İSTİKBÂL

yazacak olsam	yazacak olsak
yazacak olsan	yazacak olsanız
yazacak olsa	yazacak olsalar

(SÎGA-İ İLTİZÂMİYYE)

MUZÂRİ‘

yazmalıyım	yazmalıyız
yazmalısın	yazmalısınız
yazmalı (dır)	yazmalıdırlar

RİVÂYET

yazmalı imişim	yazmalı imişiz
yazmalı imişsin	yazmalı imişsiniz
yazmalı imiş	yazmalı imişler

HİKÂYE

yazmalı idim	yazmalı idik
yazmalı idin	yazmalı idiniz
yazmalı idi	yazmalı idiler

NAKL-İ MÂZÎ

yazmış olmalıyım	yazmış olmalıyız
yazmış olmalısın	yazmış olmalısınız
yazmış olmalı (dır)	yazmış olmalıdırlar

[72] (SÎGA-İ ŞARTİYYE)

MUZÂRİ‘

yazarsam	yazarsak
yazarsan	yazarsanız
yazarsa	yazarlarsa

Yâhut

yazdımsa	yazdıksa
yazdınsa	yazdınsa
yazdıysa	yazdılarsa

HÂL

yazıyorsam	yazıyorsak
yazıyorsan	yazıyorsanız
yazıyorsa	yazıyorlarsa

MÂZÎ-İ NAKLÎ

yazmışsam	yazmışsak
yazmışsan	yazmışsanız
yazmışsa	yazmışlarsa

MÂZÎ-İ ŞUHÛDÎ

yazdıysam	yazdıysak

İSTİKBÂL

yazacaksam	yazacaksak

yazdıysan	yazdıysanız	yazacaksan	yazacaksanız
yazdıysa	yazdılarsa	yazacaksa	yazacaklarsa

NAKL-İ MÂZÎ İLE'L-MUZÂRİ'

yazmış olursam	yazmış olursak
yazmış olursan	yazmış olursanız
yazmış olursa	yazmış olurlarsa

[73] NAKL-İ İSTİKBÂL İLE'L-MUZÂRİ'

yazacak olursam	yazacak olursak
yazacak olursan	yazacak olursanız
yazacak olursa	yazacak olurlarsa

NAKL-İ MÂZÎ İLE'L-İSTİKBÂL

yazmış olacaksam	yazmış olacaksak
yazmış olacaksan	yazmış olacaksanız
yazmış olacaksa	yazmış olacaklarsa

(SÎGA-İ EMİR)

MUZÂRİ'

yaz	yazın(yazınız)
yazsın	yazsınlar

NAKL-İ MÂZÎ

yazmış ol	yazmış olun (olunuz)
yazsın	yazsınlar

NAKL-İ İSTİKBÂL

yazacak ol	yazacak olun (olunuz)
yazacak olsun	yazacak olsunlar

(SÎGA-İ İBTİDÂ'İYYE)	(TÂRÎHİYYE)	('ATFİYYE)
yazınca	yazalı	yazıp
(İSTİMRÂRİYYE)		
yazarak		

[74]

(SÎGA-İ HÂLİYYE)

MUZÂRİ'	MÂZÎ	İSTİKBÂL
yazarken	yazmışken	yazacakken

(SÎGA-İ TERKÎBİYYE)

MUZÂRİ'	NAKL-İ MÂZÎ	NAKL-İ İSTİKBÂL
yazdık	yazmış olduk	yazacakolduk

(MASDAR)

yazmak

(Fer'-i Fi'il)

MUTLAK	MUZÂRİ'	MÂZÎ	İSTİKBÂL
yazan	yazar	yazmış	yazacak

(Fer'-i Fi'il-i İzâfî)

MUZÂRİ'		İSTİKBÂL	
yazdığım	yazdığımız	yazacağım	yazacağımız
yazdığın	yazdığınız	yazacağın	yazacağınız
yazdığı	yazdıkları	yazacağı	yazacakları

NAKL-İ MÂZÎ

yazmış olduğum	yazmışolduğumuz
yazmış olduğun	yazmışolduğunuz
yazmış olduğu	yazmışoldukları

[75] NAKL-İ İSTİKBÂL

yazacak olduğum	yazacak olduğumuz
yazacak olduğun	yazacak olduğunuz
yazacak olduğu	yazacak oldukları

84. Sakîl hecelerden mürekkeb olup da son harfleri sâkin olan fi'illerin cümlesi böylece tasrîf olunurlar.

Temrîn: 12

Zîrdeki fi'illerin sîga, zamân, şahıs ve 'adedleri bi'l-beyân tamâmen tasrîfleri matlûbdur.

kalarak	satalım	asıyorlar
doğmuştu	varmış olsalar	almışlar
durunuz	dalanlar	yaptı
bırakacağız	kazdığınız	kuracaksa
kızarmış olacak	bakıp	kırdı idik

{DÖRDÜNCÜ TASRÎF}

(SÎGA-İ HABERİYYE)

MUZÂRİ'	Ararım, ararsın, arar, ararız ilh.
HÂL	Arıyorum, arıyorsun, arıyor, arıyoruz ilh.
[76] MÂZÎ-İ ŞUHÛDÎ	Aradım, aradın, aradı, aradık ilh.
MÂZÎ-İ NAKLÎ	Aramışım, aramışsın, aramış, aramışız ilh.
İSTİKBÂL	Arayacağım, arayacaksın, arayacak, arayacağız ilh.
HİKÂYE-İ MUZÂRİ'	Arardım, arardın, arardı, arardık ilh.
HİKÂYE-İ HÂL	Arıyordum, arıyordun, arıyordu, arıyorduk ilh.
HİKÂYE-İ MÂZÎ-İ ŞUHÛDÎ	Aradı idim, aradı idik ilh. yâhut Aradımdı, aradıydı ilh.
HİKÂYE-İ MÂZÎ-İ NAKLÎ	Aramışdım, aramışdın, aramışdı ilh.

HİKÂYE-İ İSTİKBÂL	Arayacakdım, arayacakdın, arayacakdı ilh.
RİVÂYET-İ MUZÂRİ'	Aramışım, aramışsın, aramış ilh.
RİVÂYET-İ HÂL	Arıyormuşum, arıyormuşsun, arıyormuş ilh.
RİVÂYET-İ MÂZÎ-İ NAKLÎ	Aramış imişim, aramış imişsin, aramış imiş ilh.
RİVÂYET-İ İSTİKBÂL	Arayacakmışım, arayacakmışsın, arayacakmış ilh.
NAKL-İ MUZÂRİ' İLE'L MÂZÎ	Arar oldum, arar oldun, arar oldu ilh.
NAKL-İ HÂL İLE'L-MÂZÎ	Arıyor oldum, arıyor oldun, arıyor oldu ilh.
[77] NAKL-İ MÂZÎ İLE'L-MÂZÎ	Aramış oldum, aramış oldun, aramış oldu ilh.
NAKL-İ İSTİKBÂL İLE'L-MÂZÎ	Arayacak oldum, arayacak oldun, arayacak oldu ilh.
NAKL-İ MÂZÎ İLE'L-MUZÂRÎ	Aramış olurum, aramış olursun, aramış olur ilh.
NAKL-İ İSTİKBÂL İLE'L MUZÂRÎ	Arayacak olurum, arayacak olursun ilh.
NAKL-İ MÂZÎ İLE'L-HÂL	Aramış oluyorum, aramış oluyorsun, aramış oluyor ilh.
NAKL-İ İSTİKBÂL İLE'L-HÂL	Arayacak oluyorum, arayacak oluyorsun ilh.
NAKL-İ MÂZÎ İLE'L-İSTİKBÂL	Aramış olacağım, aramış olacaksın ilh.

(SÎGA-İ İLTİZÂMİYYE)

MUZÂRİ'	Arayayım, arayasın, araya, arayalım ilh.
HİKÂYE	Araya idim, araya idin, araya idi ilh.
RİVÂYET	Araya imişim, araya imişsin, araya imiş ilh.
NAKL-İ MÂZÎ	Aramış olayım, aramış olasın ilh.
NAKL-İ İSTİKBÂL	Arayacak olayım, arayacak olasın ilh.

[78]

(SÎGA-İ RİCÂ'İYYE)

MUZÂRİ'	Arasam, arasan, arasa, arasak ilh.
HİKÂYE	Arasa idim, arasa idin, arasa idi ilh.
RİVÂYET	Arasa imişim, arasa imişsin, arasa imiş ilh.
NAKL-İ MÂZÎ	Aramış olsam, aramış olsan ilh.
NAKL-İ İSTİKBÂL	Arayacak olsam, arayacak olsan ilh.

(SÎGA-İ VÜCÛBİYYE)

MUZÂRİ‘	Aramalıyım, aramalısın, aramalıdır, aramalıyız ilh.
HİKÂYE	Aramalıydım, aramalıydın, aramalıydı ilh.
RİVÂYET	Aramalı imişim, aramalı imişsin ilh.
NAKL-İ MÂZÎ	Aramış olmalıyım, aramış olmalısın ilh.
NAKL-İ İSTİKBÂL	Arayacak olmalıyım, arayacak olmalısın ilh.

(SÎGA-İ ŞARTİYYE)

MUZÂRİ‘	Ararsam, ararsan, ararsa, ararsak ilh.
HÂL	Arıyorsam, arıyorsan, arıyorsa ilh.
MÂZÎ-İ ŞUHÛDÎ	Aradımsa, aradınsa, ardınsa ilh.
Yâhut	Aradı isem, aradı isen ilh.
MÂZÎ-İ NAKLÎ	Aramışsam, aramışsan, aramışsa ilh.
İSTİKBÂL	Arayacaksam, arayacaksan, arayacaksa ilh.
[79] NAKL-İ MÂZÎ İLE'L-MUZÂRÎ	Aramış olursam, aramış olursan ilh.
NAKL-İ İSTİKBÂL İLE'L-MUZÂRÎ-	Arayacak olursam, arayacak olursan ilh.
NAKL-İ MÂZÎ İLE'L-MUZÂRÎ	Arayacak olursam, arayacak olursan ilh.
NAKL-İ MÂZÎ İLE'L-İSTİKBÂL-	Aramış olacaksam, aramış olacaksan ilh.

(SÎGA-İ EMİR)

MUZÂRÎ‘	Ara, arasın, arayın (arayınız) arasınlar
NAKL-İ MÂZÎ	Aramış ol, aramış olsun ilh.
NAKL-İ İSTİKBÂL	Arayacak ol, arayacak olsun ilh.

(SÎGA-İ İBTİDÂİYYE)	(SÎGA-İ TÂRÎHİYYE)
arayınca	arayalı

(SÎGA-İ HÂLİYYE)

MUZÂRİ'-Ararken MÂZÎ- aramışken İSTİKBÂL- arayacakken

(SÎGA-İ TERKÎBİYYE)

MUZÂRİ'- yazdık MÂZÎ- yazmış olduk İSTİKBÂL- yazacak olduk

(MASDAR)

Aramak

(FER'-İ Fİ'İL)

MUTLAK- arayan MUZÂRİ'- arar MÂZÎ-aramış İSTİKBÂL-arayacak

[80] (FER'-İ Fİ'İL-İ İZÂFÎ)

MUZÂRİ'	Aradığım, aradığın, aradığı ilh.
İSTİKBÂL	Arayacağım, arayacağın, arayacağı ilh.
NAKL-İ MÂZÎ	Aramış olduğum, aramış olduğun ilh.
NAKL-İ İSTİKBÂL	Arayacak olduğum, arayacak olduğun ilh.

85.Sakîl hecelerden mürekkep olup da, son harfleri harf-i imlâdan 'ibâret olan fi'illerin kâffesi böyle tasrîf olunurlar.

Temrîn: 13

Zîrdeki fi'illerin sîga, zamân, binâ, şahıs ve 'adedleri bi'l-beyân tasrîfleri matlûbdur.

okuyacağım	kurumuş	suluyoruz
yalamışlarmış	uyuya idim	yaralamışladı
ağlamasınlar	avlardınız	tanıyalı
kaşırsanız	'ayıpladınız	yıkaya idiler
acıyacak olmuş	tarasanız	taşımalıyız

TEŞKÎL-İ MUZÂRİ‘

86. Bu tasrîfâtda az çok müşkîl bir şey var ise o da muzâri‘in sûret-i teşkîlidir. Muzâri‘in ‘alâmetleri dörtdür:

[81] r, er, ar, ur, ر ,ير ,ار ,ور Her fi‘ilin muzâri‘nin bu dört ‘alâmetden hangisiyle teşkîl olunduğunu bilmek iktizâ eder.

87. Evelâ, âhiri harf-i imlâ veya fetha olan fi‘illerin, ya‘ni ikinci ve dördüncü tasrîfe tâbi‘ olanların, Muzâri‘-i dâ‘imâ madde-i asliyyeye yalnız bir "r " ‘ilâvesiyle teşkîl olunur. Meselâ: Söylemek, söyler, dilemek, diler, ekşimek, ekşir, kınamak, kınar, okumak, okur, tanımak, tanır.

88. Sâniyâ, Birinci tasrîfe tâbi‘ olan fi‘illerden ekserîsinin muzâri‘i (er ر) ‘ilâvesiyle teşkîl olunur. Meselâ: Sevmek-sever, gitmek-gider, ezmek-ezer, örmek-örer.

Müstesnâ olarak bu kabilden ba‘zı fi‘illerin muzâri‘i (ır, ir, ير) yâhut (ür, ور) ‘ilâvesiyle olur, meselâ: gelmek-gelir (gelür), bilmek-bilir (bilür), görmek-görür.

89. Sâlisen, üçüncü tasrîfe tâbi‘ olan fi‘illerin muzâri‘i ekseriyâ (ar, ار) ‘ilâvesiyle olur. Meselâ: yazmak-yazar, dalmak-dalar, kaçmak-kaçar, kovmak-kovar, koşmak-koşar, dolmak-dolar, kırmak-kırar, sızmak-sızar.

Ba‘zen (-ır, ير) [yâhut (ur, ور)] ‘ilâvesiyle olur, meselâ: kalmak-kalır (kalur), almak-alır (alur), varmak-varır (varur), bağırmak-bağırır.

[82] Ba‘zen dahi (-ur, ور) ‘ilavesiyle olur, ki bu da zamme-i sakîle-i makbûze ile müteharrik heceli fi‘illerin ba‘zısında vukû‘ bulur, meselâ: bulmak-bulur, urmak-urur, durmak-durur, oturmak-oturur, yoğurmak-yoğurur.

90. Ancak binâları mütâva‘at veyâ müşâreket için olan fi‘illerle ef‘âl-i meçhûlenin ya‘ni (n, l, ş) harflerinin ‘ilâvesiyle hâsıl olan fi‘illerin muzâri‘i dâ'imâ (ir-, -ır ير) [yâhut (-ür, -ur, ور)] ‘ilâvesiyle teşkîl olunarak bu ‘alâmetin (y, ى) si, fi‘ilin âhengine göre hafîf veya sakîl okunur, meselâ: sevinmek-sevinir (sevinür), gidilmek-gidilir (gidilür),

iyileşmek-iyileşir (iyileşür), aranmak-aranır (aranur), darılmak-darılır (darılur), tanışmak-tanışır (tanışur), konmak-konır (konur), okunmak-okunır (okunur).

Temrîn: 19

Zîrdeki fi'illerin muzâri'ni teşkîl ve tahrîr etmek matlûbdur.

düşmek	soğumak	girmek
kalkmak	silmek	yemek
eğlenmek	sallamak	düşürmek
ağırmak	kazımak	göstermek
azarlamak	tepelemek	görünmek

[83]

DERS: 28

{TEBDÎL-İ BİNÂ}

91. Her fi'ilin binâ-yı asliyyesini değiştirip diğer bir binâya tahvîl etmek mümkün olup bunun kavâ'id-i mahsûsası vardır ki ber-vech-i âtî beyân olunur:

92. Evvelâ ma'lûm olan fi'ili mechûl etmek için madde-i asliyyesinin âhiri sâkin(ve و (ا ل) harfinden gayri bir harf olursa, bir (ل) 'ilâve olunup, mâ-kabli meksûr okunur, ve' و (ا ل) harekelendirildiği vakit, mâ-kablinin kesresi ba'zen (ی) ye tahvîl olunur, meselâ: vermek-verilmek (verilir), sevmek-sevilmek (sevilecek) yazmak-yazılmak (yazıla), kurmak-kurulmak (kurulan).

93. Madde-i asliyyenin âhiri harf-i imlâ veya müteharrik yâhûd (ل) olursa, bir (ن) ilâve olunur. Meselâ: söylemek-söylenmek, aramak-aranmak, almak-alınmak (alınır), bilmek-bilinmek.

94. Mechûl, müte'addî fi'illere mahsûs ise de ef'âl-i lâzimede dahi mübhem bir fâ'il murâd olunduğu vakit, mechûlları kullanılır, meselâ: gelmek-gelinmek, gitmek-gidilmek, oturmak-oturulmak, uyumak-uyunmak.

[84] 95. Sâniyen, müte'addî olan fi'ili mutâva'at binâsına tahvîl için madde-i asliyyesinin

âhirine bir (ن) ‘ilâve olunur, ve mâ-kabli sâkin ise, bir kesre veyâ (ى) alır, meselâ: sevmek-sevinmek, görmek-görünmek, yıkamak-yıkanmak, söylemek-söylenmek.

96. Yukarıda denildiği gibi ba‘zı fi‘illerin mechûli dahi (n) ‘ilâvesiyle teşkîl olunduğundan, böylelerin mutâva‘atını mechûlden ma‘nâca fark etmek îcâb eder, meselâ: “sevinmek” ile “sevilmek” ve “görünmek” ile “görülmek” arasında fark bulunduğu gibi, “söylenmek” ve “yıkanmak” fi‘illerinin farksız olan mutâva‘atları ile mechûlleri arasını dahi fark etmek iktizâ eder; meselâ “çamaşır yıkanır” denildiği vakit, “yıkanır” fi‘ili mechûl ve ben yıkanırım” denildiği vakit dahi mutâva‘at içindir: kezalik “bu söz söylenir” denildiği vakit, “söylenir” fi‘ili mechûl, ve “ben söylenirim” denildiği vakit dahi mutâva‘at içindir. Bunların mutâva‘atları bir (ل) ‘ilâvesiyle mechûl olabildiklerinden bu dahi tefrîklerine bir ‘alâmetdir, çünkü mechûlün mechûlü olmaz; meselâ: denmek-denilmek, yıkanmak-yıkanılmak.

97. Mutâva‘at sûretinde ba‘zı müte‘addî fi‘iller dahi vardır. Meselâ: kullanmak, edinmek.

98. Sâlisen, lâzım olan fi‘ili müte‘addî ve müte‘addîyi de ikinci [85] derecede müte‘addî etmek için, ekseriyya madde-i asliyyenin âhiri sakin ise (dır, dir دیر ـ) ve müteharrik yâhut harf-i imlâ ise, bir (t ت) ‘ilâve olunur; meselâ: ölmek-öldürmek, uyumak-uyutmak, vermek-verdirmek, söylemek-söyletmek.

99. Mâdde-i asliyyeleri birden ziyâde heceli olup da âhiri (r ر) olan fi‘iller dahi (t ت) ‘ilâvesiyle müte‘addi olurlar.

Meselâ oturmak-oturtmak, sararmak-sarartmak.

100. Ba‘zı lâzım fi‘iller dahi yalnız (ır ير) yâhûd (ur ور) ‘ilâvesiyle müte‘addî olurlar. Meselâ: geçmek-geçirmek (geçürmek), uçmak-uçurmak (uçırmak).

101. (T ت) ‘ilâvesiyle müte‘addî olmuş olan fi‘illerin ikinci derecede müte‘addîleri (dır دیر) ve (dir دیر) ‘ilâvesiyle müte‘addî olmuş olanlarınki dahi (t ت) ‘ilâvesiyle olur. Meselâ: yazdırmak-yazdırtmak, söyletmek-söyletdirmek.

102. Binâsı mutâva‘at olan ba‘zı fi‘illerin dahi (-dır) edâtiyle teşkîl olunmuş müte‘addîleri vardır, meselâ: bulmak-bulunmak, bulundurmak, süslemek-süslenmek-süslendirmek.

103. Râbi‘an, gerek müte‘addî ve gerek lâzım bir fi‘ille müşâreket, ya“ni “birbirine”

veyâhut "birlikde" ma'nasını, beyân etdirmek istediğimizde, madde-i asliyyesine bir (ش) 'ilâve eder; ve meselâ: sevmek- [86]sevişmek, bağırmak-bağrışmak, ağlamak-ağlaşmak.

(ل ، ش) 'ilâvesiyle isim ve sıfatdan müteşekkil lâzım fi'iller bunlardan tefrîk olunmak ikitiza eder, meselâ: iyileşmek, fenalaşmak.

Temrîn: 20

Zîrdeki fi'illerin binâları suver-i muhtelife-i mümküne de değişdirilmek matlûbdur.

acındırmak	bildirmek	yazmak
kurutulmak	sarmak	açmak
sevişdirmek	oynamak	bakmak
barışılmak	anmak	dinlenilmek
bozuşdurmak	anlatdırılmak	işletdirmek

DERS: 29

{NEFY}

104. Buraya kadar beyân olunan fi'illerin müsbet sûreti olup hâlbûki bir de menfî sûretleri vardır; fi'il-i müsbet madde-i asliyyenin beyân ettiği hadesin vuku'unu ifâde ettiği hâlde, menfî hades mezkûrun 'adem–i vuku'nu gösterir. Edat-ı nefy bir (m- م) harfidir ki ahenge göre gâh fetha-i hafîfe ve gâh fetha-i sakîle ile müteharrik [87] olup, hafîfesi ba'zı defa (e- ه) ve sakîlesi de (a- ا) ile yazılır. Edât-ı nefy madde-i asliyyenin âhirine 'ilâve olunarak, sîgaların edatları buna mulhak olur. Meselâ: Geldi, (gel-di)-gelmedi (gel-me-di), geliyor (gel-iyor)-gelmiyor (gel-mi-yor). Müsbetde madde-i asliyyeye hareke veya harf-i imlâ 'ilâve olunmak lâzım geldiği yerde, menfîde (m م) den sonra bir (y ى) gelip, hareke veya harf-i imlâ ona ilhâk olunur, meselâ gelecek (gel-e-cek) gelmiyecek (gel-mi-yecek) yazarak (yaz-a-rak), yazmıyarak (yaz-mı-yarak).

105. Yalnız muzâri' menfînin 'alâmetleri ziyâdece farklı olup, vech-i âtî üzere kullanılır:

	(Hafîf heceli fi'illerde)		(Sakîl heceli fi'illerde)	
	Müfred	Cem'	Müfred	Cem'
Müt.	-mem	-miz	-mayız	-mayız
Muh.	-mezsin	-mezsiniz	-mazsın	-mazsanız

Gâ.	-mez	-mezler	-maz	-mazlar

[88]

Fi'İL-İ MENFÎNİN TASRÎFİ

(SÎGA-İ HABERİYYE)

HAFÎF

MUZÂRİ'	sevmem, sevmezsin, sevmez, sevmeyiz, sevmezsiniz, sevmezler
HÂL	sevmiyorum, sevmiyorsun ilh.
MÂZÎ-İ ŞUHÛDÎ	sevmedim, sevmedin ilh.
MÂZÎ-İ NAKLÎ	sevmemişim, sevmemişsin ilh.
İSTİKBÂL	sevmeyeceğim, sevmeyeceksin ilh.
HİKÂYE	sevmezdim, sevmiyordum ilh.
RİVÂYET	sevmezmişim, sevmiyormuşum ilh.
NAKL	sevmez oldum, sevmeyecek olurum ilh.

SAKÎL

MUZÂRÎ'	yazmam, yazmazsın, yazmaz, yazmayız, yazmazsınız ilh.
HÂL	yazmıyorum, yazmıyorsun ilh.
MÂZÎ-İ ŞUHÛDÎ	yazmadım, yazmadın ilh.
MÂZÎ-İ NAKLÎ	yazmamışım, yazmamışsın ilh.
İSTİKBÂL	yazmayacağım, yazmayacaksın.
HİKÂYE	yazmazdım, yazmıyordum ilh.
[89] RİVÂYET	yazmazmışım, yazmıyormuşum ilh.
NAKL	yazmaz oldum, yazmayacak olurum ilh.

(SÎGA-İ İLTİZÂMİYYE)

sevmeyeyim, sevmeye idim ilh. yazmayayım yazmaya idim ilh.

(SÎGA-İ RİCÂ'İYYE)

sevmesem,	sevmese idim ilh.	yazmasam	yazmasa idim ilh.

(SÎGA-İ VÜCÛBİYYE)

sevmemeliyim	sevmemeli idim ilh.	yazmamalıyım	yazmamalı idim ilh.

(SÎGA-İ ŞARTİYYE)

sevmezsem	sevmiyorsam ilh.	yazmazsam	yazmıyorsam ilh.

(EMİR)

sevme	sevmesin	sevmeyin ilh.	yazma,	yazmasın	yazmayın ilh.

(SÎGA-İ İBTİDÂ'İYYE)

sevmeyince.	yazmayınca

(SÎGA-İ TÂRÎHİYYE)

sevmeyeli	yazmayalı

(SÎGA-İ 'ATFİYYE)

sevmeyip	yazmayıp

(SÎGA-İ İSTİMRÂRİYYE)

sevmeyerek.	yazmayarak

(SÎGA-İ HÂLİYYE)

sevmezken,	sevmemişken	yazmazken	yazmamışken
sevmeyecekken		yazmayacakken	

[90] (SÎGA-İ TERKÎBİYYE)

sevmedik	sevmemiş olduk	yazmadık	yazmamış olduk,
sevmeyecek olduk		yazmayacak olduk	

(MASDAR)

sevmemek	sevmemiş olmak	yazmamak,	yazmamış olmak

(FER'-İ Fİ'İL)

HÂL

MUTLAK		HÂL	MÂZÎ
sevmeyen	yazmayan	sevmez, yazmaz	sevmemiş, yazmamış

İSTİKBÂL

sevmeyecek	yazmayacak

(FER'-İ Fİ'İL-İ İZÂFÎ)

sevmediğim	sevmeyeceğim ilh.	yazmadığım	yazmayacağım ilh.

106. Fi'il-i isnâdînin menfîsi evveline (değil) kelimesinin dühûliyle hâsıl olur.

(SÎGA-İ HABERİYYE)

MUZÂRİ'		MÂZÎ-İ ŞÜHÛDÎ		MÂZÎ-İ NAKLÎ	
değilim	değiliz	değildim	değildik	değilmişim	değilmişiz
değilsin	değilsiniz	değildin	değildiniz	değilmişsin	değilmişsiniz
değildir	değildirler	değildi	değillerdi	değilmiş	değillermiş

[91] (SÎGA-İ ŞARTİYYE)

değilsem	değilsek
değilsen	değilseniz
değilse	değilseler (değillerse)

107. Ba'zı sîgalar, ba'zı def'a bu fi'il-i isnâdînin menfîsiyle teşkîl olunurlar; meselâ: "gitmedim" yerine "gitmiş değilim", ve "gitmeyeceğim" yerine "gidecek değilim" denilir.

Temrîn: 21

Zîrdeki fi'illerin menfîleri teşkîl ve tasrîf ve tahrîr olunmak matlûbdur.

söylemek	getirmek	oturtmak
demek	aldatmak	özenmek
anlamak	sevilmek	uzatmak
okumak	barışmak	görmek
taşımak	bildirmek	gitmek

DERS: 30

İSTİFHÂM

108. Fi'illerin bir de istifhâm sûreti vardır, ki mâdde-i asliyyenin beyân ettiği hadesin vukû' bulup bulmadığını sormak [92] maksadına mebnîdir. Edât-ı istifhâm (mı, mi-) edâtı olup, bu da âhenge göre hafîf veya sakîl kesre ile telâffuz olunur.

109. Edât-ı istifhâm ikinci nev' 'alâmetlerle teşkîl olunan mâzî-i şuhûdî ve sîga-i ricâ'iyyede kelimenin sonuna ilhâk olunur; ve sâ'ir sîgalarda, sîganın 'alâmetiyle şahıs 'alâmeti arasına girer; meselâ: sevdim mi, sevsem mi, sever miyim, seviyor muyum, sevecek miyim ilh. Mürekkeb sîgalarda terkîbin ilk kısmına ilhâk olunur, yalnız (nakl) da ikisine de ilhâkı câ'izdir; meselâ gelmiş mi idi, gelecek mi imiş, gelecek mi oldunuz yâhut gelecek oldunuz mu.

110. Ma'nâları iktizâsınca ba'zı sîgalar istifhâm kabûl etmezler: meselâ: "gidip mi" denilmez.

FÎ'İL-İ İSTİFHÂMÎNİN TASRÎFİ

(SÎGA-İ HABERİYYE)

MUZÂRÎ' — sever miyim, sever misin, sever mi, sever miyiz ilh.

HÂL — seviyor muyum, seviyor musun, seviyor mu ilh.

MÂZÎ-İ ŞÜHÛDÎ — sevdim mi, sevdin mi, sevdi mi ilh.

MÂZÎ-İ NAKLİ — sevmiş miyim, sevmiş misin, sevmiş midir ilh.

İSTİKBÂL — sevecek miyim, sevecek misin, sevecek mi ilh.

[93] HİKÂYE — sever miydim, seviyor muydum, sevdi miydim, sevmiş miydim, sevecek miydim ilh.

RİVÂYET — sever mi imişim, seviyor mu imişim, sevmiş mi imişim, sevecek mi imişim ilh.

NAKL — sever oldum mu, sevecek mi oldum ilh.

İLTİZÂMİYYE — seveyim mi VÜCÛBİYYE — sevmeli miyim

RİCÂ'İYYE — sevsem mi ŞARTİYYE — seversem mi ilh.

111. Menfîsi dahi bu sûretle teşkîl olunarak meselâ: sevmez miyim, sevmiyor muyum, sevmedim mi, sevmemiş miyim, sevmeyecek miyim, sevmez miydim, sevmiyor muydum, sevmedi miydim, sevmemiş miydim, sevmeyecek miydim ilh. denilir.

Temrîn: 22

Zîrdeki fi'illerin müsbet ve menfîlerinin istifhâm sûretinde tasrîf ve tahrîri matlûbdur.

açmak	getirmek	durmak
kapamak	öğrenmek	gitmek
almak	ezberlemek	gelmek
vermek	tanışmak	göstermek
satmak	gezinmek	beğenmek

[94]

DERS: 31

Fİ'İL-İ İKTİDÂRÎ

112. Fi'il-i iktidârî bir fi'ilin mâdde-i asliyyesine sâkin ise (e-ه) ve müteharrik yâ harf-i imlâ ise (ye ى) 'ilâve olunarak teşkîl olunan sîga ile (bilmek) fi'ilinin sıyag-ı muhtelifesinden mürekkeb olup, (bilmek) fi'ili bu terkîbde kendi ma'nâsını gâ'ib ederek, öteki fi'ilin hadesinin icrâsı iktidârını ifâde etmeğe yarar. Meselâ: sevebilirim, sevebiliyorum,

sevebildim, sevebilmişim, sevebileceğim, sevebilirdim ilh.

113. Bunun menfîsinde (bilmek) fi'ili zikr olunmayıp, ancak mâdde-i asliyye âhirindaki (a, e, ه) yâhut (ye, ya,) yi muhâfaza eder, ve edât-i nefy ona ilhâk olunur, meselâ: sevemem, sevemedim, sevememişim, sevemezdim ilh.

Kezâlik: ağlayamam, ağlayamıyorum, ağlayamadım, ağlayamamışım, ağlayamıyacağım, ağlayamazdım ilh.

Temrîn: 23

Zîrdeki fi'illerin müsbet ve menfî olarak fi'il-i iktidârîye tahvîliyle tamâmen tasrîf ve tahrîr matlûbdur.

[95]	gelmek	darılmak	aldatmak
	elemek	taranmak	gitmek
	satmak	beğenilmek	söylemek
	anlamak	söyleşmek	kapmak
	sevinmek	aldırmak	kapamak

DERS: 32

FÎ'İL-İ TA'CÎLÎ

114. Fi'il-i ta'cîlî bir fiilin mâdde-i asliyyesine sâkin ise bir (ı, i, ى) ve müteharrik yâ harf-i imlâ ise (yı, yi-يى) ilâvesiyle teşkîl olunan bir sîga-i mahsûsa ile (vermek) fi'ilinin sıyag-ı muhtelifesinden mürekkeb olup, bu terkîbde (vermek) fi'ili kendi ma'nâsını gâ'ib ederek, öteki fi'ilin hadesinin icrâsında sür'at ve ta'cîl beyân etmeğe yarar; meselâ: gidiveririm, gidiveriyorum, gidiverdim, gidivermişim, gidivereceğim, gidiverirdim ilh.

Kezâlik: kapayıveririm, kapayıveriyorum, kapayıverdim, kapayıvermişim, kapayıvereceğim, kapayıverdim ilh.

115. Bunun menfîsi fi'ilin mâdde-i asliyyesine edât-ı nefyin ve ondan sonra (yı, yi يى) edâtının 'ilâvesiyle ba'dehu yine (vermek) fi'ili sıyag-ı muhtelifesinin müsbet olarak

zamm olunmasıyla teşkîl olunur; meselâ: gitmeyiveririm, gitmeyiveriyorum, gitmeyivereceğim, gitmeyiverdim, gitmeyivermişim, gitmeyivereceğim, gitmeyiverirdim ilh. Kezâlik:

kapamayıveririm,	kapamayıveriyorum
kapamayıverdim,	kapamayıvermişim
kapamayıvereceğim,	kapamayıverirdim ilh.

Temrîn: 24

Zîrdeki fi'illerin müsbet ve menfî olarak fi'il-i ta'cîlîye tahvîliyle bitamâmhâ tasrîf ve tahrîri matlûbdur.

vermek	incelmek	yazdırmak
söylemek	taşınmak	sevindirmek
almak	davranmak	gelmek
bağlamak	barışmak	denemek
okumak	tartmak	anlamak

DERS: 33

EF'ÂL-İ MÜREKKEBE

116. Türkçede 'Arabî ve Fârisîden me'hûz fi'iller olmayıp, ancak masdariyyet beyân eden—ba'zı 'Arabî ve Fârisî isimler—'umûmiyyet üzere hades beyân eden ba'zı fi'illerle berâber kullanılırlar, ki bu terkîblere ef'âl-ı mürekkebe denilir. Bu husûsda kullanılan fi'iller: müte'addî ve lâzım için (etmek) ve ba'zen (eylemek) ve (kılmak) fi'illeri olup, ikinci derecede müte'addî için de (ettirmek) olur; [97] lâzım için (olmak), mechûl ve mutâva'at için dahi (olunmak) ve (edilmek) fi'illeri kullanılır; meselâ: 'Arabî isimlerle: zabt etmek (müte'addî) lüzûm etmek (lâzım), terbiye olmak (lâzım), zabt olunmak, zabt edilmek(mechûl).

Kezâlik Fârisî isimlerle: sitayiş etmek (müte'addî), sitayiş olunmak (mechûl).

117. Ef'âl-i mürekkebe 'Arabî ve Fârisî kelimelere mahsûs olmayıp, asıl Türkçe veyâ diğer bir ecnebî lisânından me'hûz ba'zı isimlerden dahi ef'âl-i mürekkebe teşkîl olunur; meselâ: yardım etmek, yardım olunmak, protesto etmek, sıkıvistra edilmek.

118. Ba'zı kere yukarıda zikr olunan ef'âl-i 'umûmiyeden başka ba'zı fi'iller dahi müstesnâ ba'zı mürekkeb fi'iller teşkîline yararlar, (satın almak) fi'il-i mürekkebinde (almak) fi'ili olduğu gibi.

119. Ef'âl-ı mürekkebenin binâsı da'imâ terkîblerindeki ef'âl-i 'umûmiyyenin binâsından anlaşılmayıp, bunların terkîbine yarayan 'Arabî masdarların ba'zı def'a kendilerine mahsûs binâları vardır; meselâ: (cem' etmek), (ictimâ' etmek) ve (lüzûm etmek) fi'il-i mürekkeblerinin üçü de (etmek) fi'il-i i'ânesiyle teşkîl olundukları hâlde, birincisi müte'addî, ikincisi mutâva'at için ve üçüncüsü lâzımdır; çünkü bu binâlar 'Arabî masdarların kendilerinde mevcûddur.

[98]

Temrîn: 25

Zîrdeki isimlerin yukarıda zikr olunan ef'âl-i i'âne ile bi't-terkîb muhtelif binâlar üzerine müsbet ve menfîden tasrîf ve tahrîr olunmaları matlûbdur.

keşf	imdâd	yardım
katl	ictimâ'	sitâyiş
medh	i'tinâ	protesto
tahkîm	ta'yîb	derkenâr
tahsîl	senâ	satınalmak

DERS: 34

Fİ'İL-İ VÜCÛDÎ

120. Fi'il-i vücûdî müsbeti varlık ve menfîsi yokluk beyân eder bir fi'ildir, ki müsbeti (var) sıfatıyla fi'il-i izâfîden ve menfîsi dahi (yok) sıfatıyla fi'il-i mezkûrden mürekkebdir. (yok) kelimesinin (ķ-ق) -ı, harekelenince (gayın- غ) a tahvîl olunur.

121. Bu fi'il iki türlü kullanılır: Biri munsarif ki mütekellim, muhâtab, gâ'ibi ve müfred ve cem'i vardır; ve diğeri gayr-ı munsarif ki yalnız müfred ga'ibden gelir.

[99]

(MUNSARİF-İ MÜSBET)

(SÎGA-İ HABERİYYE)

MUZARİ'

varım	varız
varsın	varsınız
vardır	vardırlar

MÂZÎ-İ ŞUHÛDÎ

var idim	var idik
var idiniz	var idiniz
var idi	var idiler

MÂZÎ-İ NAKLÎ

var imişim	var imişiz
var imişsin	var imişsiniz
var imiş	var imişler

(SÎGÂ-İ ŞARTİYYE)

var isem	var isek
var isen	var iseniz
var ise	var iseler

(SÎGÂ-İ ŞARTİYYE)

VAR İKEN

122. Diğer sîgaların yerine (olmak) fi'ilinin sîgaları kullanılıp, ba'zı def'a (var) kelimesi dahi fi'il-i mezkûrle berâber kullanılır; meselâ: ola idim, ola imişim, olacaktım, olmuş isem, yâhut: var ola idim, var ola imişim ilh.

[100]

(MUNSARİF-İ MENFÎ)

(SÎGA-İ HABERİYYE)

MUZARİ‘		MÂZÎ-İ ŞUHÛDÎ	
yoğum	yoğuz	yoğ idim	yoğidik
yoksun	yoksunuz	yoğ idin	yoğidiniz
yoktur	yokturlar	yoğ idi	yoğidiler

MÂZÎ-İ NAKLİ

yoğ imişim	yoğimişiz
yoğ imişsin	yoğimişsiniz
yoğ imiş	yoğimişler

(SÎGA-İ ŞARTİYE)

yoğ isem	yoğisek
yoğ isen	yoğiseniz
yoğ ise	yoğiseler

(SÎGA-İ HÂLİYYE)

YOĞİKEN

Bunun dahi diğer sîgaları (olmamak) fi‘ilinden gelir.

[101]

(GAYR-İ MUNSARİF-İ MÜSBET)

(SÎGA-İ HABERİYYE)

MUZARİ‘		MÂZÎ-İ ŞUHÛDÎ	
benim vardır	bizim vardır	benim var idi	bizim var idi
senin vardır	sizin vardır	senin var idi	sizin var idi
onun vardır	onların vardır	onun var idi	onların var idi

YÂHUT	YÂHUT
bende vardır	bende var idi
sende vardır ilh.	sende var idi

MÂZÎ-İ NAKLÎ

benim var imiş	bizim var imiş
senin var imiş	sizin var imiş
onun var imiş	onların var imiş

YAHUT

bende var imiş

sende var imiş

(SÎGA-İ ŞARTİYYE)

benim var ise	bizim var ise
senin var ise	sizin var ise
onun var ise	onların var ise

|102| YÂHUT

bende var ise

sende var ise ilh.

(SÎGA-İ HÂLİYYE)

Benim var iken, senin var iken yâhut bende var iken sende var iken ilh.

123. Menfîsi dahi bu minvâl üzere ya'ni (var) yerine (yok) kelimesinin vaz'ıyla kullanılıp, benim yoktur, senin yoktur; yâhut bende yoktur, sende yoktur ilh. denilir.

124. Bunların su'âlleri dahi (var) ve (yok) kelimelerine (mı-مى) edat-ı istifhâmının 'ilâvesiyle olur: var mıdır, yok mudur, var mıydı, yok mu imiş gibi.

Temrîn: 26

Zîrdeki noktalar yerine icâbına göre fi'illerin kullanılması matlûbdur.

ben varım	bizim yoğ idi	sizde var ise
sen ...	siz ...	benim ...
onlar ...	o ...	onlar ...
bende...	sizde...	ben yok ...
onlarda..	onların	siz ...

[103]

DERS: 35

SIYAG-I 'ATÎKA

125. Eski Türkçede müsta'mel daha birkaç sîga vardır, ki bugünkü günde ba'zı yerlerde müsta'mel ise de Türkçenin fasîhi olan İstanbul lisanında gayrı müsta'meldirler.

Bunların biri madde-i asliyyeye (iser) yâhut (yısar) 'ilavesiyle teşkîl olunan sîgadır, ki bir nev' istikbâl sîgasıdır: gidiser, kalısar, arayısar gibi.

126. İkincisi hafîf hecelilerde (icek) ve sakîl hecelilerde (ıcak) 'ilâvesiyle teşkîl olunan sîgadır, ki "olacağı vakit" ma'nâsını beyân eder: olıcak, gidicek gibi.

127. Üçüncüsü sîga-i 'atfiyyeye fi'il-i isnâdın ilhâkıyla hâsıl olan sîgadır, ki sîga-i haberiyyeden ma'dûddur: idüpdir, idüpdi gibi.

128. Mâdde-i asliyyeye bir (e- ο) veyâ (ya) 'ilâvesinden sonra (yazmak) fi'ilin 'ilâvesiyle teşkîl olunan fi'il-i mürekkeb dahi elyevm gayr-ı müsta'meldir. Meselâ düşe yazdı, ki "az kaldı düşüyordu" makâmında müsta'mel idi.

[104]

DERS: 36

SIYAG-I MASDARİYYE

129. Masdardan muştak ba'zı sîgalar dahi vardır, ki masdara bir edât ilhâkıyla teşkîl olunur.

130. Bunlardan biri masdara (le, la) edâtı ilhâk olunmağla teşkîl olunandır: gitmeğle, gelmeğle, yazmağla, kapamağla gibi.

131. İkincisi (sizin) edatı ilhâk olunmağla teşekkül edendir: gitmeksizin, gelmeksizin, yazmaksızın, kapamaksızın gibi.

132. Üçüncüsü (in- ين) edâtının ilhâkıyla hâsıl olandır, ki bu yalnız kitâbette müsta'mel olup, tekellümde kullanılmaz: gitmeğin, gelmeğin, yazmağın, kapamağın gibi.

133. Dördüncüsü masdarın âhirindeki (ك) (قye kalbiyle bu sûretle teşekkül eden ismin her zamîr-i izâfîyye muzâf olup yalnız veyâ bir edâtla berâber isti'mâlinden hâsıl olan sîgalardır: Yazması, gelmesiyle, gitmesinden dolayı gibi, ki asıl yazması, kelimesiyle, gitmesinden sûretinde yazılmak icâb ederdi.

134. Beşincisi yine ânifü'z-zikr sûretle masdardan hâsıl olan isme veyâyut fer'-i fi'il-i menfînin hâline (den dan) harf-i ilsâkının 'ilâvesiyle hâsıl olup, zamân beyân eden sîgadır: gelmeden, gelmezden gibi.

[105]

BEŞİNCİ BÂB

KAYD

DERS: 37

135. **Kayd** bir fi'ilin, bir sıfatın veya bir cümle ve kelâmın bir cihetini tavsîf ve ta'yîn eden kelime gayr-ı munsarifdir.:

iyi söylemek, pek güzeldir, yarın gelirim, böyle olur sözlerindeki "iyi, pek, yarın, böyle" kelimeleri kayddırlar.

136. Kayd on nev'dir: 1. Kuyûd-ı hâliyye yâhut hâl: iyi, fenâ, öyle, böyle, gibi.

2. Kuyûd-ı zamâniyye yâhut zarf-ı zamâne: şimdi, sonra, yarın gibi.

3. Kuyûd-ı hikâye yâhut zarf-ı hikâye: burada, oradan, nereye gibi.

4. Kuyûd-ı mikdâriyye: az, çok, bu kadar, ne kadar gibi.

5. Kuyûd-ı rütbiyye: evvelâ, saniyâ, önce, sonra gibi.

6. Kuyûd-ı tasdîkiyye: evet, yâ, hay hay gibi.

7. Kuyûd-ı selbiyye: yok, hayır, değil, hiç, asla gibi.

8. Kuyûd-ı istifhâmiyye: yâ, hâ, gibi.

9. Kuyûd-ı işâret: işte gibi.

10. Kuyûd-ı mübhem: hele, güyâ gibi.

KUYÛD-I HÂLİYYE

137. Her sıfat, bir isim, tavsîf etmeyip de, bir fi'ilin [106] hadesini veya cümlenin me'âlini tavsîf ettiği vakit, sıfat 'aded olunmayıp, kuyûd-ı hâliyyeden ma'dûddur. Meselâ: "güzel söz" dediğimiz vakit "güzel" sıfat, ve "güzel söyledi" dediğimizde, "güzel" kuyûd-ı hâliyyedendir. Âhiri (ineانه) olan Fârisî sıfatlar dahi ekseriyâ kayd gibi kullanılırsa da, sâ'ir Fârisî sıfatlarla 'ale'l-umûm 'Arabî sıfatlar nâdiren kayd yerine isti'mâl olunur.

138. Bundan ma'adâ daha yedi nev'kuyûd-i hâliyye vardır: 1. Sıfatdan (ce-جه) 'ilâvesiyle teşkîl olunanlar, ki bu (ceجه) edâtı tasgire yarıyan (ce-جه) edatının gayrıdır; meselâ: güzelce okudu, temizce yıkadı gibi.

2. Esmâ-i işârete (iyle- ايله) 'ilâvesiyle teşkîl olunan kaydlar, ki bunlar nâdiren sıfat gibi kullanılırlar, ve ba'zen ânifen zikr olunan (ce-جه) edâtını dahi alırlar: böyle, şöyle, öyle, böylece, şöylece, öylece.

3. Asıl kuyûd-i hâliyyeden olup nâdiren sıfat gibi kullanılan ba'zı kelimeler: meselâ: nasıl, nice, pek gibi palâs, pândırâs, paldır, güldür gibi ta'birât dahi bu kabilden olup, kuyûd-ı hâliyyeden ma'dûddur.

4. Fetha tenvîniyle kullanılan ya'ni âhiri (an-en-اً) olan 'Arabî [107] sıfatlar, ki bu takdirde kuyûd-ı hâliyyeden ma'dûddur; meselâ: müreffehen, mu'azzezen, laffen gibi.

5. Kuyûd-ı hâliyye yerini tutan ta'bîrler, ki ekseri bir isimle bir harf-i ilsâkdan mürekkep olurlar; meselâ: hızla attı, tedbirsiz hareket etti, beklemeksizin gitti, gibi.

6. Sîga-ı istimrâriyye dahi, ayrıca bir cümle teşkîl etmediği vakit, bir kayd hâlî yerini tutar; meselâ: gülerek söyledi, koşarak geldi gibi.

7. İsmin âhirine (cılayın, cileyin) veya (casına, cesine) 'ilâvesiyle teşkîl olanlar: adamcılayın, adamcasına gibi.

DERS: 38

ZARF

139. Zarf iki türlüdür: Zarf-ı zamân (kuyud-i zamaniyye) ve zarf-i mekân (kuyud-i mekâniyye).

140. Zarf-i zamân üç nev'dir:

1. Zaman beyân eden basit kelimeler; meselâ: şimdi, demin, yarın, sonra, henüz, hâlâ, ilân, 'âkıbet, nihâyet gibi.

2. Bir isimle bir kinâye veyâ isim 'adedden mürekkeb olup ma'nen [108] bir kelime hukmünde bulunan ta'bîrler; meselâ: bugün o zamân, ne vakit, bir gün, bir vakit gibi.

3. Fetha tenvîniyle, ya'ni âhiri (-en, -an ً‌ا) olarak, kullanılan ba'zı 'Arabî isimler ve sıfatlar, ki zamâna delâlet etmekle, zarf-ı zamandan ma'dûddurlar, meselâ: dâ'imâ, ba'zen, mütemâdiyen gibi.

141. Zarf-ı mekân ora, bura, nere, içeri, dışarı, ileri, geri, karşı, üzeri, yukarı, aşağı, beri, öte, yakın, uzak, gibi mekân beyân eden kelimelerdir, ki ekseriyâ hurûf-ı ilsâkla beraber kullanılır. Bu terkîbe giren hurufu'l-sâk dahi başlıca (de, den, e, (ye) ce) harfleridir: meselâ, burada, oradan, nereye, şuraca, yakından, uzağa, beriden öteye.

142. Yukarıdaki misâllerden anlaşıldığı üzere, başlıca zarf-ı mekân teşkîline yarıyan isimler esma'-ı işarete ve (ne نه) kinâyesine (ra) ve (re) 'ilâvesiyie teşkîl olanlardır, ki isim gibi kullanıldıklarında eskeriyâ zamîr-i izâfiyye muzâf bulunurlar; meselâ burası, oraları, nereniz gibi. Bura ahâlisi, nere mâlî dahi denilir.

KUYÛD-İ MİKDÂRİYYE

143. Kuyud-i mikdâriyye mikdâr beyân eden "kadar, az, [109] çok, hayli, cüz'i, bunca, epiyi, bütün, büsbütün, fakat, ancak, yalnız, artık, gibi kelimelerdir, ki isim veyâ sıfat gibi kullanıldıkiarında, kinâye veyâ sıfat sınıfına dahil olurlar.

144. Kuyud-i mikdâriyyenin bir de mürekkeb cinsleri vardır, ki "kadar" veya "mikdâr" kelimesiyle bir kinâyeden mürekkebdirler: o kadar, bu kadar, şu kadar, ne kadar gibi.

Eski Türkçede "kadar" kelimesi yerine ba'zen "denlü" kullanılır: ne denlü (ne kadar) gibi.

DERS: 39

KUYÛD-I RÜTBİYYE

145. Kuyûd-i rütbiyye iki nev'dir: Birincisi a'dâd-ı rütbiyye-i 'Arabiyyenin âhirine fetha tenvîni 'ilâvesiyle teşkîl olunan "evvelâ, sâniyen, sâlisen, rabi'an, hâmisan, sâdisan, sabi'an, sâminen, tâsi'an, 'âşiren" kelimeleri; ve ikincisi de önce, ileri, sonra, geri, gibi ba'zı zurûfdur, ki, zamân u mekân beyân etmeyip, derece ve rütbe beyân ettikleri vakit, kuyûd-ı rütbiyyeden ma'dûddur.

KUYÛD-I TASDÎKİYYE VE SELBİYYE

146. Kuyûd-ı tasdîkiyye kelamın tasdîk ve isbâtına yarıyan [110] kelimeler ve terkîbler: evet, yâ, ha, hay hay, elbette, şüphesiz, hakikaten, muhakkak, mutlaka, vakı'â, fiu'l-vaki', fiu'l-hakîka gibi.

147. Kuyûd-ı selbiyye dahi kelâmın mefhûmını selb ü inkâr eden kelimeler ve terkîblerdir: hayır, yok, asla, hiç, ibdâ, değil gibi.

KUYÛD-I İSTİFHÂMİYYE

148. Kuyûd-i istifhâmiyye mi, yâ, a, ha, ne, hele hele, niçin, acabâ gibi istifhâm beyân eden kelimelerdir. Bunlardan (mı) kelimesi ibdi yalnız kullanılmayıp, diğer bir kelimeye ilhâk olunur: bu mu?, böyle mi?, gök mü?, yer mi?, gitti mi? gibi.

149. Kuyûd-ı istifhamiyyenin ba'zısı zamân veya mekâna veya hala delâlet etmekle, böylelerinin, zarf-ı zaman, zarf-ı mekân, veyâ hâl 'aded olunmaları dahi ca'izdir: ne vakit? nerede? nasıl? gibi.

Kuyûd-ı işâret.—bunlar işte, bak, kelimeleridir.

Kuyûd-ı mübheme.—hele, bâri, yâ, gûyâ, sanki gibi kelimelerdir.

Temrîn: 26

Zîrdeki kuyûdun sıfatları beyân olunacak ve yine kuyûdla cevap verilecekdir.

nasılsınız ?	böyle midir ?
nerededir ?	parası var mı bari ?
[111] ne kadar idi ?	hele işi yok â (a) ?
bu mu idi ?	sahih mi söylüyorsunuz ?
ne vakit gördün ?	nereden gelip nereye gidiyorsunuz ?

ALTINCI BÂB

HURÛF-I İLSÂK

150. Hurûf-ı ilsâk Türkçede dâ'imâ isme mülhik olarak kullanılıp ismin bir hâl nesbi ve izâfîsini beyân eden ve asla yalnız kullanılmayan kelimelerdir, ki zîrde beyân olunur:

de	meselâ: evde bulunmak, dağda yaşamak.
e, ye, (a, ya)	meselâ: İstanbul'a geldim, Bursa'ya gideceğim.
den, dan	meselâ: evden çıkmak, dağdan geçmek.
ile, le	meselâ: el ile tutmak, benimle gel.
için, çün	meselâ: bir iş için gitti, sizincün geldim.
gibi	meselâ: kutu gibi bir ev, onun gibi bir adam.
ce	meselâ: bizce böyledi, miktarca ziyâdedir.
[112] siz	meselâ: işsiz durmak, onsuz gitmek.
üzere	meselâ: iş üzere gitti, gitmek üzeredir.

151. Yukarıda zikr olunan hurûf-ı ilsâk basîtenin ba'zısı diğer ba'zı kelimelerle ve 'ale'l-husûs kaydlarla birleşerek hurûf-ı ilsâk mürekkebiyi teşkîl ederler ki şunlardır:

(DEN, DAN) HARFİYLE

dan dolayı	meselâ: neden dolayı buna mecbur oldunuz ?
dan nâşı	meselâ: cihâletden nâşı söylüyor.
den ötrü	meselâ: bugünden ötrü beş gün olacak.

dan başka	meselâ: bizden başka kimse yokdur.
den sonra	meselâ: bundan sonra gelecek.
den evvel	meselâ: bizden evvel gelmişdi.
den beri	meselâ: o günden beri görmedim.
dan yana	meselâ: işden yana haberi yoktur.

a, e (ya, ye) HARFİYLE

e (ye) göre	meselâ: size göre, ulemâya göre.
a, e (ye, ya) karşı	meselâ: bize karşı dünyaya karşı.
a, e (ya, ye) yakın	meselâ: size yakın, çarşıya yakın.

(İLE) HARFİYLE

ile beraber	meselâ: sizinle beraber gideceğiz

152. Mekân beyân eden ba'zı isimler ve kaydlar dahi bir isim [113] veya zamîre-i muzâf olup, mef'ûl-i ileyh hâlinde veyâhut (den, dan) veyâ (de, da) harfiyle birlikte olarak hurûf-ı ilsâk ma'nasını tazammun ederler. O kelimelerin başlıcaları şunlardır:

karşı	meselâ: karşısında, karşımıza, karşınızdan.
yan	meselâ: yanımıza, yanında, üstünüze.
üst	meselâ: üstümüzden, üstünde, üstünüze.
alt	meselâ: altımıza, altlarından, altında.
ara	meselâ: aramızda, aranıza, arasından.
iç	meselâ: içimizde, içinize, içlerinden.
üzeri	meselâ: üzerimden, üzerine, üzerlerinde.
ön	meselâ: önümüzden, önünde, önünüze.
arka	meselâ: arkamdan, arkanıza, arkalarından.
ard	meselâ: ardınıza, ardımdan, ardında.
peş	meselâ: peşimize, peşinizden, peşinde.

orta	meselâ: ortamızdan, ortanızda, ortasına.
‘ind	meselâ: ‘indimde, ‘indinizde, ‘indinde.
nezd	meselâ: nezdimizde, nezdinde, nezdlerinde.
ileri	meselâ: ilerimizde, ilerinize, ilerisinden.
geri	meselâ: gerimizden, gerinize, gerilerinde.

[114]

Temrîn: 26

Zîrdeki noktalarla işâret olunan hurûf-ı ilsâkin mahalline göre yazılması, matlûbdur.

o ... bulunur, ben ... öyledir, o vakit ... beri, dükkân ... gitti, buz ... sovuk adam, sokak ... geçti, giyinmek ... dir, damın üst ... geçti, habı su ... yutarlar, yağ ... yürek, damın üst ... durdu, ilacı şafâ ... içerler, bu iş ... dolayı, damın üst ... çıkdı.

YEDİNCİ BÂB

REVÂBIT

DERS: 41

153. Revâbıt beynlerinde bir gûne münâsebet bulunan iki kelime veyâ cümleyi bir birine rabt eden bir takım kelimelere denilir, ki zirde zikr u ta‘dâd olunuyor.

(و) ve (وٚ) ü	meselâ: gitmek ve gelmek, hamd ü senâ
dahi, de	meselâ: Siz geliniz o dahi gelsin, gelmese de olur.
yâ, yâhut	meselâ: Yâ o yâ ben, bugün yâhut yarın.
ne	meselâ: Ne ben gideyim ne siz. Ne gelir ne gider.
[115] lâkin	meselâ: Ben bilmem, lâkin o bilir.
ancak	meselâ: Ben bilirim, ancak söylemek elvermiyor.
fakat	meselâ: Gidiniz fakat çok gecikmeyin.
zîra	meselâ: Gecikmeyin zîra çok işimiz vardır.
çünkü	meselâ: Gidemem çünkü işim vardır.
madem ki	meselâ: Mademki işiniz vardır, giderim demeyin.

eğer	meselâ: Eğer işim olmazsa, gelirim.
meğer (ki)	meselâ: Gelirim, meğer ki çok işim olursa. Ben böyle bilirdim, meğer böyle değilmiş.
ki	meselâ: Babam dedi, ki mektebe gidelim; Bilmezdim, ki söyliyeyim.
hatta	meselâ: Ben size ihtâr ettim, hattâ bu sabah da söyledim.
bile	meselâ: Bunu itiyarlar değil çocuklar bile anlar.
yoksa	meselâ: Gidecek miyiz, yoksa herkes işine gitsin.
illâ	meselâ: Her kitabı anlar, illa riyâziyye kitâblarını.
ise	meselâ: Ben bekliyordum, o ise oyuna başlamış.
tâki	meselâ: Mahsûs bağırarak söyledim, tâki herkes işitsin.
ama	meselâ: Olur, ama sizin dediğiniz gibi olmaz.
her ne kadar	meselâ: Her ne kadar söylüyorsa da inanmam.
hem, hem de	meselâ: Hem o hem biz, hem bilmez hem söyler; Hem de iş zannettiğimiz kadar kolay değildir.
[116] imdi	meselâ: İmdi ne yapacağız.
gibi	meselâ: Geldiği gibi, sizi sordu.
gerek	meselâ: Gerek biz, gerek siz.

154. Fer'-i fi'il-i izâfî ile kullanılan ba'zı isimler ve terkîbler dahi râbıta ma'nasına ifâde ederler; meselâ: geldiği vakit, gördüğü anda, geldikten sonra.

155. Ba'zı terkibât-ı 'Arabiyye vesâ'ire dahi ba'zı mahallerde revâbıtdan addolunabilirler:

el-hâsıl	'akıbet
hulâsa-i kelâm	halbuki
nihâyet	sanki

SEKİZİNCİ BÂB
NİDÂ

DERS: 42

156. Nidâ bir te'sîr ya'ni sevinç, keder taa'ccüb, heyecân gibi bir hâl beyân eden ba'zı kelimelerdir, ki kelâmın içinde oldukları hâlde, eczâ-yı kelâmdan ma'dûd olmayıp, müstakil bir hâlde bulunurlar. Başlıcaları şunlardır:

[117]

ah!	heyhât!	sus!	eyvâh!
vah!	yazık!	amân!	de de!
â! yâ!	hayf!	meded!	hey!
of!	haydi!	yahu	gidi
ay!	de!	tu!	hu!

DOKUZUNCU BÂB
İŞTİKÂK

DERS: 43

157. Zikr ve beyân olunân aksâmı kelimenin ba'zısından kısm-ı âhire mensûp kelimeler teşekkül eder. Bu kabîlden olarak:

1. Sıfatdan müştak isimler; 2. Fi'ilden müştak isimler; 3. İsimden müştak sıfatlar; 4. Fi'ilden müştak sıfatlar; 5. Sıfatdan ve isimden müştak fi'iller vardır.

1. SIFATDAN MÜŞTAK İSİMLER

158. Bunlar sıfatın âhirine, hecelerin hafif veyâ sakîl olduğuna göre, (—lik) yâhut (—lık) 'ilâvesiyle teşekkül ederler: iyi— iyilik, fena—fenalık.

[118]

2. Fİ'İLDEN MÜŞTAK İSİMLER

159. Fi'ilin madde-i asliyyesine ve yâhut ona lâhik olan binâ veyâ nefy 'alâmetine âtîdeki 'alâmetler ilhâk olunmakla isimler hâsıl olur:

Evvelâ, —**ma** meselâ: yazmak—yazma, sevmek—sevme, yazdırmak—yazdırma,

yazılmak—yazılma, yazmamak—yazmama, sevmemek—sevmeme.

Sâniyen, **—iş** meselâ: yazmak—yazış, sevmek—seviş, yazdırmak—yazdırış, yazılmak—yazılış, yazmamak—yazmayış, sevmemek—sevmeyiş.

Sâlisen, **—k, —k,** yâhut **—ık, —ik,** meselâ: adamak—adak, elemek—elek, yakışmak—yakışık, dilemek—dilek.

Râbî'an, **—yım, —üm,** meselâ: almak—alım, satmak—satım, sevmek—sevim, görmek—görüm.

Hâmisen, **—ın, in,** meselâ: eğmek—ekmeğin, akmak—akın.

Sâdisen, **ç** meselâ: sevinmek—sevinç, kazanmak—kazanç.

Sâminen, **—gi (—gü), —gı (—gu)** meselâ: görmek—görgü, sürmek—sürgü, sarmak—sargı, duymak—duygu.

3. İSİMDEN MÜŞTAK SIFATLAR:

160. Bunlar dahi zîrdeki 'alâmetlerin ilhâkıyla teşekkül ederler:

[119] Evvelen, **—li** meselâ: kir—kirli, Bursa—Bursalı, sevim—sevimli.

Sâniyen, **—lık, —lik,** meselâ: ben—benlik, kış—kışlık.

Sâlisen, **—çı,** meselâ: iş—işçi, san'at—san'atçı, sa'at—sa'atçı.

Râbi'an, **—daş,** meselâ: yol—yoldaş, karın—karındaş, ad—adaş (addaş).

4. Fİ'İLDEN MÜŞTAK SIFATLAR

161. Fi'ilin tasrîfatı sırasında beyân olunan fer'-i fi'illerden başka fi'ilden müştâk daha ba'zı sıfatlar vardır, ki 'alâ'im-i âtiyenin 'ilâvesiyle teşekkül ederler:

Evvelâ, **—gin, —gın, —gün, —gun, —kın**

meselâ: geçmek—geçgin, azmak—azgın, küsmek—küsgün, soymak—soygun, taşmak—taşkın.

Sâniyen, **—ma,** meselâ: salmak—salma, yazmak—yazma, seçmek—seçme.

Sâlisen, **—k, —k, —ak, —uk, —ık, —ük, —ik,**

meselâ: çürümek—çürük, atmak—atak, bozmak—bozuk, almak—alık, sönmek—

sönük, delmek—delik.

[120] Râbi'an, **nç**, yâhut —**ünç**, meselâ: gülmek—gülünç, ödemek—ödünç.

5. SIFATDAN VE İSİMDEN MÜŞTAK Fİ'İLLER:

162. Bunlar başlıca sıfatın âhirine hafîf hecelilerde (le-), sakîl hecelilerde dahi (—la) 'ilâvesiyle teşekkül edip, binâ ve tasrîf 'alametleri de bunlara iltihâk eder. Meselâ: beyaz—beyazlamak—beyazlanmak—beyazlatmak—beyazlandırmak, dar—darlaşmak—darlatmak—darlanmak; iyi—iyileşmek—iyileştirmek. Ev—evlenmek—evlendirmek, av—avlanmak, taş—taşlamak.

163. Böyle sıfatdan ve isimden müteşekkül fi'illerdeki (sin-) müşâreket beyân etmeyip, lâzım binâsını teşkîl eder.

164. Bu kavâ'idin hâricinde müstesnâ ba'zı iştikâkât dahi vardır. meselâ: (söylemek) fi'ilinden (söz) ismi, (kudurmak) fi'ilinden (kuduz) sıfatı, (yazmak) fi'ilinden (yazı) ismi hâsıl olur.

<<SON>>

NEV USÛL SARF-I TÜRKÎ'NİN İNCELEME VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Sade ve açık bir Türkçe ile Nev Usûl Sarf-ı Türkî'yi kaleme alan Şemseddin Sami, başlangıçta Türkçenin harflerini 25 olarak göstermekte ayın (ع), ha (ح), peltek s (ث), sat (ص), tı (ط) harflerini Türkçenin aslî harflerinden saymamaktadır. Öte yandan o, J sesinin Türkçenin malı olmadığını belirterek bunun "Farisî" ve ecnebî dillere mahsus olduğunu ifade etmektedir. Burada dikkatimizi çeken bir husus vardır. 1902 yılında j sesinin Türkçenin malı olmadığına işaret edilmesine rağmen 1928 Harf İnkılâbında gene bu harf benimsenmiş j yerine c harfi geçmemiştir.

Şemseddin Sami'nin, Türkçe için yeterli gördüğü 25 harf içinde dört k harfinin yer alması ilgi çekicidir. ڭ ، گ ، ک ، ك den oluşan bu dört işareti ele alarak bir de غ ، ق harflerini eklemekte ve bundan غ ile ق seslerinin kalın ünlülerle ك ile ك seslerinin ise ince ünlülerle kullanıldığını belirtmektedir.

ع ، ط ، ظ ، ص ، ض ، ذ ، ح ، ث harflerinin Arapça kelimeler aracılığı ile Türkçeye geçtiğini belirten Şemseddin Sami, bu harflerin karşılığı olan seslerin Türkçede bulunmadığına işaret eder. Şemseddin Sami burada ilgi çekici bir tespit yapmakta 25 harfi 22 harfe indirmekte ve " ك ile ى "nin telaffuzu bir olduğundan "Asıl Türkçe lisanı 22 harfe muhtacdır" (s. 7) demektedir.

Şemseddin Sami خ ve ڭ sesleri üzerinde özel olarak duruyor ve bunların İstanbul Türkçesinde "mefkûd" yani kullanılmayan sesler olduğunu belirtiyor. Bu tespitlerin ondan 30-35 yıl sonra yapılacak Harf İnkılâbına dayanak oluşturduğu söylenebilir. Bu seslerin ن ve ه harfleriyle karşılanabileceğini ifade ediyor ve sonuç olarak Şemseddin Sami 20 harfin İstanbul Türkçesi için yeterli olduğunu savunuyor.[1]

34 Harfli Osmanlı Türkçesinin Alfabesi	ا ب پ ت ث ج چ ح خ د ذ ر ز ژ س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك گ كٓ ڭ ل م ن و ه ى	1
Şemseddin Sami'ye göre Türkçe'nin 25 Harfli Alfabesi	ا ب پ ت — ج چ — خ — د — ر ز — س ش — — — — — — غ ف ق ك گ كٓ ڭ ل م ن و ه ى	2
Şemseddin Sami'ye göre Türkçede olması gereken 22 Harfli Alfabesi	ا ب پ ت — ج چ — خ — د — ر ز — س ش — — — — — — غ ف ق ك گ كٓ ڭ ل م ن و ه ى	3
Şemseddin Sami'ye göre 20 Harfli İstanbul Türkçesinin Alfabesi	ا ب پ ت — ج چ — [خ] د — ر ز — س ش — — — — — — — ف — ك گ — [ڭ] ل م [ن] و [ه] ى	4

Üçüncü çizelgede غ ve گ seslerini bir harf sayar. Bunun gibi ق ile ك seslerini de bir harf olarak değerlendirir. Öte yandan كٓ ile ى seslerini de bir harf sayıyor ve böylece üçüncü çizelgedeki harflerin sayısını 22 harfe düşürüyor:

Dördüncü çizelgede ise Şemseddin Sami, خ ve ه seslerini bir harf olarak görüyor. Bunun gibi ڭ ile ن seslerini de bir harfsayıyor ve böylece dördüncü çizelgede harflerin sayısını 20'ye indiriyor.

Şemseddin Sami, Türkçenin ünlüleri bol bir dil olduğunun bilincindedir. Daha o yıllarda sekiz ünlüden söz eder. Arapçadan alınan üstün, esre, ötrü[2] işaretlerinin yeterli olmadığını 8 ünlüden doğan ihtiyaca göre Türkçede ه ى و ا harflerinin de bir hareke gibi kullanıldığını belirterek bu arada Osmanlıca terimlere de Türkçe karşılıklar önermektedir. Türkçenin sekiz ünlüsünü aşağıdaki şekilde değerlendirmektedir:

(َ) (ه) fetha-i hafîfe (ince üstün): *el, bel, nerede*. Şemseddin Sami bu işaretle günümüz Türkçesindeki *e* sesisini karşılamaktadır.

(ا) (ا) (ۀ) fetha-i sakîle (kalın üstün): *dahi, bal, arada*. Şemseddin Sami bu işaretle günümüz Türkçesindeki *a* sesini karşılamaktadır.

(ِ) (ى) kesre-i hafîfe (ince esre): *siz, kim, iş*. Şemseddin Sami bu işaretle günümüz Türkçesinde *i* sesini karşılamaktadır.

(ِ) (ى) kesre-i sakîle (kalın esre): *kız, kıl, ılık*. Şemseddin Sami bu işaretle günümüz Türkçesinde *ı* sesini karşılamaktadır.

(ُ) (ۆ) zamme-i hafîfe-i makbûze (ince, kapalı ötrü): *gül, gün, üç*. Şemseddin Sami bu işaretle günümüz Türkçesindeki *ü* sesini karşılamaktadır.

(ُ) (و) zamme-i sakîle-i makbûze (kalın, kapalı ötrü): *kurna, bu, oluk*. Şemseddin Sami bu işaretle günümüz Türkçesinde *u* sesini karşılamaktadır.

(ُ) (ۊ) zamme-i hafîfe-i mebsûte (ince, açık ötrü): *göz, öz, söylemek*. Şemseddin Sami bu işaretle günümüz Türkçesinde *ö* sesini karşılamaktadır.

(ُ) (ۏ) zamme-i sakile-i mabsûte (kalın, açık ötrü): *ordu, boş, çok, yol*.Şemseddin sami bu işaretle günümüz Türkçesinde *o* sesini karşılamaktadır.

Osmanlıca kelimelerin yoğunlukla kullanıldığı bir dönemde Arap harfleyile yazan Şemseddin Sami'nin ünlü uyumlarından söz etmesi, Türkçenin heceleri arasında ünlüleri açısından birtakım ses bağlantılarının bulunmasını ifade etmesi hususu da ilgimizi çekmiştir.

"Türkçede iki türlü ses vardır, biri kalın ve diğeri incedir" diye söze başlayan Şemseddin Sami, "heceler arasında ahenkçe muvâfakat lâzımdır" fikrini ortaya koyuyor. (s.9)

---

2. Türkçe Sözlükte *ötre*. Temel Türkçe Sözlük (Tercüman) Şemseddin Sami'yi esas alarak *ötre* → *ötrü*.

Şemseddin Sami, yalnızca kelime içinde değil, onlara getirilen (kendi ifadesiyle *edat-lar*) eklerin de uyuma girdiğini belirtir. (s. 9)

Tarihî değeri olması bakımından burada zikredilmesi gerektiğini düşündüğümüz bir husus, Şemseddin Sami'nin ünlüleri kalın ve ince diye grupladıktan sonra bu gruplara aşağıda olduğu gibi damak ünsüzlerini de almasıdır.

İnce Ses	Kalın Ses
ه : e	هٔ : a
ى : i	ىٕ : ı
وٚ : ü	و : u
وٛ : ö	ؤ : o
ك : k	ق : k
ڭ گ ك : g	غ : ğ

(s. 9)

Şemseddin Sami'nin ses uyumlarıyla ilgili bir başka açıklaması, Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen kelimelerin ünlü uyumları karşısındaki durumudur. Şemseddin Sami bu tür kelimelerin Türkçenin ses uyumlarına uymaya yatkın olduğunu, bu durumun halk ağzında daha çok görüldüğünü belirtir. Bütün bu tür kelimelere getirilen eklerin de son heceye bağlı olarak uyuma girdiğini gösterir. *Ziyadeleşmek, sadelik* vb.

Şemseddin Sami'nin ses uyumlarıyla ilgili açıklamaları, kitabın başka bölümlerinde de yeri geldikçe söz konusu edilmektedir. Örnek olarak çoğul ekinden bahsederken "... ismin sesi ince ise *—ler* (لر) kalın ise *—lar* olur" der (12. s.)

Şemseddin Sami sıralı olarak ses bilgisi ile ilgili açıklamalardan sonra yapı bilgisine geçiyor ve sekiz kelime türünü vererek söze başlıyor. İsim, sıfat, fiil, edat, rabıta, nida diye gruplandırdığı bu kelimelerin diğer ikisine "kinaye" ve "kayd" adlarını veriyor "kinaye" ile *zamir*'i, "kayd" ile *zarf*'ı kasdediyor.

Şemseddin Sami'nin bu arada *tenkît* adını verdiği noktalama işaretleri konusu, kendisinin bu tezde incelediğimiz bir başka makalesinde daha geniş olarak ele alınmıştır. (Bk.: Çalışmamızın .... sayfası)

Sırasıyla kelime gruplarını ele alan Şemseddin Sami'nin yaptığı açıklamalar arasında ses bilgisini ilgilendiren açıklamaları vardır. Bunlardan ilgi çekici bulduklarımızı belirtmeye çalışalım.

İsmi örnekleriyle tasnif eden Şemseddin Sami'nin bu bölümde ilgi çekici bulduğumuz açıklaması, *—lar* ekinin aslında çoğul olan Arapça kelimelere getirilmesidir. Kural bu tür kelimelere *—lar* getirilmemesi yönünde ise de bunlardan bazılarının tekil gibi kullanıldığını belirtmekte ve "onların âhirine *—lar, —ler* (لر ، لر) ilave câ'iz olabilir: *a'zalar, evlâtlar*" demektedir (12. s.)

Öte yandan muzafunileyh dediği *—ın* tamlayan ekinin verilişinde de ünlü uyumunu göz önüne alıyor. Kalın *—ın* için ڭ ince *—in* için ise ڭ işaretiyle sesleri birbirinden ayırır (14. s.)

Şemseddin Sami bu tutumunu öteki eklerin yazılışında da devam ettirir. Örnek olarak *—cık* ve *—cığız* ekini verirken "Bir şeyin küçüğü murâd olundukda, isim ince sesli ise, âhirine *—cik* (جك) yahut *—ciğiz* (جگز) ve kalın sesli ise, *—cık* (جق) yahut *—cığız* (جغز) edatı ilâve olunur..." (20. s.)

Şemseddin Sami, isim bölümünde ünsüzleri de ses bilgisi açısından değerlendiriyor, son sesi *k* (ق ك) olan kelimelere ünlüyle başlayan ek getirildiğinde bu sesin *ğ* (غ ، گ) olduğunu belirtiyor. Burada bir başka ilgi çekici açıklaması yabancı kelimelerle ilgilidir. Bu hususta şöyle diyor: "Ancak bu kaide 'an-asl Türkçe olan kelimelere mahsûs olup Arabî ve Fârisî isimler—de asla tahvîl vukû' bulamaz." (15. s.) Bugün son sesi ünlü ile başlayan bir ek alsa bile sert biçimiyle genellikle korunan (*mahluk, mahlukun; hukuk, kukukun*) Arapça kelimeler, bu değerlendirişin veya tutumun sonucu olsa gerek.

Türkiye Türkçesinde bugün *mızrak* (Ar.) *mızrağı, mutfak* (Ar.) *mutfağı, mozaik* (Fr.) *mozaiği* biçiminde son sesleri iki ünlü arasında yumuşayan sert sesli örnekler de olduğuna göre bu meselenin ayrı bir inceleme konusu olarak ele alınması gerekir.

Şemseddin Sami, 63. sayfada *git—, et—,* fiillerinin ünlü ile başlayan bir zaman eki aldıklarında son seslerinin *d* sesine dönüşüyle ilgili bilgi verirken *işit—* fiilini de buna dahil ediyor, *işidin, işidecek* vb. Oysa bugünkü sözlük ve kılavuzlar bunu *git—, et—, tat—,* gibi son sesi değişen tek heceli fiiller arasına almıyor. Bu tarihî gelişmeyi belirtmekte yarar gördüm.

Şemseddin Sami, çekimlerde iki ünlü arasına giren *—y—* koruyucu ünsüzünü yeri geldiğince anlatmakta ünlü ile biten kök veya gövdeye "son harfi müteharrik veya harf-i imlâ olan şekiller" adını vermekte ve böyle bir şekle *y* sesinin eklendiğini örnek olarak şöyle belirtmektedir: "Tasrîfde madde-i asliyyenin âhirine bir hareke veya harf-i imlâ 'ilâve olunmak icab ettiğinde ondan evvel bir de *y* hasıl olur" (66. s.) demektedir.

Şemseddin Sami 82. sayfada geniş zaman eki ile kullanılan fiilleri işlerken dolaylı olarak ünlü uyumlarını ilgilendiren bilgiler vermektedir:

"Bazen dahi (-ur) 'ilâvesiyle olur, ki bu da zamme-i sakîle-i makbûze ile müteharrik heceli fi'illerin ba'zısında vukû' bulur, meselâ: *bulmak-bulur, urmak-urur, durmak-durur, oturmak-oturur, yoğurmak-yoğurur*".

Şemseddin Sami, *—ar, —er,* veya *—ır, —ir* eki alan fiilleri birbirinden örneklerle ayırırken özellikle *—ir, —ır* olan ünlülerin kullanılışında ikili şekilleri bir arada zikreder. "Müstesnâ olarak bu kabilden bazı fiillerin muzâri'i *ır, ir* yahut *ür* ilâvesiyle olur. Meselâ, *gelmek-gelir, bilmek-bilir-bilür.* Bu değerlendiriş Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlüyle kullanılan geniş zaman ekinin Şemseddin Sami'nin dönemine kadar az da olsa görüldüğünün bir işaretidir.

Bu örneklere Şemseddin Sami *kalmak-kalır-kalur, almak-alır-alur, varmak-varır-varur* şekillerini de eklemektedir (81. s.)

Bunun gibi çatı eki almış şekillerde de ikili kullanımdan bahseder:

"Ancak binâları mütâva'at veya müşâreket olan fi'illerle ef'âl-i meçhûlenin ya'ni (n, l, ş) harflerinin 'ilâvesiyle hâsıl olan fi'illerin muzâri'i dâ'imâ (-ir, -ır) yâhut (-ür, -ur) 'ilâvesiyle teşkîl olunarak bu 'alâmetin (ی)si fi'ilin âhengine göre hafîf veya sakîl okunur, meselâ: *sevinmek-sevinir (sevinür), gidilmek-gidilir (gidilür), iyileşmek-iyileşir (iyileşür), aranmak-aranır (aranur), darılmak-darılır (darılur), tanışmak-tanışır (tanışur), konmak-konır (konur), okumak-okunır (okunur).*

Uyum konusunu yeri geldikçe ele alan Şemseddin Sami, olumsuzluk ekinden bahsederken: "Edât-ı nefy bir (m-) harfidir ki âhenge göre gâh fetha-i hafîfe ve gâh fetha-i sakîle ile müteharrik olup, hafîfesi ba'zı defa (e) ve sakîlesi de (a) ile yazılır. Edât-ı nefy madde-i

asliyyenin âhirine 'ilâve olunarak, sîgaların edâtları buna mülhak olur. Meselâ: *geldi. (gel-di)-gelmedi (gel-me-di), geliyor (gel-i-yor)-gelmiyor (gel-mi-yor)*".

Olumsuzluk ekinin ünlü ile başlayan eklerle kullanıldığında araya bir *y* ünsüzünün girdiğini belirten Şemseddin Sami, bunları da sakîle yani dar okunan şekiller arasına alıyor. *gelecek, gelmeyecek, yazarak yazmıyarak*.

Şemseddin Sami "edât-ı istifhâm" adı verdiği *mı* soru ekini anlatırken uyum kurallarını hatırlatmadan geçmiyor:

"Fi'illerin bir de istifhâm sûreti vardır, ki mâdde-i asliyyenin beyân ettiği hadesin vukû' bulup bulmadığını sormak maksadına mebnîdir. Edât-ı istifhâm (mı, mi مى) edâtı olup, bu da âhenge göre hafîf veya sakîl kesre ile telâffuz olunur.

Edât-ı istifhâm ikinci nev' 'alâmetlerle teşkîl olunan mâzî-i şuhûdî ve sîga-i ricâ'iyyede kelimenin sonuna ilhâk olunur; ve sâ'ir sîgalarda, sîganın 'alâmetiyle şahıs 'alâmeti arasına girer; meselâ: *sevdim mi, sevsem mi, sever miyim, seviyor muyum, sevecek miyim* ilh. Mürekkeb sîgalarda terkîbin ilk kısmına ilhâk olunur, yalnız (nakl) da ikisine de ilhâkı câ'izdir; meselâ *gelmiş mi idi, gelecek mi imiş, gelecek mi oldunuz* yâhut *gelecek oldunuz mu*[3]

Ma'nâları iktizâsınca ba'zı sîgalar istifhâm kabûl etmezler: meselâ: "gidip mi" denilmez." (s. 91-92).

Şemseddin Sami, *yok* kelimesinin çekimini verirken son sesin ünlü ile başlayan ekler aldığında *ğ*'ye döndüğünü de ifade ediyor. *yoğum* (يوغم) *yoğuz* (يوغز) *yoksun* (يوقسك). Halbuki bugün *yokum, yokuz* yazılışları geçerlidir.

Buraya kadar belirtilen hususların temeli Arap harflerinin Türkçenin yapısına uymadığı doğrultusundadır. Şemseddin Sami, sürekli bunun sıkıntısını duymakta, ancak sorunun alfabede yattığını belirtmemekte ve bunu söylemeye dili varmamaktadır.

Şemseddin Sami, isim bahsinde Farsça tamlamaları çözüp Türkçenin kuralına göre nasıl kullanılması gerektiğini belirterek Türkçeleştirme yolunda bir adım atıyor: *rızâ-yı pâdişâh=padişahın rızâsı, vâlî-yi vilâyet= vilâyet valisi* vb. (18. s.) Onun bu tutumu Türkçeye ne

---

2. Türkçe Sözlükte *ötre*. Temel Türkçe Sözlük (Tercüman) Şemseddin Sami'yi esas alarak *ötre — ötrü*.

kadar önem verdiğini göstermekle birlikte kendisi açıklamalarında bunu uygulamıyor.

Kelime türlerini işlerken Şemseddin Sami, zamir adı altında yalnızca ismin yerini tutan şahıs zamirleriyle şahıs eklerini veriyor. Bütün zamir türlerini ise "kinâyât" başlığı altında topluyor (27. s.) Buna göre *ben, sen, o, biz, siz, onlar* kelimelerini zamir, *geldi-m, açdı-nız, iş-im* örneklerdeki ekleri ise *şahsiyet* diye niteliyor. (28. s.) Görüldüğü gibi Şemseddin Sami şekle bağlı kalarak iyelik ekleriyle şahıs eklerini birlikte mütalâa etmiştir. Burada kendince yaptığı tasrif şöyledir:

Zamîr-i şahsî-i basît

Zamîr-i izâfî-i basît

Zamîr-i şahsî-i mürekkeb

Zamîr-i izâfî-i mürekkeb

Doğrudan şahıs zamirleri (*ben, sen, o, biz, siz, onlar*) "Zamîr-i şahsî-i basît" adı altında işlenmiş "zamîr-i izâfî-i basît" adı altında ise iyelik ekleri (*-m, -n, ı (sı)-mız, -nız, -ları*) ele alınmıştır. *Kendi* dönüşlük zamirine burada "zamîr-i şahsî-i mürekkeb" adı verilmiş, tamlayan eki *-ı n* ile *—ki* ilgi eki bir arada düşünülerek *bizimki* örneğinde olduğu gibi zamîr-i izâfî-i mürekkeb başlığı altında ele almıştır. Bugünkü tasnifimizle bağdaşmayan bu sınıflandırmanın yalnızca tarihî değeri olduğunu burada belirtmek gerekir.

Öte yandan Şemseddin Sami *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar* gösterme zamirlerini "esmâ-i işâret" başlığı altında incelemiş yerine göre sıfat olabileceklerini belirtmiş, ancak çoğul şekillerinin sıfat olarak kullanılmayacağına temas etmemiştir.

Şemseddin Sami, "kinâyât-ı istifhamiyye" başlığı altında ele aldığı zamirler arasında *hangi* soru sıfatını verirken bunun *kangı* (قنقى) şeklini de başlıkta zikrediyor. Ancak zamir olduğunda bunun *hangisi* biçiminde iyelik ekiyle kullanılması gerektiği üzerinde durmuyor.

Şemseddin Sami'nin benzeri eksik değerlendirmeleri epeycedir. Bu durum günümüzle karşılaştırıldığında Türk gramerinin giderek daha iyi işlendiğini gösterir.

Şemseddin Sami dördüncü bâbı fiillere ayırmıştır. Bu bapta "fer'-i fi'il" adını verdiği sıfat fiilleri de işlemiştir.[4]

---

4. Ahmet Topaloğlu fer'-i fi'ili "isim fiil" diye karşılamıştır. (Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1989.)

Şemseddin Sami, "sîga" adını verdiği ve bugün kip diye bildiğimiz haber ve dilek kiplerini (şimdiki zaman, gelecek zaman, belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, dilek, istek, gereklik ve emir) genişleterek zarf-fiilleri de siga başlığı altında değerlendirmiştir. Örnek olarak *-ip* zarf fiil ekine "sîga-i 'atfiyye" *-arak* zarf fiil ekine "sîga-i istimrâriyye" *-ınca, -ak* eklerine ise "sîga-i ibtidâiyye" adlarını vermiştir. Türk gramerciliğinin tarihi bakımından değeri olan bu tutum daha sonraki gramercilerde aşılmış ve gerekli olduğu başlık altında incelenmiştir.

Şemseddin Sami doğu gramerciliğinin etkisinde kalarak fiil zamanlarını üç ana başlık altında topluyor: *hal, mazi, istikbal*. Hal'i Şemseddin Sami şimdiki zaman ve geniş zaman diye ikiye ayrıyor. Şimdiki zamana "muayyen" ve geniş zamana ise "muzari" adını veriyor.

Şemseddin Sami *mâzî-i şuhûdî, mâzî-i naklî* diye ikiye ayırdığı maziye *hikâye* ve *rivâyeti* de ekliyor. Birleşik zamanlar kurduğunu ve *imek* fiili ile ilgili olduğunu bildiğimiz bu durum Şemseddin Sami'nin dikkatinden kaçmıştır.

Şemseddin Sami, çekimde şahısları *mütekellim, muhâtap* ve *gâ'ib* diye üç başlık altındatoplar.

Şemseddin Sami, şahıs eklerinin zamir ve iyelik kaynaklı oluşunu zikretmeden yerinde bir tasrif yapmış, *şuhûdî mâzi* (belirli geçmiş zaman) ile *sîga-i ricâ'iyye* (dilek kipi)'nin almış olduğu şahıs eklerini bir grupta, diğerlerini ise ikinci grupta toplamış, böylece iyelik kaynaklı ve zamir kaynaklı şahıs eklerini birbirinden ayırmıştır.

Yardımcı fiillerle *i-, -et, -ol* ve *bil-* fiillerini kasdeden Şemseddin Sami *imek* yardımcı fiilini tasrif ederken muzâri', mâzî-i şuhûdî, mâzî-i naklî, sîga-ı şartiyye diye dört grupta değerlendiriyor. Bugün de her nedense şart bir zaman bildirmezken aynı biçimde çekimi bu bahis altında zikrediliyor. Bunlara şahıs ekleri almayan ve zarf fiil diye tanıdığımız *iken*'i de ekliyor ve sîga-i hâliyye adını veriyor.

-dık sıfat fiil ekinin iyelik ekleriyle (*aldığım, aldığın, aldığı*) çekimini Şemseddin Sami kendi değerlendirişine göre fiil tasriflerinde almıştır.

Şemseddin Sami, bugün artık gramerlerde pek sözü edilmeyen ve kullanılmayan bir

belirli geçmiş zaman sınıflandırmasını da bu eserinde zikrediyor.

Şemseddin Sami belirli geçmiş zamanın hikâyesi olan *sev-di-i-di-m* > sevdiydim yanında *sev-di-m-i-di* >sevdimdi biçiminin varlığını dikkate alarak *sevdim idi, sevdin idi, sevdi idi, sevdik idi, sevdiniz idi, sevdiler idi* şeklindeki çekimi de bunlara katıyor.

Şemseddin Sami, kendi gramer anlayışına göre sıfat-fiil eklerinden herhangi birini almış bir fiille *ol-* yardımcı fiilini birlikte değerlendirerek bir tasrif yapmış ve bunları birer terimle adlandırmıştır. Örnek olarak *sevmiş oldum* biçimine "nakl-i mâzî ile'l-mâzî" adını vermiştir.

Şemseddin Sami, birleşik zamanların çekiminde *imek* fiilinin yanı sıra *ol-* yardımcı fiilini de birlikte alıp çekime dahil ediyor. Böylece fiillerin birleşik zamanları ve sıfat fiileri *ol-* yardımcı fiiliyle genişliyor.

Şemseddin Sami, fiillerin çekiminde geniş zamanın özel bir yer tuttuğunu belirterek bunların "*-ır, -ar, -er, -ur*" eklerini alışlarındaki karşıklığı dile getirir.

Ünlü ile biten fiillerle ilgili olarak yalnızca *-r* ekinini getirildiğini şöyle ifade eder: "âhiri harf-i imlâ veya fetha olan fi'illerin, ya'ni ikinci ve dördüncü tasrîfe tâbi' olanların, mu-zâri'i dâ'imâ madde-i asliyyeye yalnız bir "r" 'ilâvesiyle teşkîl olunur. Meselâ: *söylemek, söyler, dilemek, diler*. Ba'zan dahi (-ur) 'ilavesiyle olur, ki bu da zamme-i sakîle-i makbûze ile müteharrik heceli fi'illerin ba'zısında vukû' bulur meselâ: *bulmak-bulur, urmak-urur*. Ancak binâları mutâva'at müşâreket olan fi'illerle ef'âl-i mechûlenin ya'ni (*n, l, ş*) harflerinin 'ilâvesiyle hâsıl olan fi'illerin muzâri'i dâi'mâ (-ir, -ır) yahut (-ur, -ür) 'ilâvesiyle teşkîl olunarak bu 'alâmetin (*y*)si, fi'ilin âhengine göre hafîf veya sakîl okunur mesela: *sevinmek-sevinir (sevinür), gidilmek-gidilir (gidilür)*. (s. 82)

Şemseddin Sami, fiil çatılarından bahsederken *-n* dönüşlü ekinin bazen dönüşlü bazen de edilgen görevinde kullanıldığına dikkat çekmekte ve şöyle demektedir: "Yukarıda dinildiği gibi ba'zı fi'illerin mechûli dahi (*n*) 'ilâvesiyle teşkîl olunduğundan, böylelerin mutâva'atını mechûlden ma'nâca fark etmek icâb eder, meselâ: "sevinmek" ile "sevilmek" ve "görünmek" ile "görülmek" arasında fark bulunduğu gibi, "söylenmek" ve "yıkanmak" fi'illerinin farksız olan mutâva'atlarıyla mechûlleri arasını dahi fark etmek iktizâ eder;

meselâ "çamaşır yıkanır" denildiği vakit, "yıkanır" fi'ili mechûl ve "ben yıkanırım" denildiği vakit dahi mutâva'at içindir: kezalik "bu söz söylenir" denildiği vakit, "söylenir" fi'ili mechûl, ve "ben söylenirim" denildiği vakit dahi mutâva'at içindir. Bunların mutâva'atları bir (*l*) 'ilavesiyle mechûl olabildiklerinden bu dahi tefriklerine bir 'alâmetdir. Çünkü mechûlün mechûli olamaz; meselâ: *denmek-denilmek, yıkanmak-yıkanılmak*". (84. s.)

Şemseddin Sami, *-n* dönüşlü çatı eki almış *kullan-* ve *edin-* gibi fiillerin geçişli olduğunu da zikrederek iyi bir noktaya temas etmektedir.

Şemseddin Sami, *-dır* ile *-t* ettirgen eklerinin getirilişindeki kuralı, fiil kökünün ünlü veya ünsüz oluşuna bağlıyor ve ünlü ile biten fiillerin *-t* ünsüzle bitenlerin ise, *-dır* aldığını belirtiyor. *söyle-, söylet-, uyu-, uyut-; ver- verdir-, öl- öldür-*. (85. s.)

-t ettirgen ekinin *-dır* üzerine gelişiyle ilgili olarak da bir açıklamada bulunuyor. Bunları "ikinci derecede müteaddi" terimiyle adlandırıyor. *t* ettirgen ekinin son sesi *-r* olan fiillere getirildiği üzerinde duruyor ve şu örnekleri veriyor *otur-oturt, sarar-sarart*. (85. s.)

-ır ekinin edilgen fiillere geldiğini ve onları ettirgen yaptığını *geç-, geçir-, uç- uçur-* biçiminde örnekler vererek açıklıyor. (85. s.)

Şemseddin Sami, işteş çatı eki üzerinde dururken bunun dönüşlü fonksiyonunu zikretmiyor.

Şemseddin Sami, *-ma* olumsuzluk eki ile *mı* soru ekini *edat* diye niteliyor. Birine "edat-ı nefy" diğerine "edat-ı istifhâm" adını veriyor.

Şemseddin Sami belirli geçmiş zaman ile dilek kipinde soru ekinin zaman ekinden sonra, diğerlerinde ise zaman ekinden önce yer aldığına dikkat çekiyor: "Edât-ı istifhâm (mı, mi) edâtı olup, bu da âhenge göre hafîf veya sakîl kesre ile telâffuz olunur". (92. s.)

mı soru ekinin yeri konusunda ele aldığı bir başka hususla ilgili olarak verdiği *gelecek mi oldunuz* yahut *gelecek oldunuz mu* hakkında şöyle diyor: "Edât-ı istifhâm ikinci nev' 'alâmetlerle teşkîl olunan mâzî-i şuhûdî ve sîga-i ricâ'iyyede kelimenin sonuna ilhak olunur; ve sâ'ir sîgalarda, sîganın 'alâmetiyle şahıs 'alâmeti arasına girer, meselâ: *sevdim mi, sevsem mi, sever miyim, seviyor muyum, sevecek miyim* ilh." (92. s.) Örnekler kanaatimizce farklı bir mesele olup söz dizimi ile ilgilidir.

Şemseddin Sami, Türk gramerinin kurallarını tespit ederken meseleleri atlamamaya çalışıyor. Yeterlik fiilinden bahsederken olumsuz biçimde *bil-* fiilinin kullanılmadığını zikretmeden geçmiyor "Bunun menfisinde (bilmek) fi'ili zikr olunmayıp, ancak madde-i asliyye âhirindeki (*a, e*) yahut (*ya, ye*)yi muhâfaza eder ve edat-ı nefy ona ilhak olunur. Meselâ: *sevmem, sevemedim, sevmemişim, sevemezdim ilh.* (94. s.)

Kezâlik: *ağlayamam, ağlayamıyorum, ağlayamadım, ağlayamamışım, ağlayamayacağım, ağlayamazdım* ilh."

Şemseddin Sami, "ef'âl-i mürekkebe" adını verdiği *et-, ol- ,kıl-, eyle-* fiillerinin yalnızca Arapça ve Farsça kelimelerle değil, Türkçe kelimelerle ve batı dillerinden geçen kelimelerle de kullanıldığını belirtiyor ve *al-* fiilinin de bu görevde kullanıldığına işaret ediyor.

Şemseddin Sami, *var* ve *yok* kelimelerine fiil diyor ve bunları "fi'il-i vücûdî" adı altında ele alıyor. "Fi'il-i vücûdî, müsbeti varlık ve menfisi yokluk beyan eden bir fiildir." Oysa bugün *var* ve *yok* isim soyundan sayılır. (97. s.)

Şemseddin Sami, yer yer tarihî Türk gramerine de uzanıyor bunların bugün İstanbul Türkçesinde artık kullanılmadığına işaret ediyor. "Eski Türkçede müsta'mel daha birkaç sîga vardır, ki bugünkü günde ba'zı yerlerde müsta'mel ise de Türkçenin fasîhi olan İstanbul lisânında gayrı müsta'meldirler.

Bunların biri madde-i asliyyeye (*iser*) yâhut (*ıysar*) 'ilâvesiyle teşkîl olunan sîgadır, ki bir nev' istikbâl sîgasıdır: gidiser, kalısar, arayısar gibi. (103. s.)

İkincisi hafîf hecelilerde (*icek*) ve sakîl hecelilerde (*ıcak*) 'ilâvesiyle teşkîl olunan sîgadır, ki "olacağı vakit" ma'nâsını beyân eder: *olıcak, gidicek* gibi. (103. s.)

Üçüncüsü sîga-i 'atfiyyeye fi'il-i isnâdın ilhâkıyla hâsıl olan sîgadır, ki sîga-i haberiyyeden ma'dûddur: *idüpdir, idüpdi* gibi. (103. s.)

Madde-i asliyyeye bir (*e*) veya (*ya*) 'ilâvesinden sonra (yazmak) fi'ilinin 'ilâvesiyle teşkîl olunan fi'il-i mürekkeb dahi elyevm gayr-ı müsta'meldir. Meselâ *düşe yazdı,* ki "az kaldı düşüyordu" makâmında müsta'mel idi". (103. s.)

Bugün artık kullanılmayan ancak yaşadığı dönemde var olan ve mastar ekiyle kul-

lanılan şekillerle ilgili olarak Şemseddin Sami'nin yaptığı açıklama ilgi çekicidir. "Masdardan müştak ba'zı sîgalar dahi vardır, ki masdara bir edât ilhâkıyla teşkîl olunur: Bunlardan biri masdara (*le, la*) edâtı ilhâk olunmağla teşkil olunandır: *gitmeğle, gelmeğle, yazmağla, kapamağla* gibi. (104. s.)

İkincisi (*sizin*) edatı ilhâk olunmağla teşekkül edendir: *gitmeksizin, gelmeksizin, yakmazsızın, kapamaksızın* gibi".

Şemseddin Sami, *kayd* adını verdiği ve 37. ders numarası ile numaraladığı "genel olarak zarf" anlamına kullandığı bu başlık altında yaptığı tasnif ilgi çekicidir. Şemseddin Sami *kayd*'ı ona ayırıyor. 'Kayd on nev'dir :

1. Kuyûd-ı hâliyye yâhut hâl: iyi, fenâ, öyle, böyle gibi.
2. Kuyûd-ı zamâniyye yâhut zarf-ı zamâne: şimdi, sonra, yarın gibi.
3. Kuyûd-ı hikâye yâhut zarf-ı hikâye: burada, oradan, nereye gibi.
4. Kuyûd-ı mikdâriyye: az, çok, bu kadar, ne kadar gibi.
5. Kuyûd-ı rütbiyye: evvelâ, saniyen, önce, sonra gibi.
6. Kuyûd-ı tasdîkiyye: evet, yâ, hay hay gibi.
7. Kuyûd-ı selbiyye: yok, hayır, değil, hiç, asla gibi.
8. Kuyûd-ı istifhâmiyye: yâ, hâ gibi.
9. Kuyûd-ı işâret: işte gibi.
10. Kuyûd-ı mübhem: hele, güyâ gibi".

"Bunlardan kuyûd-ı hâliyye'yi yedi grupta topluyor:

1. Sıfatdan (*ce* جه) 'ilâvesiyle olunanlar, ki bu (*ce* جه) edâtı tasgîre yarayan (*ce* جه) edatının gayrıdır; meselâ: *güzelce okudu, temizce yıkadı* gibi.

2. Esmâ-i işârete (*iyle*) ilâvesiyle teşkîl olunan kaydlar, ki bunlar nâdiren sıfat gibi kullanılırlar, ve ba'zen ânifen zikr olunan (*ce* جه) edâtını dahi alırlar: *böyle, şöyle, öyle, böylece, şöylece, öylece.*

3. Asıl kuyûd-ı hâliyyeden olup nâdiren sıfat gibi kullanılan ba'zı kelimeler; meselâ: *nasıl, nice, pek gibi palâs pandırâs, paldır güldür* gibi ta'birât dahi bu kabilden olup, kuyûd-ı hâliyyeden ma'dûddur.

4. Fetha tenvîniyle kullanılan ya'ni âhiri (an, en اً) olan 'Arabî sıfatlar, ki bu takdir-

de kuyûd-ı hâliyyeden ma'dûddur; meselâ: *müreffehen, mu'azzezen, laffen* gibi.

5. Kuyûd-ı hâliyye yerini tutan ta'bîrler, ki ekseri bir isimle bir harf-i ilsâkdan mürekkep olurlar; meselâ: *hızla attı, tedbirsiz hareket etti, beklemeksizin gitti* gibi.

6. Sîga-i istimrâriyye dahi, ayrıca bir cümle teşkîl etmediği vakit, bir kayd-ı hâlî yerini tutar, meselâ: *gülerek söyledi, koşarak geldi* gibi.

7. İsmin âhirine (*cılayın, cileyin*) veya (*casına, cesine*) 'ilavesiyle teşkîl olanlar": *adamcılayın,adamcasına* gibi." (107. s.)

Bu açıklamadan sonra 38. derse geçiyor. Burada ele aldığı başlık ise zarftır. Kısaca Şemseddin Sami bugünkü anlamda kullandığımız zarfı *kayd*'dan ayırıyor. Zarf ile zaman ve mekân zarflarını kasdediyor. Zarf-ı zamanı ise üçe ayırıyor: "1. Zamân beyân eden basît kelimeler; meselâ: *şimdi, demin, yarın, sonra, henüz, hâlâ, elân, 'âkıbet, nihâyet* gibi.

2. Bir isimle bir kinâye veyâ isim -i 'adedden mürekkeb olup ma'nen bir kelime hükmünde bulunan ta'bîrler; meselâ: bugün, o zaman, ne vakit, bir gün, bir vakit gibi.

3. Fetha tenvîniyle, ya'ni âhiri (*-en, -an*) olarak, kullanılan ba'zı 'Arabî isimler ve sıfatlar, ki zamâna delâlet etmekle, zarf-ı zamandan ma'dûddurlar, meselâ: *dâ'ima, ba'zen, mütemâdiyen* gibi. (108. s.)

Revâbit ve Nidâ başlıklarıyla gramerini tamamlayan Şemseddin Sami, yapım ekleri üzerinde de kısaca durup örnekler veriyor ve bunları: 1. *Sıfatdan müştak isimler* 2. *Fiilden müştak isimler*, 3. *İsimden müştak sıfatlar*, 4. *Fiilden müştak sıfatlar*, 5. *Sıfatdan ve isimden müştak fiiller* başlıkları altında ilgili eklerden bazılarını vererek örnek getiriyor.

Genel olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, bu gramerle Şemseddin Sami'nin tarihî Türk gramerciliğinde belli bir yeri vardır. Dokunduğu bazı gramer meseleleri yeni yeni ifade edilmeye başlanmıştır. Bu çalışma her ne kadar eğitim ve öğretime dönük didaktik bir nitelik taşıyorsa da, ağırlığın Türkçeye verilmiş olması, bol örneklerle ifadelerin pekiştirilmesi bu alanda bir merhale sayılır. Bunun yanı sıra Şemseddin Sami'nin Arap gramerciliğinden çok Türkçe'nin yapısından hareket ederek konuları tasrîf edişi gramerinin bir başka özelliğidir. Şemseddin Sami'nin yaptığı açıklamalarda ifadede zorluk çektiği husus ses bilgisi ile ilgili meselelerdir. Bunun da Arap harflerinden doğduğu gayet iyi hissedilmektedir.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

A

a'dâd-ı 'âdiyye	: âdî sayılar (s. 40)
a'dâd-ı asliyye	: asıl sayılar (s. 25)
a'dâd-ı cezriyye	: kesirli sayılar (s. 25- 27)
a'dâd-ı Fârisiyye	: Farsça sayılar (s. 18)
a'dâd-ı mürekkebe	: birleşik sayılar (s. 26)
a'dâd-ı rütbiyye	: sıra sayıları (s. 26)
a'dâd-ı tevzî'iyye	: üleştirme sayıları (s. 27)
a'dâd-ı vasfiyye	: sayı sıfatları sonuna -nci eki alan sayılar (s. 21)
adî	: basit, yalın (s. 22)
adî hareke	: basit hareke (s. 22)
ağır hareke	: kalın ünlüyü gösteren hareke (s. 23)
aheng	: uyum (s. 9)
ahenk kâ'idesi	: uyum kuralı (s. 9)
aheng-i lisân	: ünlü uyumları (s. 9)
ahvâl-i isim	: isim halleri (s. 14)
'alâmât-ı mahsûsa	: özel işaretler (s. 22)
'alâmât-ı mef'ûliyye	: mefûlü gösteren işaret (s. 18)
'alâmet-i fârika	: esre, ötre gibi ayırıcı işâretleri (s. 9)
'alâmet-i kesre	: esre işaretleri (s. 7)
'alâmet-i te'nis	: dişilik işareti (s. 62)
'Arabî izâfet	: Arapça tamlama (s. 18)
'atfiyye	: bağlama, bağlamaya ait, bağlaç (s. 62)
âtî	: gelecek (s. 48)

B

ber-vech-i âtî	: aşağıda görüldüğü gibi (s. 10)
ber-vech-i bâlâ	: yukarıda görüldüğü gibi (s. 36)
binâ	: fiilerde çatı (s. 45)
binâ-yı asliyye	: fiil kökü (s. 83)
bi't-terkîb	: terkiple birleştirerek (s. 98)

C

cem'	: çoğul (s. 12)
cezm	: bir kelimenin sonundaki harf veya harekenin düştüğünü gösteren işaret (s. 8)
cihet-i 'ameliyye	: uygulama yönü, (yolu) metot (s. 3)

D

dâl-ı meftûha	: üstün ile yazılan d harfi
derecât	: adî, mukayese mübalâğa sıfatlarının ortak adı (s. 22)

E

edât-ı istifhâm	: soru edâtı, soru eki (s. 102)
edât-ı nefy	: olumsuzluk, olumsuzluk eki (s. 94)
ef'âl-i i'âne	: yardımcı fiiller, Ş. Sami bununla, *i-*, *ol-*, *et-*, ve *bil-*fiilerini kasdediyor. (s. 49)
ef'âl-i mukârebe	: yaklaşma fiilleri (s. 96)
ef'âl-i mürekkebe	: birleşik fiiller (s. 96)
ef'âl–i şartiyye	: şart eki almış fiiller (s. 49)
ef'âl-i ta'cîliyye	: tezlik fiiller (s. 49)
ef'âl–i 'umûmiyye	: genel fiiller (s. 97)
elsine	: diller, lisanlar (s. 3)

elsine-i sâ'ire	: diğer diller (s. 3)
emir sîgası	: emir kipi (s. 62)
emr ü nehy sîgası	: olumsuz emir kipi (s. 52)
esmâ	: isimler, adlar (s. 25)
esmâ-i a'dâd	: sayı adları (s. 25)
esmâ-i 'Arabî	: Arabça isimler (s. 23)
esmâ-i işâret	: işaret isimleri, işaret sıfatları (s. 34)
esre	: kesre denilen ve ı, i okutan hareke (s. 7)
eşhâs	: şahıslar, kişiler (s. 37)

F

fâ'il	: özne, yapan (s. 44)
fasl	: bölüm, kısım (s. 3)
fâsıla	: konuşma çizgisi (s. 10)
fer'-i fi'il	: sıfat fiil (s. 42)
fer'-i fi'il-i izâfî	: iyelik eki almış sıfat fiil (s. 63, 66)
fer'-i fi'il-i mutlak	: kesin emir bildiren emir kipi (söyleyin) (s. 66)
fer'-i fi'il-i zamanî	: zaman bildiren sıfat fiil (s. 66)
fer'-i fi'il-i vasfî	: nitelik bildiren sıfat fiil (s. 43)
fetha	: Arapça kelimelerin üzerine konulan üstün (´) işareti (s. 7)
fetha-i hafîfe	: e okunan üstün (s. 7)
fetha-i sakîle	: a okunan üstün (s. 7)
fi'il	: fiil, eylem, yapılan iş (s. 10)
fi'ilden müştak isimler	: fiilden türetilmiş isimler (s. 118)
fi'ilden müştak sıfatlar	: fiilden türetilmiş sıfatlar (s. 119)
fi'il-i iktidârî	: yeterlik fiili (s. 49)
fi'il-i iltizâmî	: istek eki almış fiil (s. 49)
fi'il-i isnâdî	: –*imek* yardımcı fiili (s. 19)

fi'il-i ta'cilî : tezlik fiili (s. 95)

fi'il-i vücûdî : "var" veya "yok" kelimeleri (s. 98)

G

gâ'ib : üçüncü şahıs, hazırda olmayan kişi (s. 28, 44)

gâ'ibin cem'i : üçüncü şahıs çoğul

galat : yanlış, hata, yanılma (s. 6)

galat-ı fâhiş : pek açık yanlış, büyük hata (s. 6)

gayr-i mu'ayyen : belli olmayan, alışılmışın dışında (s. 40)

gayr-ı munsarif : çekimsiz, çekime girmeyen (s. 35)

gayr-i munsarif-i müsbet: yüklemi olumlu ve sürekli 3. tekil şahıs olan *senin vardır, benim var imiş, onun var imiş* (s. 101)

gayr-i müsta'mel : kullanılmamış (s. 103)

H

hafîf : ince okunan hece, sakîlin karşıtı (s. 88)

hâl : şimdiki zaman (s. 78)

hâliyye : şimdiki zaman (s. 66)

hareke : Arapça ve Osmanlıca bir harfin nasıl okunacağını gösteren işaretler (s. 23)

harf : Alfabeyi meydana getiren işaretler (s. 42)

harf-i cer : isimleri kesreli okutan harfler (s. 42)

harf-i ilsâk : bitiştirme harfi (s. 107)

harf-i imlâ : ünlü, yazıda elif (a-e)ye (ı, i) vav (o, ö, u, ü) okutmayı sağlayan harf (s. 81, 66)

harf-i infisâl : kelimenin sonuna bitişmeyen harf (s. 111)

harf-i müteharrik : harekeli harf (s. 66)

hatt-ı 'Arabî : Arapça yazı (s. 22)

hikâye-i hâl	: şimdiki zamanın hikâyesi (s. 54)
hikâye-i istikbâl	: gelecek zamanın hikâyesi (s. 55)
hikâye-i mâzî	: geçmiş zamanın hikâyesi (s. 88)
hikâye-i mâzî-i naklî	: belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi (s. 54)
hikâye-i mâzî-i şuhûdî	: belirli geçmiş zamanın hikâyesi (s. 67)
hikâye-i muzâri'	: geniş zamanın hikâyesi (s. 54)
hurûf	: harfler (s. 6)
hurûf-ı 'Arabiyye	: Arap harfleri (s. 24)
hurûf-ı âtî	: -n işi iyelik eki (s. 17)
hurûf-ı 'âtiyye	: tamlamada tamlananın aldığı iyelik eki (-i, -si)
hurûf-ı Fârisî	: Farsça harfler (s. 6)
hurûf-ı ilsâk-ı mürekkebe	: edatlarla kullanılan isim hal ekleri (s. 112)
hurûf-ı imlâ	: ünlü, yazıda elif (a-e)ye (ı, i) vav (o, ö, u, ü) okutmayı sağlayan harfler (s. 7)
hurûf-ı infisâl	: ayrıklı yazılan harfler, kendinden sonra gelen harflere bitişmeyen harfler (vav, re, dal, ze, zal) gibi
hurûf-ı med	: uzatılan uzun okunan harfler (s. 7)
hurûf-ı rabt	: bağlayıcı harfler (s. 35)

I-İ

ıstılah	: terim (s. 3)
'ibâret	: cümle, paragraf (s. 10)
ibhâm	: kapalı bırakma, açıklamama (s. 22)
ifâde	: anlatma, anlatış (s. 22)
ifâde-i merâm	: ön söz (s. 3)
ikinci derecede müteaddi	: ettirgen eki almış yazdır- gibi bir fiile *t* ettirgenekinin ilâvesi (s. 85)
isimden müştak sıfatlar	: isimden türetilmiş sıfatlar (s. 118)

ism-i 'aded	: sayı ismi (s. 107)
ism-i hâs	: özel isim (s. 34)
ism–i işâret	: işaret zamiri işaret sıfatının genel ismi (s. 34)
ism–i mef'ûl	: öznenin fiili kendi üzerine geçen kelime (s. 35)
ism-i mekân	: yer adı (s. 35)
ism-i mevsûl	: ki bağlacı almış isim (s. 35)
ism-i tafdîl	: daha, en çok, pek kelimeleriyle yapılan pekiştirme, kuvvetlendirme (s. 48)
ism-i tasgîr	: küçültme ismi (s. 20)
ism-i tavsîf	: niteleme ismi (s. 105)
istifhâm	: soru işareti (s. 40)
istifhâmiyye	: soru işareti (s. 10)
istikbâl	: gelecek (s. 54)
istikbâl-i şartî	: gelecek zamanın şartı
istimrâriyye	: süreklik (s. 48)
iştikâk	: bir kökten gelen kelimelerin birbirleriyle olan ilgileri, türevleri (s. 46)
iştikâkât	: türetmeler (s. 46)
izâfet	: tamlama (s. 18)

K

karîne	: ipicu, cümledeki görevine göre anlaşılan (s. 6)
kâtı'a	: nokta (s. 10)
kava'id	: kaideler, usüller (s. 3)
kavâ'id-i mahsûsa	: özel kurallar (s. 83)
kavâ'id-i nahviyye	: söz dizimi kuralları
kayd	: zarfın genel adı (s. 105)

kelimât-ı dalle : Bir takım seslerden oluşan ve bir kavramı karşılayan muayyen kelime (kelimeler) sembolu (s. 22)

kelimenin aksâmı : sekiz kelime türü. Şemseddin Sami'ye göre: isim, sıfat, kinâye, fiil, kayd, edat, rabıta, nida (s. 10)

kesre : ( ) harfi okutan hareke, esre (s. 7)

kesre-i hafîfe : *i* okutan esre (s. 7)

kesre-i memdûde : *î* okutan esre, med ile yazılan esre (s. 7)

kesre-i sakîle : *ı* okutan esre (s. 7)

kinâye, kinâyat : zamirlerin genel adı (s. 10, 27, 36)

kinâyât-ı istifhâmiyye : soru zamirleri (s. 28, 36)

kuyûd-ı hâliyye : isim görevinde kullanılan sıfat *güzel* gibi (s. 105)

kuyûd-ı istifhâmiyye : ünlem bildiren bağlaç (s. 105, 110)

kuyûd-ı işâret : işaret edatı *işte* gibi (s. 110)

kuyûd-ı mekân : yer zarfları (s. 105)

kuyûd-ı mikdâriyye : ölçü zarfları, derece zarfları (s. 108)

kuyûd-ı mübhem : belirsizlik zarfları (s. 105)

kuyûd-ı rütbiyye : dereceleme zarfları (s. 105)

kuyûd-ı selbiyye : olumsuzluk zarfları, *hayır, asla* gibi (s. 105)

kuyûd-ı tasdîkiyye : onaylama, pekiştirme zarfları (s. 105)

kuyûd-ı zamâniyye : zaman zarfları (s. 105)

L

lâzım fiil : geçişsiz fiil (s. 45)

lisân-ı 'Arabî : Arapça (s. 3)

lisân-ı 'avâm : halk dili (s. 10)

lisân-ı mâderzad : ana dili (s. 13)

M

mâdde-i asliyye	: kelimenin kökü (s. 46)
mahzûf	: silinmiş, kaldırılmış (s. 23)
masdar	: mastar (s. 48)
mâzî	: geçmiş (geçmiş zaman) (s. 43)
mâzî-i asl	: gerçek geçmiş (s. 43)
mâzî-i naklî	: belirsiz geçmiş zaman (s. 60)
mâzî-i naklî-i müsbet	: olumlu belirsiz geçmiş zaman (s. 68)
mâzî-i naklî-i şartî	: belirsiz geçmiş zamanın şartı (s. 68)
mâzî-i şartî-i şuhûdî	: belirli geçmiş zamanın şartı (s. 68)
mâzî-i şuhûdî	: belirli geçmiş zaman (s. 54)
mâzî-i şuhûdî-i şartî	: belirli geçmiş zaman şartı (s.
mechûl	: edilgen fiil (s. 45)
mefhûm	: fehim olunmuş, anlaşılmı, kavram (s. 110)
mef'ûl	: tümleç, (s. 43)
mef'ûlün bih	: yükleme hali, belirtme durumu almış tümleç (s. 13)
mef'ûlün ileyh	: yönelme hali almış tümleç (s. 13)
me'hûz	: alıntı (s. 15)
menfî	: olumsuz (s. 36)
mu'arref	: belirli, bilinen, belli, mübhem karşıtı (s. 13)
mu'ayyen	: şimdiki zaman (s. 43)
muhâtab	: ikinci şahıs, kendisine söz söylenen (s. 44)
mukaddime	: ön söz (s. 5)
munsarif-i menfî	: olumsuzluk bildiren *yok* kelimesinin çekimi (s. 100)
munsarif-i müsbet	: olumluluk bildiren *var* kelimesinin çekimi (s. 99)
mu'terize	: parantez (s. 10)
mutâva'at	: dönüşlü çatı, (s. 45)
muzâf	: belirten, tamlanan (s. 17)

muzâfu'n-ileyh	: tamlayan (s. 13)
muzari'	: geniş zaman (s. 43)
muzâri'-i menfî	: geniş zamanın olumsuzu (s. 87)
muzâri'-i müsbet	: olumlu geniş zaman (s. 84)
mübâlâga	: üstünlük derecesi (s. 22)
mübhem	: belirsiz, ibham olunmuş, mu'arref karşıtı (s. 13)
mübhemât	: müphem olan sıfatlar, zamirler, vb. (s. 38)
mücerred	: soyut (s. 13)
müennes	: dişi olan kelime (s. 24)
mü'ennes-i hakikî	: erkek kelimenin sonuna "e" katılarak yapılan veya sonunda başka bir dişilik işareti bulunan kelime, "*salih, salihe*" (s. 72)
müfred	: tek, yalnız, basit, tekil (s. 54)
müfreze	: noktalı virgül (s. 10)
mümeyyize	: tırnak, işaret (s. 10)
mürekkeb	: bileşik, iki veya daha fazla kelimeden oluşan (s. 34)
mürekkib	: terkib eden (s. 64)
müsbet	: olumlu (s. 39)
müşâreket	: işteşlik çatı (s. 45, 82)
müştak	: türemiş (s. 117)
müte'addî	: geçişli fiil (s. 45)
müteharrik	: harekeli (harf) (s. 83)
mütekellim	: birinci şahıs, söyleyen veya konuşan (s. 44)
müzekker	: kelimeyi erkek gösteren, eril (s. 25)

N

naklî	: belirsiz (s. 54)
nakl-i hâl-i ile'l-mâzî	: yardımcı fiilin belirli geçmiş zamanda çekildiği —*yor* sıfat fiil ekiyle kurulmuş birleşik çekim *seviyor oldum* (s. 55)

nakl-i istikbâl : belirsiz gelecek zaman (s. 57)

nakl-i istikbâl ile'l-hâl : yardımcı fiilin şimdiki zamanda çekildiği *-acak* sıfat fiil ekiyle kurulmuş birleşik çekim *yazacak oluyorum* (s. 69)

nakl-i istikbâl ile'l-mâzî : yardımcı fiilin belirli geçmiş zamanda çekildiği *-ecek*, sıfat fiil ekiyle kurulmuş birleşik çekim: *sevecek oldum* (s. 56)

nakl-i istikbâl ile'l-muzarî : yardımcı fiilin geniş zamanda çekildiği, *-ecek* sıfat-fiil ekiyle kurulmuş bileşik çekim: *sevecek olurum* (s. 56)

nakl-i mâzî : belirsiz geçmiş zaman (s. 57, 67)

nakl-i mâzî ile'l-hâl: : yardımcı fiilin şimdiki zamanda çekildiği *-mış* sıfatfiil ekiyle kurulmuş birleşik çekim: *sevmiş oluyorum* (s. 56)

nakl-i mâzî ile'l-istikbâl : yardımcı fiilin belirli gelecek zamanda çekildiği *-mış*, sıfat fiil ekiyle kurulmuş birleşik çekim: *sevmiş olacağım* (s. 56)

nakl-i mâzî ile'l-mâzî : yardımcı fiilin belirli geçmiş zamanda çekildiği *-mış* sıfat fiil ekiyle kurulmuş bileşik çekim: *sevmiş oldum* (s. 56)

nakl-i mâzî ile'l-muzârî : yardımcı fiilin geniş zamanda çekildiği, *-mış*, sıfat-fiil ekiyle kurulmuş birleşik çekim: *sevmiş olurum* (s. 56)

nakl-i muzari' ile'l-mâzî : yardımcı fiilin belirli geçmiş zamanda çekildiği *-ar, –ır* sıfat-fiil ekiyle kurulmuş birleşik çekim: *sever oldum* (s. 55)

nahv : söz dizimi, sentaks (s. 3)

nâm : isim, ad, ünvan (s. 19)

nefy : olumsuz (s. 86)

nidâ : ünlem (s. 116)

Ö

ötrü : zamme denilen ve o, ö, u, ü okutan hareke (s. 7)

R

râbıta : bağlaç, kısa çizgi (s. 10)

rabt : bağlaç, bağlama (s. 35)

revâbıt : bağlaçlar (s. 114-116)

ricâ'iyye : istek, dilek, arzû (s. 66)

rivâyet-i fi'il-i iltizâm : istek kipinin rivâyeti (s. 68)

rivâyet-i fi'il-i vücûbî : gereklik kipinin rivâyet (s. 69)

rivâyet-i fi'il-i hâl : şimdiki zamanın rivâyeti (s. 68)

rivâyet-i istikbâl : gelecek zamanın rivâyeti (s. 69)

rivâyet-i mâzî-i naklî : belirsiz geçmiş zamanın rivâyeti (s. 55)

rivâyet-i mâzî-i şuhûdî : belirli geçmiş zamanın rivayeti (s. 55)

rivâyet-i muzâri' : geniş zamanın rivâyeti (s. 68)

rütbe : derece, basamak, sıra (s. 25)

S

sakîl : ağır ve kalın okunan (hece) (s. 68, 88)

sâkin : harekesiz, ünsüz (s. 85)

sarf : dilbilgisi, gramer (s. 5)

sıfatdan müştak isimler : sıfattan türetilmiş isimler (s. 117)

sıfatdan ve isimden müştak fiiller : sıfattan ve isimden türetilmiş fiiller (s. 120)

sîga :fiilin çekiminden meydana gelen türlü şekillerden biri, kip, durum. Ş. Sami, zarf-fiil ile sıfat-fiili de sîga adı altında alıyor.

sîga-i 'atfiyye : -ıp zarf-fiili (s. 62)

sîga-i 'atîka : geçmiş zamanlarda kullanılmış olan kipler *-iser* gibi (s. 103)

sîga-i emir : emir kipi (s. 73)

sîga-i emriyye : emir kipi (s. 42)
sîga-i haberiyye : bildirme kipi, haber kipi (s. 65)
sîga-i hâliyye : -ken zarf-fiili (s. 43)
sîga-i ibtidâ'iyye : -ınca zarf-fiili (s. 62)
sîga-i ihbariyye : bildirme kipleri (s. 62)
sîga-i iltizâmiyye : istek kipi (s. 56)
sîga-i intihâiyye : -nca (-ınce) zarf fiili (s. 56)
sîga-i istimrâriyye : -arak zarf-fiili (s. 48)
sîga-i mahsûsa : özeğl birleşik isimler (s. 95)
sîga-i masdariyye : mastar kipi (s. 78)
sîga-i mutâva'at : dönüşlü çatı (s. 42)
sîga-i ricâ'iyye : dilek kipi (s. 42, 78)
sîga-i şartiyye : şart kipi (s. 64)
sîga-i târihiyye : zarf-fiili (s. 42)
sîga-i terkîbiyye : dık ekiyle kurulu sıfat-fiil (s. 42)
sîga-i vücûbiyye : gereklik kipi (s. 42)
sıyag : kipler (s. 46)
sıyag-ı 'atîke : geçmiş zaman kipleri (s. 103)
sıyag-ı masdariyye : *ile*, *gibi* edatların *-mak*, *-mek* mastar ekini almış fiillerle kullanılışı *gitmekle* (s. 104)
sıyag-ı mürekkebe : birleşik kipler (s. 104)

Ş

şahsıyyet : kişilik (s. 28)
şâriha : iki nokta üst üste (s. 10)
şartiyye : şart (s. 66)
şimdiki vakit : şimdiki zaman (s. 43)
şive-i lisân-ı Türkî : Türk diiinin şivesi (s. 29)
şühûdî : belirli görülen (s. 54)

T

taaccübiyye : ünlem işâreti (s. 10)
ta'bîrât : ifade, terim, deyim (s. 29)
taksîm : bölüm, bölme (s. 10)
taksîm-i usûl : işaretleme yöntemi (s. 10)
tasgîr : küçültülme (s. 106, 20)
tasrîf : çekim, bir kelimenin çekimi (s. 15, 46)
tasrîfât : çekimler (s. 119)
tavsîf : niteleme, nitelendirme (s. 24)
tavsîf-i Fârisî : Farsça kurallara göre yapılmış sıfat tamlaması (s. 24)
tebdîl-i binâ : yapı değiştirme (s. 83)
te'kîd : pekiştirme (s.7)
temrîn : alıştırma, egzersiz (s. 75)
tenkît : noktama (s. 10)
terkîb : tamlama, birleşme (s. 46)
tesmiye : adlandırma, isim verme (s. 6)
tesniye : kelimenin sonuna -an veya -en getirilerek yapılan kelime, ikilik (s. 12)
teşkîl : bir şeye şekil, suret verme, meydana getirme, yapım kuruluş (s. 80)
Türkiyyü'l-asl : kökeni Türkçe olan

U

usûl-i tertîb : yöntem ve yazım şekli (s. 3)
üdebâ' : edipler, yazarlar (s. 3)

V

vech-i âtî : gelecekte (s. 87)
vücûbiyye : gereklilik (s. 66)

Y

ya-i meftûhe : üstün ile yazılan *y* harfi (s. 22)

ya-i meksûre : esre ile yazılan *y* harfi (s. 22)

ya–i memdûde : med ile yazılan *y* harfi (s. 22)

Z

zamâ'ir : zamirler (s. 28)

zamîr-i izafî-i basît : iyelik ekleri (s. 29)

zamîr-i izâfî-i mürekkeb : -ki aitlik eki almış zamirler (s. 33)

zamîr-i izâfiye : ilgili zamir (s. 108)

zamîr-i şahsî-i basît : basit şahıs zamirleri (s. 28)

zamîr-i şahsî-i mürekkeb: dönüşlülük zamiri, kendi (s. 31)

zamm :artırma, ekleme bir harfin mazmum, zammeli okunması (s.6)

zamme : o, ö, u, ü okutan Arap harekesi (s.7)

zamme-i hafîfe-i mebsûta: ö okutan ötre (s. 8)

zamme-i sakîle-i makbûze: *u* okutan ötre (s. 82)

zamme-i sakîle-i mebsûta: o okutan ötre (s. 8)

zarf-ı mekân : yer zarfı (s. 107)

zarf-ı zamân : zaman zarfı (s. 107)

zurûf : zarflar (s. 109)

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah Zühtü, "Kamusu'l-A'lâm" Huzurunda, *Sabah* 3331. Sayı, 17 Şubat 1314.

Abdurrahman Şeref, *Teracim-i Ahval: Kamusû'l-A'lâm ve Sicill-i Osmanî*, tarih Musahabeleri, İstanbul 1339, s. 336-341.

Ahmed İhsan, "Şemseddin Sami Bey", *Servet-i Fünûn* XI, nr. 275, 6 Haziran 1312, s. 226.

Akçura, Yusuf, Şemsettin Sami Bey, *Türk Yılı*, Ankara 1928, Türk Ocakları, 352-355 s.

Akün, Ömer Faruk, Şemsettin Sami, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1968, Millî Eğitim bakanlığı, C. II.

Ali Kemal, Kamus-ı Türkî'ye Dair, *Peyam-ı Sabah*, Edebî İlave Sayı: 30, 4 Mart 1336.

Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1948, s. 336-338.

Banguoğlu, Tahsin, *Dil Bahisleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1987, 374 s.

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, 2. basılış, Ankara 1986, 628 s.

Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1342, C. 3, s. 78-79.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, *Şemsettin Sami Bey Hayatı ve Eserleri*, Resimli Ay Matbaası T.L. Şirketi, İstanbul 1934, 72 s.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1982.

Dilmen, İbrahim Necmi, *Tanzimat Edebiyatı Tarihi Notları*, Ankara 1942, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayını, s. 54-56.

Dilmen, İbrahim Necmi, *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, İstanbul 1341, II, 217-221.

Dizdaroğlu, Hikmet, "Şemsettin Sami Bey ve Dil Anlayışı" (Doğumunun 102., Ölümünün 48. Yıldönümünde) *Türk Dili*, C. 1, Sayı 9, Haziran 1952, s. 513-516.

Ediz, Hasan Ali, "8 Lisan Bilen ve 54 Eser Yazmış olan Büyük Âlim Şemseddin Sami", *Bütün Türkiye*, Sayı 2, Temmuz 1950, s. 146-149.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 785, İstanbul 162, 383 s.

Gencan, Tahir Nejat, Şemsettin Sami, *Ergene* Sayı: 8, Mayıs 1948, s. 6-9.

Gencan, T. Nejat, *Dilbilgisi*, 4. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 418, Ankara 1971, XIV+602 s.

Gezgin, Hakkı Süha, Şemsettin Sami, *Yeni Mecmua*, C. 4, Sayı: 70, 30 Ağustos 1940, s. 12.

Gövsa, İbrahim Alâettin, *Meşhur Adamlar*, İstanbul 1933-1938 Yedigün Yayınevi, C. 4.

Gövsa, İbrahim Alâettin, *Türk Meşhurları*, İstanbul 1945, Yedigün Yayınevi.

Grand Larousse Encyclopedique. Paris 1960-1964, C. 5. Frasher maddesi.

Hasan Kaleshi, Sami Frasheri dans la Littérature et la Philologie Turques. (Résumé). Priştine 1968, Extrait de "Gjurmime Albanoglogjike I, 1968.

Hayat Ansiklopedisi, Şemsettin Sami. İstanbul 1961-1963, Hayat Yayınları, C. 6.

Hikmet Feridun Es, Tanımadığımız Meşhurlar, *Akşam*, 26 Aralık 1944.

İmlâ Kılavuzu, Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 525, Ankara 1993.

İmlâ Kılavuzu, Dördüncü Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: B.I.8., Ankara 1956, XXVIII+232 s.

İmlâ Kılavuzu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 525, Ankara 1988, 286 s.

İmlâ Lûgati, Dil Encümeni, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, 371 s.

İslâm Ansiklopedisi, Şemseddin Sami maddesi, s. 411-422. (bkz. F. Akün)

İsmail Habib, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, İstanbul 1941.

İsmail Habib, B. İsmail Habib Diyor ki... Bir Şemsettin Sami Çıkar, Bir Akademinin Nesillerce Yapamıyacağı İşi Başarır, *Akşam*, 7 Şubat 1939, s. 7.

İsmail Hakkı, *On Dördüncü Asrın Türk Muharirleri-Şemseddin Sami Bey*, İstanbul 1311.

İsmail Hakkı, *Şemseddin Sami Bey*, İstanbul 1311, Kasbar Matbaası, 32 s.

Kaleşi, Hasan (Yugoslavya), Şemseddin Sami Fraşeri'nin Siyasî Görüşleri, VII, Türk Tarih Kongresi cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 644-654.

"Kamus-ı Türkî Hakkında Mütâleât", *Mecmua-i Edebîye*, nr. 5-8, 29 Recep-20 Şaban 1318 (imzasız).

Kramers, J. H., Sami. Encyclopedie de L'Islam. Leyden 1914-1934. C. 4.

Kramers, J. H., *Sami, Hikmet Turhan Dağhoğlu, Şemseddin Sami*, İstanbul 1934.

Kuntay, Mithat Cemal, Ahmet Asım Efendi ve Şemsettin Sami Bey, *Son Posta*, 30 Ocak 1947.

Levend, Agâh Sırrı, *Şemseddin Sami*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1969, 212 s.

Levend, Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, T.D.K. Yayınları, Ankara 1972, 129 s.

Levend, Agâh Sırrı, "Yeni Lisan-Yeni Dil", *Türk Dili*, 187 (Nisan 1967), 483-486.

Mehmet Veled (Çelebi İzbudak), Lisanımızın Esasları ve Şemsettin Sami Bey, *Resimli Kitap*, Cilt: 1, Sayı: 1, Eylül 1324, s. 24-29.

Muallim Naci, *Lugat-ı Naci*, İstanbul.

Necip Alpan, Türkçü ve Türkçeci Şemsettin Sami Bey'i Unutmayalım, *Önasya*, Yıl: 2, Sayı: 22, Haziran 1967.

Necip Asım (Yazıksız), Ş. Sami. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri, C. 1, Sayı: 2, Eylül-Kasım 1929, s. 24-34.

Özön, Mustafa Nihat, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*. İstanbul 1954, İnkılâp Kitabevi.

Özön, Mustafa Nihat, *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul 1962, XIII, 224 s.

Özleştirme Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 446, Ankara 1978, 195 s.

Pamirli, Osman Turgut, Şemsettin Sami, *Türk Dili*, XXVIII, 263 (Ağustos 1973), s. 335-337.

Redhouse, Sir James W. *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*, İstanbul 1977, 1152 s.

Sedat Oksal, "Şemsettin Sami ve Eserleri", (Hafta Biterken) *Tanin* 23 Ekim 1943.

Sertkaya, Osman F., Şemsettin Sami ve "Kamus-ı Türkî"si. *Türk Kültürü* Yıl: 5, Sayı:

56, Haziran 1965, s. 577-581.

Steingass, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut, 1944.

Süleyman Nazif, "Fransızcadan Türkçeye Kamus Meselesi", *Servet-i Fünûn*, LIX, nr. 1555, 3 Haziran 1926, s. 34 v. dd.

Swift, Lloyd B., *A Reference Grammar of Modern Turkish*, Bloomington, 1963.

Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Fransevî*, Dersaadet, İstanbul 1302 (1886), XII+1120 s.

Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Dersaadet, İstanbul 1317 (1900), 1574 s.

Şemseddin Sami, *Kamusü'l-A'lâm*, 6 cilt, 1306-1316, (1889-1899) Mihran Matbaası, İstanbul (12)+4830 s.

Şemseddin Sami, *Lisân*, 1303 (1885) Mihran Matbaası, İstanbul, 128 s.

Şemseddin Sami, *Nev Usul Sarf-ı Türkî*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1308 (1892), 120 s.

Şemseddin Sami, *Usul-i Tenkit ve Tertip*, Mihran Matbaası, İstanbul 1303 (1885) 130 s.

Şemseddin Sami Bey, *İçtihad*, Sayı: 2 (Cenevre), Ocak 1905.

Temel Türkçe Sözlük, (Sadeleştirilmişve Genişleştirilmiş Kâmûs-ı Türkî) Tercüman Gazetesi yayını

Tokgöz, Ahmet İhsan, "Dil inkılâbında Şemseddin Sami Merhum Uyanış-*Servet-i Fünûn*, 73/9, cilt, 1909/224 s. 16 Mart 1933, 250-251 s.

Tokgöz, Ahmet İhsan, "Şemseddin Sami Bey", *Servet-i Fünûn* C. 11, Sayı: 275, 6 Haziran 1312, 226-228 s.

Topaloğlu, Prof. Dr. Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1989.

Türk Ansiklopedisi, Şemseddin Sami maddesi, s. 251-252.

Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara 1988, 1679 s.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Lûgat Kolu Çalışmalarıyla Hazırlanmıştır. İstanbul 1943, XI+662 s.

Vâ-Nû, Vâlâ Nurettin, "Şemsettin Sami'nin Hatırası", (Akşamdan Akşama). *Akşam* 24 Temmuz 1943.

Vasfi Mahir Kocatürk, Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1964, 700 s.

Vehbi, "Üdebâmızdan Şemseddin Sami Beyefendiye", *Tercüman-ı Hakikat* 1397, Sayı: 29 Rebiülevvel 1300.

Veled Çelebi, "Lisanımızın Esasları ve Şemseddin Sami Bey", *Resimli Kitap*, 1 Eylül 1324, nr. 1, s. 24-29.

Yüksel Sedid, *Taaşşuk-ı Tal'at u Fitnat*, Ankara 1964, Ankara Üniversitesi Basımevi, V+106 s.

SUMMARY

During the evoluation of Turkish language, famous Turkish linguist Şemseddin Sami has written many articles, books, and prepared some dictionaries. In addition to his favour to the Turkish language, he has paid his utmost attention to the Turkish grammer.

His ideas and thoughts described in his books *Lisân* (Language) and *Usul-ı Tenkîd ve Tertîb* (Method of Critisim and Arrangement) has been analyzed and examined in this thesis. The book under the name of *"Nev Usûl Sarf-ı Türkî* (New Method of Turkish Grammar) written by Şemseddin Sami has been thoroughly examined. In this study, status and condition of Turkish language in that period has been shown.

The following topcis are discussed in this thesis. I: Introduction, II: Life of Şemseddin Sami and his works, III: Work on grammer and dictionaries by Şemseddin Sami, IV: Transcription of Nev Usûl Sarf-ı Türkî, (New Method of Turkish Grammar) V: Analysis related to Nev Usûl Sarf-ı Türkî, VI: Dictionary based on terminology, VII: Bibliography.

In the first part attention has been given to the rules and vocabulary of Turkish language. Place of Şemseddin Sami's work among his companion has also been discussed.

In the second part, life and works of Şemseddin Sami have been described chronologically.

In part three, his book *Lisân* (Language) has been analysed throroughly. This topic has been high lighted for the first time by Şemseddin Sami.

In the same part of the thesis, work on *Usûl-ı Tenkîd ve Tertîb* (Method of critisim and arrangement) has been discussed. At the end of this part some details have been given about this work on dictionaries.

Fourth part of the thesis describes transcription of Nev Usul Sarf-ı Türkî, which was originally written in old Turkish alphabet.

In part five, analysis related to Nev Usul Sarf-ı Türkî has been mentioned and comparison has been made between the grammer given in that book and grammar of modern age.

Part six consists of a dictionary based on terminology. In the thesis Şemseddin Sami's ideas and thoughts, have been presented in his own language. To understand the language, the meanings of old and unused words have been explained.

In the last part of the thesis, sources used during the preparation of the thesis have been mentioned in the bibliography.